O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

TOShKENT DAVLAT ShARQShUNOSLIK INSTITUTI

Q. SODIQOV, X. HAMIDOV,
Z. XUDOYBERGANOVA, L. AMINOVA

TURK TILI

Toshkent - 2005

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus
ta’lim vazirligi

Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti

**Q. SODIQOV, X. HAMIDOV,
Z. XUDOYBERGANOVA, L. AMINOVA**

TURK TILI

(turk filologiyasi bo‘limi 1- va 2- kurs talabalari
uchun o‘quv qo‘llanma)

Toshkent - 2005

Ushbu qo‘llanma oliy o‘quv yurtlari turk filologiyasi bo‘limining 1- va 2-kurs talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida yozildi. Undan turk tilini mustaqil o‘rganuvchilar ham foydalanishi mumkin.

Sodiqov Q., Hamidov H., Xudoyberganova Z., Aminova L. **TURK TILI**. -T.: ToshDShI nashriyoti, 2005, 182 b.

Taqrizchilar:	fil.f.d. **Q. Mahmudov**
	fil.f.n. **A. Tilovov**
Musahhih:	***Z. Mamarajabova***
Tex.muharrir:	***S. Yusupova***
Texnik kotib:	***M. Zarifov, A. Yunusov***

Oliy o‘quv yurtlariaro ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash Prezidiumi o‘quv qo‘llanma sifatida nashrga tavsiya etgan (№ 26, 20.04.2002 y.).

Toshkent Davlat sharqshunoslik institutining Metod kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (№ 3, 12.04.2002).

Bosishga ruxsat etildi 15.09.05. Bichimi 60x84 $^{1}/_{16}$. Shartli 11 b.t.
200 nusxada bosildi. Buyurtma №
Toshkent Davlat sharqshunoslik institutining kichik bosmaxonasi. Toshkent, Shahrisabz ko‘chasi, 25

© Toshkent Davlat sharqshunoslik instituti, 2005

Mihnat ara-dur kuşād tapmaq, bilgil,
Ranj içrä-durur murād tapmaq, bilgil.
Alişer Navāyi

SO‘Z BOShI

Ushbu qo‘llanma Toshkent Davlat Sharqshunoslik instituti Turkiyot kafedrasi professor-o‘qituvchilari tomonidan yozildi.

O‘quv dasturida 1- va 2- kursda talabalarni turk tilidagi matnni bemalol o‘qiy olishga, turkcha yozish va uni gaplasha oladigan darajada bilishga o‘rgatish nazarda tutilgan. 3-4- kurslarda esa turk tilining grammatik xususiyatlari atroflicha o‘rgatiladi. Mazkur qo‘llanma ana shu talabdan kelib chiqqan holda tuzildi.

Qo‘llanmada fonetika va leksikologiya haqidagi ma’lumotlar barcha darslarga taqsimlab chiqilgan. Shuningdek, har bir darsda turk tilining muhim grammatik qoidalari haqida ham ma’lumot berib boriladi. Grammatik qoidalarga muvofiq topshiriqlar keltirilgan.

Bulardan tashqari har bir darsdan suhbat matnlari, muayyan mavzu bo‘yicha so‘z boyligi, tarjima uchun matnlar, turk xalq maqollaridan namunalar ham o‘rin olgan.

Talabalar tilni o‘rganish jarayonida turkcha muloqot madaniyatini ham egallab borishlari kerak. Buni nazarda tutib, qo‘llanmada muloqot madaniyatiga ham o‘rin berildi.

Mazkur qo‘llanma turk tilini o‘rgatish bo‘yicha mamlakatimizda amalga oshirilgan dastlabki ishlardandir. Unda mualliflarning nazaridan chetda qolgan masalalar ham borligi tabiiy. Qo‘llanma mualliflari kitob bo‘yicha bildirilgan samimiy maslahatlarni chin dildan qabul etadilar va keyingi ishlarida, albatta, buni inobatga oladilar.

ÖNSÖZ

Sevgili öğrenciler,

Elinizdeki ders kitabı Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü'nün Türkoloji Bölümü öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır.

Filoloji Bölümü öğrencilerinin 1. ve 2. sınıflarda öğrenim aşamasında Türkçe metinleri rahat okuyabilmeleri, yazabilmeleri, konuşmayı anlayabilmeleri ve konuşabilmeleri, 3. ve 4. sınıflardaysa Türk Dili Gramerinin geniş şekilde öğretilmesi Programda hedef alınmıştır. İş bu ders kitabı işte bu hedeflerden dolayı hazırlanmıştır.

Kitapta Fonetik ve Leksikolojiyle ilgili bilgiler derslere eşit sayıda dağıtılmıştır. Ayrıca, her derste Türkçe'nin en önemli gramer kuralları açıklanmış ve bu kurallarla ilgili alıştırmalar ve ödevler verilmiştir.

Bunun dışında her derste ayrı sohbet metni, belli konudaki kelime çalışması, çeviri için metin, Türk atasözleri ve deyimlerinden güzel örnekler yer almaktadır.

Öğrencilerin Türkçe eğitim sırasında konuşma ve davranış kültürünü benimsemeleri de büyük önem taşımaktadır. Bunu göze alarak yazarlar kitapta konuşma ve davranış kültürüyle ilgili metinlere de yer vermişlerdir.

İş bu ders kitabı Özbekistan'da Türkçe'nin ögretilmesi yolında gerçekleştirilmiş olan ilk çalışmalardan en önemlisidir.

Şunu da bilirtmek gerekir, kitapta yazarların dikkati dışında kalmış hususların da bulunması doğaldır. Dolaysıyla, yazarlar kitapla ilgili bildirilecek olan samimi önerileri kabul edecekler ve ilerideki çalışmalarında dikkata alacaklardır.

KIRISh – SUNUŞ

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: turkiy tillar oilasi, turk tili, til, lahja va sheva, umumxalq tili va adabiy til, turk tilining tarixiy bosqichlari.

Turk tili Turkiya Jumhuriyatining davlat tilidir. Turkcha lahjalar Turkiyadan tashqari Bolqon, Kipr, Iroq turklari orasida ham tarqalgan.

Turk tili - turkiy tillar oilasiga kiruvchi tillardan biri. Turkiy tillar oilasi deganda kelib chiqishi bir, hozirgi chog‘da bizning tilimiz qolipida (ya’ni fonetik, leksik, grammatik qurilishi o‘zbek tiliga yaqin bir tilda) so‘zlashuvchi tillarni tushunamiz. Turkiy xalqlar bir yog‘i uzoq Sibirdan boshlab Mo‘g‘uliston, Sharqiy Turkistondan tortib Afg‘oniston, O‘rta Osiyo, Eron, Kavkazortidan Uralga qadar kengliklar bo‘ylab Kichik Osiyo orqali Yevropaga qadar hududlarda yashaydi.

Turkiy tillar oilasini quyidagi tillar tashkil qiladi:

1. Qipchoq guruhi: qirg‘iz, qoraqalpoq, qozoq, qozon- tatar, tatar, no‘g‘ay, qrim-tatar, qaraim, boshqirt, tavli (qorachay-cherkes), qumuq.
2. Qarluq guruhi: o‘zbek, uyg‘ur, sariq uyg‘ur, salar, tillari.
3. O‘g‘uz guruhi: turk (Turkiya, Bolqon, Kipr, Iroqdagi turk lahjalari), ozarbayjon, turkman, gagauz, xalach tillari.
4. Sibir guruhi: oltoy, sho‘r, tuva, teleut, karagas, cho‘lim, telengit, baraba, qo‘ybal, do‘lg‘an, qumandi, so‘yan, to‘fa, xakas, urankxay tillari.
5. Saxa (yoqut) tili.
6. Chuvash tili.

Bu tillarning barini bir tilning turli lahjalari deb qarovchi tilshunoslar ham bor. Lekin bu fikr turkshunoslikda ilmiy jihatdan o‘zini oqlamaydi. Mazkur tillarning har biri hozirgi paytda ichki taraqqiyot natijasida shunday darajaga yetganki, ularni bir tilning turli lahjalari deb qaramoq xato. Hozir bu tillar (garchi ularning bari turkiy tillar qonuniyati doirasida rivojlanayotgan bo‘lishiga qaramay) o‘z yo‘lini belgilab, har birining o‘ziga xos yozma adabiy til an’anasi shakllangan. Hatto o‘zbek, uyg‘ur, turk, ozarbayjon, tatar tillarining

yozma adabiy til an'anasi uzoq asrli tarixga ega. Ayrim til gu-ruhlari o'rtasida juda katta farq bor. Ba'zan o'zaro uzoq bo'lgan til guruhlarining vakillari bir-birlarini tushunishga ham qiynaladilar. Bu farqni o'zbek tili bilan Sibirdagi sho'r yoki chuvash tillari orasidagi uzoqlikda kuzatish qiyin emas. Lahja deganda bir til doirasida, lekin o'zaro uzoq bo'lgan shevalar gu-ruhi tushuniladi. Masalan, hozirgi o'zbek tili uch yirik lah-jadan tashkil topgan. Bular qarluq, qipchoq, o'g'uz lahjalaridir. Ular birgalikda o'zbek umumxalq tilini tashkil etadi.

Umumxalq tili va adabiy til

Tilshunoslikda umumxalq tili va adabiy til tushunchalari o'zaro farqlanadi. Umumxalq tili shevalar tilidir. Shevalar ham ma'lum qonuniyatlar asosida taraqqiy etadi.

Tilning muayyan qolipga solingan, ma'lum qoidalarga bo'ysundirilgan ko'rinishi adabiy tildir. Adabiy til qoida va me'yorlarining muhim ijtimoiy ahamiyati bor. Bu qoida va mezonlar barcha sheva vakillari uchun umumiy bo'lib, aloqa va fikrlashuv jarayonini osonlashtiradi. Davlat hujjatlari, matbuot, radio-televidenie, rasmiy va ilmiy ishlar, ta'lim adabiy tilda yuritiladi.

Ta'kidlash joizki, adabiy til bilan shevalar tili bir-biridan uzilgan holda rivojlana olmaydi ham. Adabiy tilning asosiy taraqqiyot manbalaridan biri shevalardir. Shevalar adabiy tilni muntazam holda oziqlantirib turadi. Shu ta'sir bo'lmasa, adabiy til o'z yo'lini yo'qotadi. O'z navbatida, adabiy til me'yorlari, matbuot, ta'lim tili ham shevalarga ta'sir etib boradi. Tilning har ikki shakliga xos o'zaro munosabat va uyg'unlikni turkiy tillarda aniq va ravshan kuzatish mumkin.

Umumxalq tilining ham, adabiy tilning ham o'z tarixi bor. Adabiy til tarixi yozuv tarixi bilan bog'liq. Yozuv paydo bo'lgandan keyin adabiy til shakllangan. Adabiy til, odatda, uzoq asrlar davomida xalqning ijtimoiy-siyosiy, madaniy yuksalishi, davlatchilik tarixi bilan bog'liq holda shakllanib, taraqqiy etadi.

Hozirgi zamon turk tili ham ikki xil ko'rinishda amal qilmoqda: turk adabiy tili va umumxalq tili.

Umumxalq turk tilining tarixi qadimda oltoy tillari uchun umumiy bo'lgan oltoy davridan boshlanadi. Turk adabiy tilining

tarixi esa ilk turkiy yozma yodgorliklar ma'lum bo'lgan qadimgi turk davridan boshlanadi.

Turk tilining tarixiy bosqichlari

Turk tili uzoq asrli yozma adabiy til an'anasiga ega. Hozirgi ko'rinishiga erishgunga qadar u juda katta tarixiy takomil bosqichini o'tgan.

Turk tili tarixini quyidagi davrlarga bo'lib o'rganish mumkin:

I. *Eng qadimgi turkiy til (En eski Türkçe)*. Bu bosqich eng qadimgi davrlardan to melodning V yuzyilliklariga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrdan yozma yodgorliklar saqlanib qolmagan. Lekin keyingi asrlardan qolgan yozma obidalar tiliga asoslaniladigan bo'lsa, ular uzoq tarixiy taraqqiyot natijasida shakllanganligining guvohi bo'lamiz. Shunga ko'ra, melodning V asrlarigacha bo'lgan davrni til taraqqiyotining alohida bosqichi sifatida tan olganimiz ma'qul.

II. *Qadimgi turkiy adabiy til (En eski Türk Yazı Dili)*. Bu bosqich VI-X asrlarni o'z ichiga oladi. VI-VIII asrlarda tarix sahnasiga kelgan Birinchi va Ikkinchi turk (ko'k turk) xoqon-liqlari davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayot turkiy xalqlar adabiyoti va tilining yangi bir bosqichga ko'tarilishi uchun zamin hozirladi. Yozuv madaniyati gurkirab rivojlandi, yozma adabiyotning ilk namunalari ham ayni kezlar yaratildi. Yozma adabiy til, matn tuzish an'anasi shakllanib, butun bir saltanaga yoyildi. Ko'k turk xoqonliqlarida yuzaga kelgan yozma adabiyot, adabiy til va matn tuzish an'analarining davomini uyg'ur xoqonlig'i davri manbalarida ham kuzatamiz.

Ko'k turk, uyg'ur xoqonliqlari davrida yaratilgan yozma obidalar qadimgi turkiy adabiy tilning manbalaridir. Ular ko'k turk (urxun-enisey), uyg'ur, moniy, brahma, sug'd, suryoniy yozuvlarida bitilgan. Muhimi, bulardan brahma xatidan boshqa barchasi alifbo tizimiga ega bo'lgan fonetik yozuvlar bo'lib, ularning imlo prinsiplari puxta ishlangan va qadimgi turkiy tilning fonetik-fonologik xususiyatlariga yaxshigina moslashgan edi.

III. *Eski turkiy adabiy til (Eski Türk Yazı Dili)*. Bu bosqich XI asrdan XIII yuzyillikning o'rtalarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asarida keltirilgan

turkiy parchalar, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig", Adib Ahmad Yugnakiyning "Hibatu-l-haqoyiq" dostonlari, "O‘g‘uznoma" dostoni, Turkiy tafsir shu davrlarga oiddir. Muhimi shundaki, bu davrlarda yaratilgan asarlar hozirgi turkiy tillarning barchasi uchun mushtarak yodgorliklar bo‘lib, ular til tarixini o‘rganishda muhim manbalar sanaladi.

IV. *Eski Anado‘li turkchasi (Eski Anadolu Türkçesi)*. Bu yozma adabiy til XIII asr o‘rtalari-yu XV asrlarni o‘z ichiga oladi. Ulug‘ ijodkor Yunus Emrening asarlari bu davr tilining ajoyib namunalaridandir.

V. *Usmonli turkchasi (Osmanlı Türkçesi)*. Turk tilining ushbu tarixiy bosqichi XVI asrdan XX asr boshlariga qadar bo‘lgan davrni qamraydi. Bu davr yozma adabiy tilining lug‘at tarkibida arab va fors tillaridan o‘zlashgan so‘zlar miqdori nihoyatda ko‘p. Usmonli turkchasi usmonlilar saltanatining oxiriga qadar saltanatning yozma adabiy tili sifatida amal qilgan.

VI. *Hozirgi zamon turk adabiy tili (Çağdaş Türk Yazı Dili)*. XX asrning 10- yillaridan turk adabiy tilining yangi (hozirgi zamon) davri boshlanadi.

O‘zbek va turk tillarining o‘zaro farqli xususiyatlari

Ma’lumki, o‘zbek tili ham, turk tili ham o‘z asosini qadimgi turkiy tildan oladi. Biroq, ikkovining keyingi takomili o‘zicha kechgan. Hozirgi o‘zbek tili tarixan eski o‘zbek tili (temuriylar zamonida Movarounnahr hamda Xurosonda amal qilgan "chig‘atoy turkiysi" va undan keyingi davrlar yozma tili) asosida paydo bo‘lgan. Turk tili esa Anado‘lida amal qilgan o‘g‘uz guruhiga tayanuvchi usmonli turkchasi asosida shakllangan.

O‘zbek va turk tili o‘rtasidagi muhim farq shundaki, o‘zbek adabiy tili turkiy tillarning qarluq (qarluq-chigil) guruhiga mansub, turk adabiy tili esa o‘g‘uz guruhiga kiradi. O‘zbek tilining Xorazm shevalari ham o‘g‘uz lahjasiga mansub. Shuning uchun qarluq, qipchoq lahjasini tashkil qiluvchi o‘zbek shevalari (masalan, Toshkent, Farg‘ona, Samarqand shevalari) vakillariga qaraganda xorazmliklar turkchani oson tushunadilar.

O‘zbek va turk tili orasidagi bunday farqlarning ba’zilari tilning ichki taraqqiyoti tufayli keyingi davrlarda yuz bergan bo‘lsa, ayrimlari azaldan mavjud. O‘g‘uzlar va boshqa turkiy lahjalar orasidagi fonetik, morfologik, leksik-semantik va stilistik farqlarni XI asrda yashab o‘tgan ulug‘ tilshunos Mah-mud Koshg‘ariy o‘zining "Devonu lug‘atit turk" asarida ko‘rsatib o‘tgan edi[1].

O‘zbek va turk tillari orasidagi fonetik farqlar, asosan, quyidagilardan iborat:

Tilshunosligimizda o‘zbek adabiy tilida olti unli fonema amal qiladi, deb qabul qilingan. Turk adabiy tilida esa unli fonemalar soni sakkizta. Shuni unutmaslik joizki, o‘zbek shevalarida ham unlilar ko‘p, ba’zi shevalarda ularning soni o‘n-dan ortiq. Hozirgi o‘zbek alifbosida unlilar uchun oltita harf qabul qilingani bilan talaffuzda qolgan unlilarning o‘rni ham sezilib turadi. Masalan, *qara, qari, qattiq* kabi so‘zlarda [a] tovushi orqa qator unli sifatida talaffuz etiladi: *qara, qarı, qattıq. Tilak, bilak* kabi so‘zlarda esa [a] tovushi yumshoq, old qator unli sifatida (*tiläk, biläk*) talaffuz etiladi. Yoki *qo‘l, qo‘r* so‘zlaridagi [o‘] bilan *ko‘l, ko‘r* so‘zlaridagi [o‘] ham o‘zaro farq qiladi: birinchi juftlikdagisi orqa qator qattiq (*qol, qor*), keyingi so‘zlardagisi old qator yumshoq (*köl, kör*) unlilardir. Lekin ba’zan bu so‘zlar qo‘shimcha olganda, qo‘shimcha ta’sirida tovushlarning asl xususiyati kuchsizlashadi: *qo‘lga, qo‘rga*.

O‘zbek adabiy tilida singarmonizm qonuni ko‘p o‘rinda buziladi. Turk tilida esa singarmonizm yetakchi o‘rinda.

Yana bir jihati, hozirgi o‘zbek imlosida morfologik prinsip bosh o‘ringa olingan, turk imlosida esa fonetik prinsip yetakchidir. Ya’ni, talaffuzda *bordi, keldi, aytti, qochti* deganimiz bilan o‘zbek tili imlo qoidasiga ko‘ra bu so‘zlardagi qo‘shimchalarni bir ko‘rinishga keltirib, *bordi, keldi, aytdi, qochdi* shakllarida yozamiz. Turk adabiy tilida esa, eski o‘zbek tilida bo‘lgani singari, talaffuzi qanday bo‘lsa, yozuvda ham shu ko‘rinishda yoziladi.

Bulardan tashqari har ikki til orasida quyidagi fonetik farqlar ham bor:

---

[1] Бу ҳақда қаранг: *Содиқов Қ.* Маҳмуд Кошғарий туркий диалектлар ҳақида. // "Адабий мерос", 4(50). Тошкент, 1989. -Б.60-65; *Алиев А., Содиқов Қ.* Ўзбек адабий тили тарихидан. "Ўзбекистон" нашриёти. Тошкент, 1994. -Б.89-95.

so‘z boshida jarangsiz [k] undoshi [g] ga aylanadi: *ko‘k - gök, ko‘z - göz, kuz - güz, kun - gün, ketdi - gitti, keldi - geldi;*

jarangsiz [t] tovushi [d] ga aylanadi: *til - dil, tog‘ - dağ, tor - dar, tish- diş, tuzdi - düzdü, to‘g‘ri - doğru, to‘qqiz - dokuz;*

so‘z boshidagi [m] o‘rnida turkchada [b] keladi: *men - ben, ming - bin, minmoq - binmek.*

o‘zbek tilidagi sonor [ng] tovushi o‘rnida turk adabiy tilida [n] keladi: *ko‘ngil - gönül, ming - bin, dengiz - deniz, uning - onun, sening - senin, kelsangiz - gelseniz.* Biroq, sonor [ng] tovushi ayrim turk shevalarida saqlangan;

o‘zbek tilidagi *bo‘lmoq* fe’li turkchada [b] tovushi tushirilib *olmak* shaklida talaffuz etiladi;

o‘zbek tilida qo‘sh undosh bilan aytiladigan ayrim sonlar turkchada bir undosh bilan keladi: *ikki - iki, yetti - yedi, sakkiz - sekiz, to‘qqiz -dokuz, o‘ttiz - otuz;*

turk tilida so‘z oxirida ayrim undoshlar tushib qoladi: *kapı* (asli qadimgi turkiy tilda: *kapık*), *sariq - sarı, qattiq -katı, achchiq - acı;*

Har ikkala tilning o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagi misollarda aniq kuzatish mumkin:

Qadimgi turkiy tilda	Hozirgi turk adabiy tilida	Hozirgi o‘zbek adabiy tilida
eb~ew	ev [ew]	uy [üy][2]
edgü	iyi	ezgu [ezgü]
adığ	ayı	ayiq [ayıq]
eδär	eğer	egar [egär]
quduğ~quδuğ	kuyu	quduq [quduq]
tewey	deve [dewe]	tuya [tüyä]
qon~qoy	koyun	qo‘y [qoy]
qatun	kadın	xotin [xātın]
terin~derin	derin	teran [terän]
öküz	öküz	ho‘kiz [hökiz]
awuç	avuç [awuç]	hovuch [hāwuç]
yağmur	yağmur [ya:mur]	yomg‘ir [yāmğır]
ögrät	öğret [öyret]	o‘rgat [örgät]

[2] Бурчакли ќавсда сўзларнинг талаффуз шакли (транскрипцияси) келтирилмоќда.

köläkä ikiz	gölge ikiz	ko‘lanka [kölänkä] egiz [egiz, egizäk]

O‘zbek va turk tillari o‘rtasida morfologik farqlar ham bor.

Turk tilida singarmonizm qonuni qat’iy amal qilgani bois har bir qo‘shimcha o‘zak-negizning tabiatiga bog‘liq holda fonetik variantlardan iborat bo‘ladi. Masalan, turk tilida ko‘plik ko‘rsatkichi - *lar, -ler;* egalik qo‘shimchasi *-ım, -im, -um, -üm* kabi fonetik variantlarga ega va boshqalar.

Otlardagi kelishik kategoriyasi ikki tilda quyidagi shakllarda amal qiladi:

Kelishik-lar	Turk adabiy tilida	O‘zbek adabiy tilida
B.k.	-	-
Q.k.	-in, -ın, -ün, -un; -nin, -nın, -nün, -nun	-ning [-nıng, -ning]
T.k.	-i, -ı, -ü, -u; -yi, -yı, -yü, yu; -ni, -nı, -nu, -nü	-ni [-nı, -ni]
J.k.	-e, -a, -ye, -ya; -ne, -na	-ga (-ka, qa) [-gä, -kä, -qa]
O‘.-p.k.	-de, -da, -te, -ta	-da [-da, -dä; -ta, -tä]
Ch.k.	-den, -dan, -ten, -tan	-dan [-dan, dän; -tan, tän]

Turk tilida istak maylining ko‘pligi *-alı, -eli* qo‘shimchasiga shaxs-son affiksi qo‘shib yasaladi: *yapalım* (qilaylik), *yıkayalım* (yuvaylik), *gidelim* (ketaylik, boraylik), *gezelim* (yuraylik, sayr etaylik).

Muhimi shundaki, turk tiliga xos bo‘lgan qo‘shimchalar hozirgi o‘zbek adabiy tilida saqlanmagan, biroq ular eski o‘zbek tilida ("chig‘atoy turkiysi"da) keng amal qilgan. Ushbu o‘rinda mumtoz shoirlarimizdan Mavlono Lutfiy she’rlaridan misol keltiraylik:

Men köngül berdim yangaqıng alına,
Bolmadım vāqif bu makr-u alına.
Emdi lābud, çara yoq körmäk keräk
Har ne tengri salmış olsa alına.

Keltirilgan tuyuqning birinchi misrasidagi *al* - "qizil" ma’nosida (al-ı-na), ikkinchisi "makr, hiyla" (al-ı-na), oxirgi misradagi *alın* esa

"peshona" ma'nosida kelgan (alın-a). Jo'nalish kelishigi *-na, -a* qo'shimchasi bilan yasalgan.

Yana bir bayt:

Kel egri olturalı, dağı egri soralı,

Ki sarv üçün qāmatıng ne balā qıldı jānıma.

Olturalı, soralı so'zlaridagi *-alı* affiksi istak ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, bu qo'shimchalar o'g'uz guruhiga kiruvchi hozirgi xorazm shevalarida ham uchraydi. Masalan: *alalı* (olaylik), *oynalı* (o'ynaylik), *baralı* (boraylik), *gäläli* (kelaylik) kabi.

Har ikki tilni qiyoslar ekanmiz, ularning leksik tarkibidagi o'ziga xoslikni ham kuzatamiz.

Turk tilining lug'at tarkibida *alın* (peshona), *kuğu* (oqqush), *kılavuz* (yetakchi), *öksüz* (yetim) kabi so'zlar ham bor. Bu so'zlar qadimgi turkiy tilda keng qo'llanilgan, biroq hozirgi o'zbek adabiy tilida saqlanmagan. Xuddi shuning singari, o'zbek tilidagi ayrim qadimiy so'zlar turk tilida yo'q. Ularning o'rnida boshqa so'zlarni ishlatadilar.

Yangi so'zlar yasash borasida ham turk tilida farqli jihatlar bor. Masalan, o'zbek tilidagi *oshpaz* so'zi turkiy+forsiy komponentlardan tashkil topgan. Turk tilida buni *aşçı* yoki *ahçı* deyiladi. Yoki: o'zbekcha *etikdo'z, yamoqchi* - turkchada *ayakkabıcı*, *dehqon* - *çiftçi* (*çiftlik* -"ekinzor, dala" so'zidan) yoki *köylü* (*köy* - "qishloq" so'zidan), *vakil -temsilci, sözcü*, *vekil, elchixona* - *elçilik*, *büyükelçilik,* ko'zoynak - *gözlük* va boshqalar.

Turk tili lug'at tarkibida G'arbiy Yevropa tillaridan o'zlashgan so'zlar ham salmoqli o'rinni egallaydi. O'zbek tiliga bunday so'zlar rus tili orqali o'zlashgan, shu bois ular ruscha talaffuzga ega. Turk tiliga esa to'g'ridan-to'g'ri o'sha tillardan o'tgan va ularning talaffuzi ham o'ziga xos: *otel, oto, dans, demokrasi, diplomasi, ekoloji* va boshqalar.

Turk tilining lug'at tarkibida keyingi davrlarda yasalgan so'zlar ham anchagina: *uçak* (samolyot), *durak* (bekat), *çevirmen* (tarjimon), *yazım* (orfografiya), *gelir* (foyda, daromad) kabi.

Ikkala tilni o'zaro qiyoslar ekanmiz, ayniqsa, turg'un iboralarning qurilishi e'tiborni o'ziga tortadi. Turk tilida o'zbek tilidagi iboralarga juda yaqin turuvchi iboralar ham ko'p. *Gözden kaçırmak, iki ayağını bir pabuca sokmak, işi suya düşmek, kabına sığmamak, saçını süpürge etmek* shular jumlasiga kiradi. Shuningdek,

turk tilining o‘z qolipi asosida yasalgan iboralar ham oz emas. Masalan: *sakalı ele vermek - o‘z ixtiyorini birovga bermoq, şeytana uymak - shaytonning gapiga kirmoq, ekmeğine yağ sürmek - birovning noniga yog‘ surmoq, göz altına almak - hibsga olmoq, hayal kırıklığına uğramak - xayoldagi narsa chilparchin bo‘lmoq, köşeye dönmek - omadi kelib, ishlari yurushib ketmoq, umutsuzluğa kapılmak - umidsizlikka tushmoq, tam üstüne basmak - taxmindagi to‘ppa-to‘g‘ri chiqmoq*. Turkcha iboralardagi bunday farqli jihatlar turkiy tillar uslubiy imkoniyatlarining nihoyatda kengligi, ularning boyligidan dalolat beradi.

Muhimi, turk tilini puxta egallash uchun chuqur bilim, lisoniy iqtidor talab etiladi. Har ikki til bir oilaga mansub bo‘lishiga qaramay, ularning o‘z xususiyatlari mavjud. O‘zbekcha fikrlash shakli bilan turkcha gaplashib ketishning imkoni yo‘q. So‘z qo‘llash, iboralar tanlash, jumlalar tuzishda turk tilining o‘z qonunlari amal qiladi. Turk tilini o‘rganish jarayonida bu haqiqatni yodda tutmoq kerak.

1- DARS - 1. DERS

T a y a n ch t u sh u n ch a l a r: alifbo (alfabe), harf (harf), belgi (işaret), tovush (ses), harf va tovush munosabatlari.

Kishilik olmoshlari (şahıs zamirleri).

Aqrabolik otlari (akrabalık adları).

Til bilimi - Dilbilgisi

TURK ALIFBOSI – TÜRK ALFABESİ

Lotin yozuvi asosidagi hozirgi turk alifbosi 1928 yilda qabul qilingan. Mazkur turk alifbosi jahon tilshunosligida barcha fonetik yozuvlar ichida anchayin puxta ishlangan, turk tilining fonetik-fonologik qonuniyatlarini o‘zida mujassam etgan alifbo sifatida tan olingan. Unda harflar soni 29 ta. Shundan 8 tasi unli tovushlarni, 21 tasi undoshlarni ifoda etadi. Ular: Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Iı, İi, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz.

Hozirgi zamon turk adabiy tilida 33 tovush bor (shevalarda ularning soni ortiqroq). Ayrim tovushlarning birdan ortiq variantlari ham uchraydi. Jumladan, [a] tovushi qisqa [a] va cho‘ziq [a:] holida talaffuz etiladi. Yoki alifbodagi <k> harfi so‘zning holatiga qarab o‘zbekchadagi [q] hamda [k] kabi talaffuz etiladi. Shundan kelib chiqqanda, talaffuzda mavjud bo‘lgan to‘rt tovushning ayricha harflari yo‘q. Mazkur tovushlar yozuvda boshqa harflar bilan beriladi. Bular <a>, <e>, <g>, <k> harflaridir.

<a> harfi "qalin" va "ingichka" ikki tovushni ifoda etadi: *kat* so‘zida "qalin", *dikkat* so‘zida esa "ingichka" tovushdir.

<e> harfi "ochiq" va "yopiq" tovush sifatida talaffuz etiladi. Jumladan, *dede* so‘zida "ochiq", *dedi* so‘zida esa "yopiq" tovush tarzida keladi. Uning "yopiq" shakli o‘zbekchadagi [e] tovushi kabidir.

<g> harfi "qalin" [gı] va "ingichka" [ge] ni ifoda etadi. Bunga *gaga* va *gel* so‘zlarini misol keltirish mumkin.

<k> harfi "qalin" va "ingichka" ikki tovushni ifoda etadi. Biri o‘zbekchadagi [q], keyingisi [k] tovushi kabidir. bunga *kaç* va *kök* so‘zlarini misol keltirish mumkin.

Bulardan boshqa turk alifbosida ikki xil tovushni ifodalaydigan <ğ> harfi ham bor. Ushbu harf ikki xil tovush sifatida o‘qiladi: [ğı] va [y]. Masalan, *doğdu* so‘zida [ğı] kabi, *değdi, değil* so‘zlarida esa o‘zbekchadagi [y] kabi talaffuz etiladi. Buning boisi, tarixan bu so‘zlar [ğ] bilan talaffuz etilgan. Keyinchalik, ularda tovush o‘zgarishi ro‘y berib [ğ] tovushi [y] ga aylangan. Ko‘rinadiki, bu so‘zlarning imlosida yozuv prinsipi amal qilmoqda.

Turkchadagi [y] tovushi uchun alifboda alohida harf bor. Masalan, *bey* so‘zi ana shu harf bilan yoziladi. Demak, turk yozuvida birgina [y] tovushi uchun ikki harf (<ğ> va <y>)dan foydalaniladi.

O‘zbek tilidagi [ng] sonor tovushi bilan kelgan so‘zlar turk adabiy tilida [n] (ya’ni [n]) bilan keladi: o‘zbekcha *dengiz* - turk adabiy tilida *deniz*; o‘zbekcha - *ming*, turkchada - *bin*. Lekin ayrim turk shevalarida, jumladan, Anado‘lidagi kishilar tilida mazkur tovushni keng uchratish mumkin: *sanga, banga, dengiz* kabi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1) Turk alifbosini yod oling. - Türkçe alfabeyi ezberleyiniz.

2) Turkcha-ruscha yoki turkcha-o‘zbekcha lug‘atdan foydalanib, alifbodagi har bir harfga misollar yozing. - Türkçe-Rusça veya Türkçe-Özbekçe sözlükten yararlanarak alfabedeki harflerin her birine ayrı örnekler yazınız.

1-mashq. Lutfan quyidagi so‘zlarni o‘qing, daftaringizga yozib, ularning o‘qilishi va imlosiga diqqat qiling. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri okuyunuz, defterinize aktarınız ve yazılışı, okunuşuna dikkat ediniz.

El, kol, göz, kulak, baş, bal, dil, yük, ev, sokak, ağaç, çiçek, süt, yemek, ekmek, ışık, gün, gece, doğa, bağa, ilgi, ip, iğne, su, emek,

İç - dış, alt- üst, sabah - akşam, ak - kara, yer - gök, ay - güneş.

2- mashq. Lutfan quyidagi so‘z birikmalarini o‘qing va daftaringizga yozib oling. - Lütfen aşağıdaki kelime gruplarını okuyunuz ve defterinize yazınız.

Geniş sokak, yüksek bina, el kitabı, ağır yük, çiçek balı, büyük okul, gaz ocağı, çay bardağı, beyaz kağıt, av tüfeği, ay ışığı.

3- mashq. Lutfan quyidagi gaplarni o‘qing va daftaringizga yozib oling. - Lütfen aşağıdaki cümleleri okuyunuz ve defterinize yazınız.

Bu kitap. Bu kitap çok ilginç. İşte bu bizim okul. Bu da bizim sınıf. Sınfımız büyük ve güzel.

Ahmet öğrencidir. Ahmet benim arkadaşım. O Türkçe öğreniyor.

Bu bahçe. Bahçede meyveli ağaçlar var. Biz bahçede dinleniyoruz.

4-mashq. Lutfan quyidagi so‘roqlarga javob qaytaring. - Lütfen aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

Bu güneş mi? - Evet, bu … . Hayır, bu … değil.
Şu çiçek mi? - … …
O deniz mi? - … …
Şu saat mi? - … …
Bunlar evler mi? - … …
Onlar öğrenciler mi? - … …
Bu ırmak mı? - … …
Şu dağlar mı? - … …
O yıldız mı? - … …
O ağaç mı? - … …
Şunlar arabalar mı? - … …
Bu köy mü? - … …
Şu sözlük mü? - … …
Bu yüzük mü? - … …
Bu kuş mu? - … …
Şu koltuk mu? - … …
O televizyon mu? - … …

Til bilimi - Dilbilgisi

KIShILIK OLMOShLARI - ŞAHIS ZAMİRLERİ

Turk tilida kishilik olmoshlari quyidagilar: *ben* - men, *sen* - sen, *o* - u, *biz* - biz, *siz* - siz, *onlar* - ular. Bu olmoshlarning birinchi uchtasi birlikni, ikkinchi uchtasi ko‘plikni ko‘rsatadi. *ben, biz* olmoshlari so‘zlovchi shaxsni bildiradi. *sen, siz* olmoshlari tinglovchini ifodalaydi. Quyidagi olmoshlar esa so‘zlashuvchilardan tashqari shaxslarni anglatadi: *o*, *onlar*.

Kishilik olmoshlari kelishik qo‘shimchalarini olib turlanadi. Kishilik olmoshlarining turlanishida qaratqich kelishigi qo‘shimchasining qo‘llanilishida ayrim o‘ziga xoslik bor. Kishilik olmoshlari qaratqich kelishigi qo‘shimchasini olganda quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi:

Shaxs	Birlik	Ko‘plik
I II III	Ben-im – mening sen-in – sening o-nun – uning	biz-im - bizning siz-in – sizning onlar-ın - ularning

Demak, kishilik olmoshlarining birinchi shaxs birlik va ko‘plik shakllarida qaratqich kelishigi qo‘shimchasi *-im* ko‘rinishida bo‘ladi.

ben, sen olmoshlari jo‘nalish kelishigida *bana, sana* shakliga kiradi.

Kishilik olmoshlarining turlanishi:

B.k. *ben, sen, biz, onlar*

Q.k. *benim, senin, bizim, onların*

T.k. *beni, seni, bizi, onları*

J.k. *bana, sana, bize, onlara*

O‘r.-p. k. *bende, sende, bizde, onlarda*

Ch. k. *benden, senden, bizden, onlardan*

Biz, siz olmoshlari kelishiklar bilan turlanganda *-ler* qo‘shimchasi bilan *bizlere, bizlerin* kabi shakllarda qo‘llanishi mumkin.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

5-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘ying. - Lütfen tamamlayınız.

Ben… kitap…, sen… kitap…, o… kitap…
Biz… kitap…, siz… kitap…, onlar… kitap…

Ben… baba…, sen… baba…, o… baba…
Biz… baba…, siz… baba…, onlar… baba…

Ben… teyze…, sen… teyze…, o… teyze…
Biz… teyze…, siz… teyze…, onlar… teyze…

Ben… göz…, sen… göz…, o… göz…
Biz… göz…, siz… göz…, onlar… göz…

Ben… güç…, sen… güç…, o… güç…
Biz… güç…, siz… güç…, onlar… güç…

Ben… saat…, sen… saat…, o… saat…
Biz… saat…, siz… saat…, onlar… saat…

6-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘ying. - Lütfen tamamlayınız.

Bu kitabı ben… verir misin? Ben… anne… öğretmen. Ahmet ben… kalemimi aldı. O… biz… havaalanında karşılayacaklar. Siz… okul malzemeleri var mı? Sen… ne zaman dönüyorsun?

7-mashq. Lutfan, berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

1. Kardeş, beklemek. 2. Ceket, giymek. 3. Arkadaş, gitmek . 4. Baba, görmek. 5. Kitap, okumak. 6. Mektup, yazmak.

Boshlang’ich turkcha - Başlangıç Türkçe.

8-mashq. Quyidagi suhbatni o’qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Selamlaşma

Ali: Merhaba!
Ayşe: Merhaba!
Ali: Adın ne!
Ayşe: Adım Ayşe.

9-mashq.Quyidagi suhbatni o’qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Hal sorma

Leyla: Merhaba!
Hakan: Merhaba!
Leyla: Adınız ne!
Hakan: Adım Hakan. Sızin adınız ne?
Leyla: Adım Leyla!
Hakan: Nasilsiniz?

Leyla: Teşekkur ederim. İyiyim. Siz nasılsınız.
Hakan: Ben de iyiyim.
Leyla: Memnun oldum.
Hakan: Ben de memnun oldum.
Leyla: Hoşça kalın.
Hakan: Güle güle.

10-mashq. Quyidagi matnni o'qing - Aşağıdaki metni okuyunuz.

Alfabeyi biliyor musunuz?

Hakan: Ayşe, Alfabeyi biliyor musunuz?
Ayşe: Bilmiyorum.
Hakan: Haydi birlikte öğrenelim.

A – Ayna	I – Ispanak	R - Radyo
B – Balık	İ – İnek	S – Saat
C – Civciv	J – Jaguar	Ş – Şemsiye
Ç – Çekirge	K – Kanguru	T - Tilki
D – Deve	L – Leylek	U – Uçak
E – Elek	M – Maymun	Ü – Ütü
F – Fil	N – Nar	V – Valiz
G – Gergedan	O – Orak	Y - Yılan
Ğ – Yumuşak Ğ	Ö – Ördek	Z - Zürafa
H – Horoz	P – Penguen	

11-mashq. Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Hakan: İyi günler, Sibel.
Sibel: İyi günler, Hakan.
Hakan: Bugün Türkçe var mı?
Sibel: Evet, var.
Hakan: Peki, yarın hangi dersler var?
Sibel: Türkçe, İngilizçe, Fizik ve Matematik.
Hakan: Perşembe günü müzik var mı?
Sibel: Hayır, yok. Müzik cuma günü.

Suhbat - Konuşma

Tanışma

Caddede Orhan'la Semiha gitmekteydiler. Onlar Özgür'e rastladılar. Orhan Özgür'ün arkadaşıdır, ama o Semiha'yı tanımıyor.

Özgür: Merhaba Orhan.

Orhan: Merhaba Özgür, nasılsın?

Özgür: Teşekkür ederim, iyiyim. Sen nasılsın?

Orhan: Teşekkür ederim. Ben de iyiyim. Sizleri tanıştırayım. Bu benim kız arkadaşım Semiha. O İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okuyor.

Özgür: Benim adım Özgür.

Semiha: Memnun oldum.

Özgür: Ben de memnun oldum. Nereye gidiyorsunuz?

Orhan: Biz istasyona gidiyoruz. Kardeşim İzmirden geliyor, karşılamaya gidiyoruz. Hoşça kal, Özgür.

Özgür: Güle güle! Selam söyleyin.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

AQRABOLIK OTLARI - AKRABALIK ADLARI

Turk tilida qavm-qarindoshlikka oid so‘zlar quyidagilardir: *baba, ata* - ota, *anne, ana* - ona, *dede* - buva, *büyük anne, baba anne, ana anne, nine*- buvi, *oğul* - o‘g‘il, *kız* - qiz, *çocuk* - bola, *evlat* - farzand, *ağabey* - aka, *kardeş, erkek kardeş* - uka, *abla* - opa, *bacı*, *kız kardeş* - singil, *amca* - amaki, *dayı* - tog‘a, *teyze* - xola, *hala* - amma , *damat* - kuyov, *yenge* -kelinoyi, yanga, *enişte* - pochcha, *koca* - er, *karı* - xotin, *yeğen* - jiyan, *gelin* - kelin, *bacanak* - boja, *elti* - ovsin, *görümce* -qayin singil.

Topshiriq - Ödev

Nuqtalar o‘rniga mazmunga mos aqrabo otlaridan tanlab qo‘ying va daftaringizga yozing. - Boşlukları akraba adlarıyla tamamlayınız ve defterinize yazınız.

Benim … öğretmen. Cengiz'in … ilkokula gidiyor. … ana okulda çalışıyor. Sabir'in … ve … emekli. Amca… … lise 2'de okuyor. Bugün akşam … bizim eve gelecek. Teyzemin … nişanlanıyor. Ben-

im … üniversite mezunu. …lar masalları çok severler. Nilüfer'in … bu sene üniversiteyi kazanmak istiyor.

büyük anne, oğul, baba, anne, dede, abla, kız kardeş, teyze, kız, çocuk, ağabey.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Akrabalar

Yasemin: Bu ailenizin fotoğrafı mı Osman?

Osman: Evet. Bu, benim. Bu da babam. Babam doktor. İsmi Salih. Hastanede çalışıyor. Annem öğretmen. İsmi Ayşe. O da okulda çalışıyor. Bu da kız kardeşim Nilgün.

Yasemin: Güzel bir kız kardeşin var. O kaç yaşında?

Osman: Nilgün 10 yaşında.

Yasemin: Bu yaşlı adam kim? Neyin oluyor?

Osman: O benim dedem.

Yasemin: Bu fotoğrafta kimler var?

Osman: Halam Selma ve kocası Sabri. Bunlar da çocukları Hakan ile Fatih. Kolejde okuyorlar.

Yasemin: Peki, şu genç adam kim Osman?

Osman: Bu, amcam Hüseyin.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Orhan: Kaç kardeşin var Semra?

Semra: Bir kız, bir erkek kardeşim var. Kız kardeşim ilkokul uçüncü sınıfta , erkek kardeşim lise birde okuyor.

Orhan: Baban ne iş yapıyor?

Semra: Doktor. Hayat Hastanesinde çalışıyor.

Orhan: Annen de çalışıyor mu?

Semra: Evet, annem de çalışıyor. Aynı hastanede hemşire.

Orhan: Ağabeyin ve ablan var mı ?

Semra: Hayır, yok. Senin annen ve baban ne iş yapıyor?

Orhan: Annem öğretmen , babam polis.

Semra: Desene derslerde sorunun yok.

Orhan: Anlamadım!

Semra: Şaka yaptım!

I.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Benim Evim

Fatih: Merhaba Aysel.
Aysel: Merhaba Fatih.
Fatih: Eviniz nerede?
Aysel: Evimiz Çamlıca'da. Sizin eviniz nerede?
Fatih: Bizim evimiz Göztepe'de.
Aysel: Eviniz kaç odalı?
Fatih: Dört odalı. Peki sizinki kaç odalı?
Aysel: Bizim evimiz altı odalı.
Fatih: Müstakil mi?
Aysel: Evet.
Fatih: Bahçesi var mı?
Aysel: Evet, var. Bahçede köpeğimin külübesi var.
Fatih: Benim böyle bir şansım yok. Çünkü biz apartmandayız.

II.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Murat: Senin odan var mı ?
Hatice: Evet, var.
Murat: Odanda neler var? .
Hatice: Pencerenin yanında yatağım var. Pencerenin karşısında ise küçük bir vitrin var ? Kitaplığım pencerenin yanında. Çöp kutusu ise köşede.
Murat: Bilgisayarın var mı?
Hatice: Evet var.
Murat: Odan düzenli midir?
Hatice: Evet, her zaman düzenlidir. Ya seninki?
Murat: Benim odam her zaman dağınıktır.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

TAShRIF - ZİYARET

Turklarda rasmiy idoralarga, tashkilotlarga tashrif buyurilganda kirish oldidan *Merhaba* deb salom beriladi. Kutib oluvchi shaxs *Merhaba, hoş geldiniz* deb uni qarshi oladi. Unga javoban *Hoş bulduk* (xush ko‘rdik) deyilgani ma’qul. Kutib oluvchi *Buyurun* yoki *Buyurun beyefendi (hanımefendi)* degan so‘z bilan uning nima maqsadda kelganini so‘raydi. Kelgan shaxs *Ben şu konuyu Sizinle görüşecektim* (Men Siz bilan shu masala xususida gaplashib olmoqchi edim) deb gap boshlashi mumkin. Kutib oluvchining bunga munosabati *Evet, Sizi dinliyorum* (Marhamat, eshitaman) deya bildiriladi. Shu tarzda suhbat davom etadi.

Ketish oldidan mehmon *Teşekkür ederim* deb minnatdorchilik bildiradi va kunning vaqtiga qarab, kunduzi bo‘lsa *İyi günler*, kechki payt bo‘lsa *İyi akşamlar* deydi. Idora xodimi odob yuzasidan *Rica ederim, güle güle* deb xayrlashadi.

Bosh harflar imlosi - Büyük harflerin imlası

Turk tilining imlo qoidalari bo‘yicha bosh harflar, asosan, quyidagi o‘rinlarda qo‘llaniladi:

1.Gap katta harf bilan boshlanadi: Hayatta en hakiki mürşit ilimdir. Ak akça kara gün içindir.

2.Jumla ichidagi ko‘chirma gap katta harf bilan boshlanadi: Orhon kitabesinde şöyle yazılıyor: "Ben hakan olunca gündüz oturmadım, gece uyumadım."

3.She’r misralari katta harf bilan boshlanadi:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi;

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi (Muhibbi).

4.Atoqli otlar, taxalluslar katta harf bilan yoziladi: Mevlana Lütfi, Alişir Nevai, Yunus Emre, Zahiritdin Muhammet Babur, Abdullah Kadiri.

5.Kishi otlaridan avval kelgan hurmatni bildiruvchi so‘zlar, unvonlar katta harf bilan yoziladi: Prof. Dr. Kemal Eraslan, Doktor Behcet Üz, Zeynep Hanım, Hamdi Bey.

6.Xalq otlari, til nomlari, din va mazhab nomlari, mifologik tushunchalarning otlari katta harf bilan yoziladi: Özbek, Türk, Rus, Alman, İngiliz; Özbekçe, Türkçe, Rusça, Almanca, İngilizce; Müslüman, Hiristiyan, Budist; Hanefilik, Katoliklik.

7.Tashkilot, muassasa otlari, vazirlik, bo‘linma otlari katta harf bilan yoziladi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dil Kurumu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu.

8.Mahalla, maydon, ko‘cha, ko‘shk, ko‘prik, maqbara otlari katta harf bilan yoziladi: Sebzar Mahallesi, Bağımsızlık Meydanı, Nevai Caddesi, Boğaziçi Köprüsü, Atatürk Anıtı.

9.Gazeta, jurnal, kitob otlari, asar otlari katta harf bilan yoziladi: Türk Dili dergisi, Çalıkuşu romanı, Leyla ile Mecnun destanı.

10. Tarixiy voqea, asr va davr otlari katta harf bilan yoziladi: İkinci Dünya Savaşı, Cilalı Taş Devri, Yükselme Devri, İlk Cağ.

11. Lavh yozuvlari katta harf bilan yoziladi: Giriş, Çıkış, Müdür, Başkan, Otobüs durağı.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

8-mashq. Lutfan o‘qing, mamlakat otlarining yozilishi va o‘qilishini esda tuting. - Lütfen ülke adlarını okuyunuz, yazılışı ve okunuşunu ezberleyiniz.

Özbekistan, Türkiye, İngiltere, Almanya, Rusya Federasyonu, İsveç, İsviçre, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Çin Halk Cumhuriyeti, Moğolistan, Suudi Arabistan, Gürcistan, Litvanya, Letonya, Arnavutluk, Çek.

9-mashq. Lutfan o‘qing, geografik otlarning yozilishi va o‘qilishini esda tuting. - Lütfen coğrafi adları okuyunuz, yazılışı ve okunuşunu ezberleyiniz.

Pasifik, Hint okyanusu, Atlantik, Kuzey Buz okyanusu.

Akdeniz, Baltık denizi, Hazar denizi, Ege denizi, Azak denizi.

Fırat nehri, Tuna nehri, Volga nehri, Amu Derya nehri, Sırderya nehri, Yenisey nehri.

Himalaya Sıradağları, Tiyenşanlar, Pamir dağları, Alaylar Sıradağlari, Hindikuş dağları, Köroğlu dağlari, Uludağ, Bolu dağı.

10-mashq. Lutfan tashkilot, muassasa otlarini o‘qing, ularning yozilishi va o‘qilishiga e’tibor bering. - Lütfen kurum ve kuruluşların adlarını okuyunuz, yazılışı ve okunuşuna önem veriniz.

Özbekistan Milli Üniversitesi, Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü, Özbekistan Bilimler Akademisi Diller ve Edebiyatlar En-

stitüsü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dil Kurumu, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Topkapı Sarayı Müzesi, Boğaziçi Köprüsü, Sultan Ahmet Camisi.

Metinler

Lutfan matnlarni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling. - Lütfen metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Kendim hakkında

Benim adım Ferhat, soyadım Mannanov. Ben Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün 1. sınıfında öğrenim görüyorum. Ben Türk Dili ve Edebiyatı'nı çok sevdiğim için bu bölümü tercih ettim.

Bizim ailemiz büyük. Dedem ve büyük annem bizimle birlikte yaşıyorlar. Onlar emekliler. Babam inşaat mühendisi, annem doktor. Ağabeyim Taşkent Devlet Tıp Enstitüsünün 4. sınıf öğrencisi. Kız kardeşim lise son sınıf öğrencisi.

Bizim ailemiz herkes için örnek olabilecek bir ailedir. Biz, çocuklar büyüklerimize çok saygılıyız. Büyüklerimiz de bizi çok severler. Her akşam herkes toplanıp, yemek yedikten sonra sohbet ederiz, çay içeriz. Sonra büyükler televizyon seyreder, gazete, dergi okurlar. Biz ise ders çalışırız, müzik dinleriz.

Ben ailemi çok seviyorum ve onunla gurur duyuyorum.

Siz ham o‘z haqingizda so‘zlab bering. - Siz de kendiniz hakkında anlatınız.

Taşkent

Taşkent Çatkal dağlarının batısında, Çirçik vadisinde yerleşmiştir. Çirçik ırmağına da bağlı bir dizi kanal kentin içinden geçer. Taşkent'in ilk kuruluşu M.Ö. I-II. yüzyıla kadar iner. Kent kuruluşundan bu güne kadar Çaç, Çaçkent, Şaşkent ve Binkent gibi değişik adlarla anılmıştır. Taşkent adı ise kayıtlara ilk kez XI. yüzyılda geçmiştir.

Taşkent Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkentidir. Cumhuriyetin en önemli devlet kuruluşları, yabancı devlet büyükelçilikleri ve diplomatik temsilcilikler de Taşkent'te bulunmaktadır.

Günümüzde Orta Asya'nın kültürel ve ekonomik merkezi olan Taşkent'te Cumhuriyet Bilimler Akademisi, çok sayıda Yüksek Öğretim Kuruluşları, üniversite ve enstitüler bulunmaktadır. Alişir Nevai adını taşıyan Milli Kütüphane önemli bir kuruluştur.

Taşkent, Orta Asya'nın en büyük kültür merkezidir. Kentte çeşitli müzeler, tiyatrolar ve sanat sarayları bulunmaktadır. Tiyatroların başında 1943'de inşa edilen Nevai Opera ve Bale Tiyatrosu gelir.

Ayrıca, Taşkent Özbekistan'ın büyük sanayi kentidir. Burada büyük fabrikalar, üretim tesisleri, iş yerleri bulunmaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti 1991'de Bağımsızlığını ilan ettikten sonra geçen süre içinde Taşkent çok gelişti ve daha güzelleşti.

2- DARS - 2. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: fonetika (sesbilgisi / sesbilimi / fonetik); tovushlar (sesler); fonema va tovush (ses); unlilar (sesliler / ünlüler, kalın sesliler, ince sesliler, düz sesliler, yuvarlak sesliler, geniş sesliler, dar sesliler); undoshlar (sessizler / ünsüzler).

Fe'llarda zamon kategoriyasi (Fiil zamanları), hozirgi zamon (şimdiki zaman).

Punktuatsiya, punktuasion belgilar / tinish belgilari (noktalama işaretleri), nuqta (nokta).

Til bilimi - Dilbilgisi

TOVUShLAR VA ULARNING TAVSIFI - SESLER VE ONLARIN ÖZELLİKLERİ

"Tovushlar" turkchada *sesler* deyiladi. Shunga ko'ra tilshunoslikning nutq tovushlarini o'rganuvchi "fonetika" bo'limi *Sesbilgisi, Sesbilimi* yoki *Fonetik* nomini olgan. "Unlilar" - *sesliler* yoki *ünlüler*, "undoshlar" esa *sessizler* yoki *ünsüzler* deb yuritiladi.

UNLILAR - SESLİLER (ÜNLÜLER)

Turk adabiy tilida sakkiz unli fonema bor: [a], [e], [ı], [i], [o], [ö], [u], [ü].

Bular hosil bo'lish o'rni, til va lablarning holati, og'izning ochilishiga ko'ra shunday guruhlanadi:

A. Hosil bo'lish o'rni va tilning holatiga ko'ra:

1) orqa qator unlilar: [a], [ı], [o], [u]. Turk tilshunosligida bularni *kalın sesliler* (qalin unlilar) deb yuritiladi.

2) old qator unlilar (*ince sesliler*): [e], [i], [ö], [ü].

B. Lablarning ishtirokiga ko‘ra:

1) lablanmagan unlilar (*düz sesliler*): [a], [e], [ı], [i];
2) lablangan unlilar (*yuvarlak sesliler*): [o], [ö], [u], [ü].

V. Og‘izning ochilishiga ko‘ra:

1) keng unlilar (*geniş sesliler*): [a], [e], [o], [ö];
2) tor unlilar (*dar sesliler*): [ı], [i], [u], [ü].

Endi mazkur unlilarning har birini ayri-ayri ko‘rib chiqamiz.

[a] unlisi - orqa qator, lablanmagan, "qalin" talaffuz etiluvchi tovush. Misollar: *ağaç, at, ay, ayak, armut, askı, arı, anne, asker, doğal, bakmak, batı, bağa, kara*.

[e] unlisi - old qator, lablanmagan, keng unli. Misollar: ev, et, erik, el, erkek, emin, elek, engin, evliya, ben, deve.

[e] bilan [a] tovushlari orasidagi farqni quyidagi misollarda yaqqol kuzatish mumkin:

ev - uy, *av* - ov
et - go‘sht, *at* - ot (hayvon)
el - qo‘l, *al* - qirmizi

[ı] unlisi - orqa qator, lablanmagan, "qalin" talaffuz etiluvchi tovush. Misollar: ılık, ışık, ırmak, sık, balık, kapı.

[i] unlisi - old qator, lablanmagan, "ingichka" talaffuzli fonema. Misollar: *ip, iğne, iki, içmek, ikiz, ince, ilişki, ilk*.

[i] fonemasi bilan [ı] ning fonologik farqini quyidagi misollarda yaqqol kuzatish mumkin:

diş - tish, *dış* - tashqi
kir - kir, *kır* - qir, dasht
ilik - ilik, *ılık* - iliq
sinir - asab, *sınır* - chegara

[o] unlisi - orqa qator, lablangan, "qalin" talaffuz etiluvchi fonema. Misollar: *ocak, oda, odun, oğlan, okul, omuz, otuz, bol, yok, yoksul, yol, yolcu*.

[ö] unlisi - old qator, lablangan, "ingichka" talaffuz etiluvi fonema. Misollar: *önce, ördek, övmek, ödül, öğrenci, öğretmen*.

[ö] bilan [o] ning o‘zaro farqini quyidagi misollarda yaqqol kuzatish mumkin:

öl - o‘l(moq), *ol* - bo‘l(moq)

öt - o‘t qopchasi, *ot* - o‘t, o‘simlik

böl - bo‘lib ber, *bol* - mo‘l-ko‘l

[u] unlisi - orqa qator, lablangan, "qalin" talaffuzga ega bo‘lgan fonema. Misollar: *un, uyku, uzak, uzman, uzun, ulus, uğur, ulu*.

[ü] unlisi - old qator, lablangan, "ingichka" talaffuz etiluvchi unli. Misollar: *ütü, üç, üzüm*, *ülkü, ürün, üretim, ülker, üzüntü, ürkek.*

[ü] bilan [u] ning bir-biridan farqini quyidagi misollarda aniq kuzatish mumkin:

üç - "3", *uç* - uch, tugash joyi

ün - tovush, *un* - un

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [a], [e] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [a], [e] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Arı, av, araba, aydın, abla, bar, bakkal, çaba, çağ, çalı, balta, bakır, sandal, para, balık, kapı, kasap, mal, bal, pınar, tas, tabaka, posta, pasta, kara, boğa.

Ev, emek, ekmek, erdem, eğitim, efendi, gezi, gece, değirmen, bel, beyin, defa, delil, defter, herkes, heykel, henüz, inek, kent, kepek, kedi, köpek, ilçe, iğne, ince.

2-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [ı], [i] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [ı], [i] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Ilık, ışık, ırmak, ırk, kadın, sık, balık, mıh, kaldırım, kamış, kırık, kırışık, kın, mısır, pırlanta, sınav, sınıf, sıcak, sıfat, sığır, sıkıntı, sınır, pırıltı, kalıcı.

İğne, iyilik, için, iki, intizam, kilit, kilim, kibar, kimlik, kiriş, kip, milliyet, milyon, pişkin, pişman, ileri, diri, çivi, silgi.

3-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [o], [ö] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen

kelimeleri okuyunuz, [o], [ö] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Oda, odun, ocak, oğul, ok, okul, portakal, post, bol, soğuk, sokak, sol, sorgu, soru, tokat, doğu, doğum, tohum, zor, zorunlu, boş, boya, boynuz.

Öğretmen, öğrenci, ödev, ömür, önce, böcek, bölüm, börek, bölge, çöl, çökme, çözüm, döküm, dönem, döner.

4-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [u], [ü] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [u], [ü] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Uzun, suç, musluk, duman, ucuz, ufuk, ulu, uçak, tuğ, tulum, uydu, uygar, usul, unsur, sultan, uç, ulus, buhar, muhtar, muallim, su.

Ümit, ücret, ünlü, üç, ülke, ülkü, üniversite, ürün, Türkçe, türkü, tütün, tüzel, tüp, tür, küçük, kül, kükürt, düşünce, düğün, külçe, mülk, mümkün, mühendis, kütük, külah, müstakil, düdük, tüzük, müsait.

Til bilimi - Dilbilgisi

HOZIRGI ZAMON FE’LI- ŞİMDİKİ ZAMAN

Turk tilida fe’lning hozirgi zamon shakli, asosan, fe’l negizga -*yor* qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilinadi. -*yor* qo‘shimchasi bilan qo‘llangan fe’l shakli ma’no va vazifasi jihatdan o‘zbek tilidagi "-yap+shaxs-son qo‘shimchasi" shaklidagi fe’lga mos keladi.

Turk tilidagi -*yor* qo‘shimchasi undosh bilan tugagan so‘zlarga qo‘shilganida, singarmonizm qonuniga muvofiq undan avval kisqa -*i, -ı, -ü, -u* unlilaridan biri orttiriladi: -*iyor, -ıyor, -üyor, -uyor*. Masalan: *gel-i-yor* - kelyapti, *konuş-u-yor* - gaplashyapti, so‘zlayapti. Inkor shakli esa -*miyor, -mıyor, -müyor, -muyor* ko‘rinishida bo‘ladi.

Unli bilan tugagan fe’llarning hozirgi zamon shakli quyidagicha yasaladi: fe’l o‘zagining so‘nggi unlisi tushiriladi. Singarmonizm qonuniga muvofiq -*i, -ı, -ü, -u* unlilaridan mosi orttiriladi hamda hozirgi zamon qo‘shimchasi qo‘shiladi: *ağlamak* - *ağl(a)-ı-yor* - *ağlıyor* - yig‘layapti, *anl(a)mak* - *anlıyor* - tushunyapti, anglayapti.

gel-mek gel-me-mek
Ben gel-i-yor-um Ben gel-mi-yor-um
Sen gel-i-yor-sun Sen gel-mi-yor-sun

O gel-i-yor O gel-mi-yor
Biz gel-i-yor-uz Biz gel-mi-yor-uz
Siz gel-i-yor-sunuz Siz gel-mi-yor-sunuz
Onlar gel-i-yor-lar Onlar gel-mi-yor-lar

git-mek git-me-mek
Ben gidiyorum Ben gitmiyorum
Sen gidiyorsun Sen gitmiyorsun
O gidiyor O gitmiyor
Biz gidiyoruz Biz gitmiyoruz
Siz gidiyorsunuz Siz gitmiyorsunuz
Onlar gidiyorlar Onlar gitmiyorlar

Eslatma: *seviyorum* so‘zidagi *-yor* qo‘shimchasi holat davomiyligini anglatib, o‘zbekchadagi "sevaman" ma’nosini, *istiyorum* so‘zi esa "istayman, xohlayman" ma’nolarini beradi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

3-mashq. Berilgan fe’llarni tasdiq va inkor shakllarida tuslang. - Aşağıdaki fiillerin olumlu ve olumsuz şekillerde çekimini yapınız.

Bilmek, durmak, düşünmek, götürmek, silmek, çözmek, örtmek.
Ben …….. Ben ……..
Sen ……. Sen ……
O ……. O …….
Biz ……. Biz ……..
Siz …….. Siz …….
Onlar …… Onlar ……

4-mashq. Berilgan so‘zlardan foydalanib hozirgi zamonda gaplar tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz ve defterinize yazınız.

1. Tarık , sınıf, problem, çözmek.
2. Hasan, banyo, yıkanmak, sevmek, şarkı söylemek.
3. Cengiz Bey, gitmek, radyo, araba, dinlemek.
4. Sibel, televizyon, seyretmek, dinlenmek.
5. Aykut, lokanta, yemek yemek, ayran içmek.

Suhbat - Konuşma

Bilet Gişesinde

Yolcu: Merhaba, size bir şey sorabilirmiyim?
Memur: Evet, buyurun.
Yolcu: Ankara'ya hangi saatlerde tren var?
Memur: Akşam saat dokuzda, sabah saat sekiz on beşte.
Yolcu: Öğleyin yok mu?
Memur: Yok, efendim.
Yolcu: Sabah treni için bir bilet, lütfen!
Memur: Tabii, efendim.
Yolcu: Bilet fiyatı ne kadar?
Memur: Yedi yüz lira.
Yolcu: Buyurun, bin lira.
Memur: Biletiniz, bu da paranızın üstü.
Yolcu: Teşekkür ederim.
Memur: Rica ederim, efendim. İyi yolculuklar.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Sayıları öğrenelim

Zeynep: Merhaba.
Sekreter: Merhaba, hoşgeldiniz.
Zeynep: Hoş bulduk.
Sekreter: Adınız ve soyadınız.
Zeynep: Adım – Zeynep, soyadım - Koç.
Sekreter: Kaç yaşındasınız?
Zeynep: On sekiz yaşındayım.
Sekreter: Kaç kardeşiniz var?
Zeynep: Dört kardeşim var.
Sekreter: Kaçıncı sınıftasınız?
Sekritar: Birinci sınıftayım.
Sekreter: Doğum tarihiniz kaç?
Zeynep: 7 Nisan1987.
Sekreter: Telefon numaranız kaç?
Zeynep: 134 10 19.
Sekreter: Teşekkür ederim.
Zeynep: Rica ederim.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Ayşe: Merhaba Ali.
Ali: Merhaba Ayşe.
Ayşe: Bir yılda kaç mevsim var?
Ali: Dört mevsim var.
Ayşe: Sonbahar mevsiminde hangi aylar var?
Ali: Eylül, Ekim, kasım ayları var.
Ayşe: Şimdi hangi aydayız?
Ali: Eylül ayındayız.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Kemal: Affedarsiniz, saatiniz var mı?
Fatih: Evet var.
Kemal: Saat kaç?
Fatih: Saat onu on geçiyor.
Kemal: Teşekkür ederim.
Fatih: Bir şey değil.

Quyidagi suhbatni o'qing - Aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Manavda

Manav: Buyurum byefendi.
Alıcı: Meyve ve sebze almak istiyorum.
Manav: Meyvelerim ve sebzelerim çok taze.Yeni geldi. Meyvelerden ne almak istiyorsunuz .
Alıcı: Bir kilo muz, iki kilo üzüm ve uç kilo şeftali almak istiyorum. Fiyatları ne kadar?
Manav: Şeftali ve üzüm bir lira. Muz ise iki lira.
Alıcı: Muz kalsın. Çünkü muz çok pahalı. Peki patetes ve fasulyenin kilosu kaç lira?
Manav: Patetes elli kuruş. Fasulye ise yetmiş kuruş.
Alıcı: İki kilo üzüm, üç kilo şeftali, iki kilo fasulye verin lütfen!
Manav: Buyurun efendim .
Alıcı: Teşekkür ederim. İyi günler.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Markette

Satıcı: Günaydın efendim, yardımcı olabilir miyim.

Tarkan: 3 ekmek, 1 kutu konserve, 1 kilo et ve portakal suyu almak istiyorum.

Satıcı: Ekmek, et ve portakal suyu var. Ama konserve yok

Tarkan: Ekmek, et ve portakal suyu alabilir miyim?

Satıcı: Buyurun efendim. Hepsi burada.

Tarkan: Unuttum. Süt ve peynir de alabilir miyim?

Satıcı: Süt var ama peynir taze değil.

Tarkan: Öyleyse peynir kalsın.

Satıcı: Buyurun 1 kutu süt.

Tarkan: Teşekkür ederim. Borcum ne kadar?

Satıcı: Hepsi beş lira.

Tarkan: Buyurun lütfen!

Satıcı: Yine bekleriz. Görüşmek üzere.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Giyim Mağazasında

- Buyurun hanımefendi. Hoş geldiniz.
- Hoş bulduk. Bir gömlek almak istiyorum.
- Nasıl bir gömlek almak istiyorsunuz?
- Kısa kollu, mavi renkli bir gömlek istiyorum.
- Kaç numara giyiyorsunuz?
- İki numara giyiyorum.
- Fiyatı ne kadar?
- Sekiz Lira.
- Çok pahalı değil mi? İndirim yapamaz mısınız?
- En son yedi Lira olur.
- Teşekkürler. Buyurun ücretiniz.
- İyi günlerde kullanınız.

So'z boyligi - Kelime çalışması

SINFIMIZDAGI AShYoLAR - SINFIMIZDAKİ EŞYALAR

Masa - stol, *sandalye* - stul, *sıra*- parta, *harita* - xarita, *yazı tahtası* - yozuv taxtasi, *bilgisayar* - kompyuter, *kapı* - eshik, *pencere* - deraza, *askı* - osqi, *kitap rafı* - kitob javoni, *dolap* - shkaf, *ecza kutusu* - dori qutisi, *çöp sepeti* - axlat savati, *çanta* - portfel, *takvim* - taqvim, *kalem* - qalam, *tebeşir* - bo‘r.

Topshiriq - Ödev

Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız.

Masa, sandalye, sıra, harita, yazı tahtası, bilgisayar, kapı, pencere, askı, kitap rafı, dolap, ecza kutusu, çöp sepeti, çanta, takvim, kalem, tebeşir.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

MUROJAAT - MÜRACAAT ETME

Turk tilida rasmiy idoralar, ko‘cha-ko‘yda kishilar o‘rtasidagi murojaat shakllari o‘ziga xos. Masalan, ko‘chada yoshi notanish bo‘lgan kishilarga, hurmat ma’nosida, uning otini bilmagan taqdirda *Beyefendi*, ayollarga nisbatan esa *Hanımefendi* deya murojaat qilgan ma’qul. "Xonim" ma’nosida *Bayan* so‘zi ham qo‘llaniladi.

Mabodo murojaat qilinguchi shaxsning ismi ma’lum bo‘lsa, uning ismiga - erkaklarga *Bey,* ayollarga *Hanım* so‘zlari qo‘shib aytiladi. Masalan: *Bülent Bey, Emin Bey; Erksin Hanım, Ayşe Hanım* kabi.

Ustozlarga, o‘quv yurti domlalariga nisbatan *Hocam* (domlam)*, Öğretmenim* (o‘qituvchim) deb murojaat etiladi. Muhimi, bunday so‘zlarga doimo egalik qo‘shimchasi qo‘shib aytiladi va u kishining o‘ziga yaqinligi ta’kidlanib, hurmat kuchaytiriladi.

Rasmiy yig‘inlarda, odatda, majlis ahliga *Sayın Bayanlar ve Baylar* (Muhtaram xonimlar va janoblar)*, Saygıdeğer misafirler* (Hurmatli mehmonlar), *Sayın bilimadamları* (Muhtaram olimlar) deb murojaat qilinadi.

Katta yoshdagilar bolalarga qarata *Evladım, Çocuğum* (farzandim, bolam), erkalab *Bebeğim, Yavrum* deb murojaat qiladilar. O‘zbek tilidagi notanish bo‘lgan kattaroq yoshdagilar yoki o‘z tug‘ishganlariga nisbatan qo‘llaniladigan "aka" so‘ziga turkchada *Ağabey,* "opa" so‘ziga - *Abla*, "amaki"ga - *Amca*, "xola"ga *Teyze* so‘zi mos keladi.

Ko‘cha-ko‘yda notanish kishilardan biror narsa haqida so‘ralmoqchi bo‘lganda *Lütfen söyler misiniz?* (Lutfan aytolmaysizmi?), *Affedersiniz, bir şey sorabilir miyim?* (Kechirasiz, Sizdan bir narsa so‘rasam maylimi?) deb so‘z boshlagan ma’qul.

Muloqot yakunida *Teşekkür ederim // Teşekkürler* deya unga minnatdorchilik bildiriladi.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Tinish belgilari (punktuasion belgilar) turk tilida *noktalama işaretleri* deb yuritiladi. Bular nuqta (. - *nokta*), vergul (, - *virgül*), nuqtali vergul (; - *noktalı virgül*), ikki nuqta (: - *iki nokta*), uch nuqta

(... - *üç nokta*), so‘roq belgisi (? - *soru işareti*), undov belgisi (! - *ünlem işareti*), defis (- *kısa çizgi*), tire (-- *uzun çizgi*), qo‘shtirnoq (" " - *tırnak işareti*), yoy qavs (( ) - *yay ayraç*), burchakli qavs ([ ] - *köşeli ayraç*), tutuq belgisi (' - *kesme işareti*)dir.

Nuqta (*nokta*) va uning ishlatilish o‘rinlari. Nuqta, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

1. Gapning oxiriga qo‘yiladi: *Ben dünya klasiklerini severek okuyorum*.

2. Qisqartmalardan keyin qo‘yiladi: *Dr.* (doktor), *Yard. Doç.* (yardımçı doçent), *Prof.* (profesör), *Cad.* (cadde), *Sok.* (sokak), *s.* (sayfa) kabi.

3. Raqamlardan so‘ng sirani anglatish uchun (o‘zbekchadagi - *inchi* qo‘shimchasi o‘rnida) qo‘llaniladi: *3.* (üçüncü), *15.* (on beşinci), *IV.* (dördüncü), *VIII. yüzyıl*, *2. cadde*.

4. Matn moddalarini bildirgan raqam yoki harflardan so‘ng qo‘llaniladi:

I.	1.
II.	2.
A.	a.
B.	b.

5. Sana qayd etilganda kun, oy va yil ishoratlari orasiga qo‘yiladi: 15.09.2003, 22.04.2003.

Metinler

Lutfan berilgan she’rni o‘qing va o‘zbekchaga o‘giring. -Lütfen şiiri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Öğretmenin dünyası

Arif Arslan

Ben, öğretmenim!..
Benim dünyamda her mevsim,
Çiçek açmaya hazır
Binlerce tomurcuk var.

Benim dünyamda boy boy,
Güller, goncalar, menekşeler var.
Hergün ayrı bir renkte,
Yaseminler, nergisler,
Sümbüller açar.

Benim dünyamda, hergün
Bir başka güzel,
Her mevsim bir ilkbahar.

Benim dünyamda sevgi,
Taptazedir bir sabah.
Bir başka güzel hayat,

Bir başkadır her saat…

Benim dünyamda, siyah önlükler,
Beyaz kelebekler gibi kurdelalar.
Papatyalar gibi beyaz yakalar…
Gri lacivert formalar,
Ve can içinde can,
Binlerce yürek çarpan.

Binlerce taze hayat,
Ve binlerce taze kan.
Sabah erkenden kalkan,
Burcu burcu gül kokan.

Benim dünyamda,
Geçmişle geleceğin köprüsü.
Tarih ve mazi, hal ve istikbal.

Benim dünyamda güneşler, aylar,
Benim dünyamda renk renk yıldızlar,
Benim dünyamda koçyiğitler, erenler,
Benim dünyamda analar, kızlar.

"Son arzun nedir?" diye,
Bana sorsalar:
"Okul" derim, "Kitap" derim,
"İlim" derim, "Fen" derim…

Bir sınıf, birkaç öğrenci isterim.
Onlar benim dersim, ezberim…
Onlar benim dünyamın çiçekleri,
Onlar benim yediveren güllerim.
Bin kere binyıl yaşasam, yine;
Ben onları isterim!..
Çünkü ben öğretmenim!..

Lutfan matnni o‘qing va o‘zbek tiliga tarjima qiling. - Lütfen metni okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Tilki ile oduncu

Bir gün bir tilki arkasına düşen avcılardan kurtulayım derken bir oduncuya rastlamış:

"Bana bir yer göster de, saklanayım!" diye ona yalvarmış.

Oduncu:

"Benim külübeye gir, orada görmezler seni" demiş.

Az sonra avcılar gelmişler ve oduncuya:

"Buralarda bir tilki görmedin mi?" diye sormuşlar.

Oduncu ağzı ile:

"Görmedim!" dermiş, ama bir yandan da eliyle işaret edip hayvanın nereye saklandığını gösterirmiş. Avcılar oduncunun dediğini duymuşlar, ama eline bakmamışlar. Tilki onların geçip gittiğini görünce saklandığı yerden çıkmış, hiç bir şey söylemeden uzaklaşmak istemiş. Oduncu şaşırmış:

"Nasıl oluyor! Sana iyilik ettim, canını kurtardım, sen bana bir teşekkür bile etmeden gidiyorsun!" diye siteme başlamış.

Bunun üzerine tilki:

"Ben sana teşekkür ederdim, ama dilinle elin birbirine uymadı ki!" demiş.

Vardır öyle insanlar, sözlerine bakarsan iyidirler, ama aslını ar-arsan, kötülük etmeye çalışırlar. Bu masal işte öyleleri için söylenmiştir.

Turk xalq maqollaridan - Türk atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Derdini saklayan derman bulamaz.

Taşıma su ile değirmen dönmez.

Dost ile ye iç, alışveriş yapma.

Anasına bak - kızını al, kenarına bak - bezini al.

Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.

3- DARS - 3. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: undoshlar (sessizler / ünsüzler); jaranglilar (tonlu / sedalı (yumuşak) ünsüzler); jarangsizlar (tonsuz / sedasız(sert) ünsüzler), sonorlar. Turkchada [b], [p], [c], [ç], [d], [t], [g], [ğ], [k]fonemalari.

O‘tgan zamon fe’li, yaqin o‘tgan zamon (belirli geçmiş zaman), uzoq o‘tgan zamon (belirsiz geçmiş zaman).

Tinish belgisi: vergul (virgül).

Til bilimi - Dilbilgisi

UNDOShLAR - SESSİZLER (ÜNSÜZLER)

Turk tilining undoshlar tizimi quyidagi tartibda: [b], [c], [ç], [d], [f], [g], [ğ], [h], [j], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [ş], [t], [v], [y], [z].

Bulardan [b], [c], [d], [g], [ğ], [j], [l], [m], [n], [r], [v], [y], [z] undoshlari turk tilshunosligida *tonlu=sedalı (yumuşak) ünsüzler* deb yuritiladi. Bu atama o‘zbekchadagi "jaranglilar" atamasiga muvofiq keladi. Bu tovushlardan [l], [m], [n], [r] sonorlardir. Shuning uchun ularning jufti yo‘q. Qolganlari shovqinli-lardir. Alifbodagi [ç], [f], [h], [k], [p], [s], [ş], [t] undoshlari esa turk tilshunosligida *ton-suz=sedasız (sert) ünsüzler* nomini olgan. Bu o‘zbekchadagi "jarangsizlar" atamasiga muvofiq tushadi.

[j] fonemasi sirg‘aluvchi tovush bo‘lib, g‘arb xalqlari tillaridan o‘zlashgan so‘zlardagina keladi.

UNDOSh FONEMALAR TAVSIFI – SESSİZLERİN ÖZELLİKLERİ

[b] va [p] fonemalari. [b] - lab-lab, jarangli, [p] esa lab-lab, jarangsiz tovush. Misollar: *bir, ben, böğürtlen, bal, burun, bodrum; pide, pamuk, pul, post, pasta*.

[c] va [ç] fonemalari. [c] - qorishiq, jarangli, o‘zbekcha *jon, jahon* so‘zlaridagi [j] ga mos tushadi. [ç] ham qorishiq, lekin jarangsiz, o‘zbek tilidagi [ch] kabi talaffuz etiladi. Misollar: *can, cihan, cilt, cam, coşku, cömert; çabuk, çağ, çalışma, çene, çöküş.*

[d] va [t] - til oldi, portlovchi fonemalar. Farqi: [d] - jarangli, [t] esa jarangsiz tovush. Misollar: *dil, düz, duman, dal, dönem, düşük, düşünce; taban, tavan, tekil, tel, tütün, tutkun, tuğla*.

[g] va [ğ] fonemalari. [g] - jarangli, o‘zbekcha [g] kabi talaffuz etiladi: *gül, gelin, gitmek, güzel, uygur, duygu* kabi.

Turk alifbosidagi <ğ> harfi, o‘rniga qarab, ikki xil talaffuz qilinadi. Masalan, *doğan, doğu, doğum, doğal* kabi qattiq o‘zakli so‘zlarda [ğ] tovushi tushirilib, undan oldinda keluvchi unli cho‘zibroq talaffuz qilinadi: *do:an, do:u, do:um, do:al* kabi. *değdi, değil, öğretmen, düğün, diğer* kabi yumshoq o‘zakli so‘zlarda esa o‘zbekchadagi [y] kabi talaffuz etiladi. Buning boisi, tarixan bu so‘zlar [ğ] bilan talaffuz etilgan. Keyinchalik, ularda tovush o‘zgarishi ro‘y berib [ğ] tovushi [y] ga aylangan. Ko‘rinadiki, bu so‘zlarning imlosida yozuv prinsipi amal qilmoqda.

[k] fonemasi - jarangsiz undosh. U ikki xil talaffuz qilinadi: "yumshoq" negizli so‘zlarda o‘zbek tilidagi [k] kabi talaffuz qilinadi: *kes, kör, kir, kül, kedi, erkek, bükük*; "qattiq" negizli so‘zlarda o‘zbek tilidagi [q] ga yaqin tovush sifatida talaffuz qilinadi: *kat, kapı, kol, kum, okul, akım, sıkıntı, sıkılmak*.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1- mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [b] va [p] fonemalarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [b] ve [p] sessizlerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Bal, bakır, bacak, bakmak, bodrum, burun, bulmak, bıkmak, bıçak, balık, baba, debdebe, bilgi, belge, kaba, kabak, duble, badem, sabun.

Para, pınar, pasta, post, posta, pul, paça, paket, palamut, pay, papaz, kapı, şapka, tapu, tapmak, toplum, toplantı, yapı, yapıt, yaprak, zapt, kalıp, şarap, sap, sırp, cep.

2- mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [c] va [ç] fonemalarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [c] ve [ç] sessizlerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Cadde, ceza, cam, cambaz, can, canan, canavar, canlanma, cehennem, cemiyet, cumhuriyet, cereyan, cihaz, coşku, çaycı, ince, önce, öncü, koca, gece, yüce, sıcak, mecaz, meclis, tüccar, eczane, turuncu, ücret.

Çaba, çağ, çağdaş, çakıl, çabuk, çadır, çalışma, çekirge, çekim, çene, çelik, çilek, balıkçı, çiftçi, çiftlik, çürük, çözüm, çöl, çocuk, seçim, ölçü, ilçe, saç, öç, ödünç, taç, aç, ağaç.

3- mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [d] va [t] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [d] ve [t] sessizlerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Dede, dağ, duman, düz, delik, deve, damla, danışman, dar, devlet, davul, direk, değirmen, dönem, derleme, deprem, derya, demir, dip, delikanlı, edebiyat, adalet, ada, kudret, yadigar, nadir, ender, oda, badem, ad.

Tam, tabak, taban, tavan, tip, tıp, tehlike, tanık, tanıtım, takı, taraf, tarak, tek, tüy, tırnak, tıkaç, tığ, ters, terim, ter, cetvel, utanç, umut, sitem, otlak, kötü, otuz, ot, sırt, dut, kurt, kilit, et.

4- mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [g] va [ğ] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [g] ve [ğ] sessizlerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Güzel, gün, güneş, gülünç, gürültü, gebe, göbek, geçerli, geçmiş, geçim, geçit, genç, bilgi, bölge.

Gaye, gayret, gayet, gayri ahlaki, gayrı insani, uygur, meşgul.

Öğretmen, öğrenci, değil, değer, değirmen, teğmen, düğün, iğrenç, beğen, beğenmek, değerlendirme, değerli, değersiz, değdi, değinmek, değişik, değişim, değme, değmek, değnek, çiğ.

Doğa, doğal, doğu, doğum, doğma, sığım, bağ, bağlam, tuğla, sağım inek, sağır, sağlam, ağır, bağır, bağırmak, moğol, sağlık, tuğ, dağ, sağ, ağ, zağ.

5-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [k] fonemasining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [k] sessizinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Kılık, kaba, kabarık, kabuk, kaburga, kabza, kaçak, kadın, kafa, kırık, kıl, kulak, kılıf, kısa, kol, koca, koç, sıkıntı, bakım, takım, lokum, lokma, tokat, sokmak, sokak.

Kilit, kimse, kişi, kibir, kireç, kir, kitap, kitle, kütük, kesek, kerpiç, kepçe, kesik, kent, kelime, keten, kez, kül, küçük, köpek, öküz, tepki, diken, bükmek, bükük, dökmek, dökük, sökmek, sövmek, dikmek, mekik, tetik, dilek, bilek.

6-mashq. Berilgan so‘zlarni daftaringizga ko‘chiring va ular-dagi <ğ> harfining o‘qilishiga diqqat qiling. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri yazınız ve <ğ> harfının telaffuzuna dikkat ediniz.

Eğitim, ilköğretim, değil, düğün, düğme, değirmen, iğne, eğri, doğru, sağır, sığır, ağa, bağa, doğum, ağrı, uğur, dağ, bağ, sağ, mağara, ağarmak.

7-mashq. Berilgan so‘zlarni o‘zbek tilidagi variantlari bilan chog‘ishtiring va bu so‘zlarda qanday fonetik hodisa yuz berganligini ayting. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri Özbekçe'siyle karşılaştırınız ve meydana gelmiş olan fonetik değişiklikleri açıklayınız.

Geçe, geç, geçmek, geçmiş, gelin, giriş, gök, göl, gönül, göz, gözlük, güç, gün, gündüz, güreş, duman, döşeme, deve, dört, demir.

Til bilimi - Dilbilgisi

O‘TGAN ZAMON FE’LI - GEÇMİŞ ZAMAN

Turk tilida o‘tgan zamon fe’li ikki xil: yaqin o‘tgan zamon fe’li (*belirli geçmiş zaman*), uzoq o‘tgan zamon fe’li (*belirsiz geçmiş zaman*).

Yaqin o‘tgan zamon fe’li nutq oniga - so‘zlanayotgan paytga nisbatan yaqin o‘tmishda ro‘y bergan voqea-hodisa ma’nosini anglatadi hamda *-dı, -di, -du, -dü // -tı, -ti, -tu, -tü* qo‘shimchasi yordamida hosil qilinadi: *geldi* - keldi, *koştu* - yugurdi. Yaqin o‘tgan zamon fe’lining qo‘shimchasi jaranglilik-jarangsizlik qonuniga muvofiq jarangli undosh, sonor yoki unli bilan tugagan so‘zlarga *-dı, -di, -du, -dü* dan monandi qo‘shiladi: *evlendi* - uylandi, *ağladı* - yig‘ladi, *yazdı* - yozdi. So‘z oxirida jarangsiz undosh kelganda *-tı, -ti, -tu, -tü* dan mosi ishlatiladi: *gitti* - ketdi, *konuştu* - gaplashdi.

Uzoq o‘tgan zamon fe’li so‘zlanayotgan paytdan ancha ilgari bajarilgan, uzoq o‘tmishda bajarilgan ish-harakatni bildiradi. Qo‘shimchasi: *-miş, -mış, -muş, -müş.* Turk tilidagi uzoq o‘tgan zamon fe’li o‘zbek tilidagi *-gan* va *-(i)b+shaxs-son* qo‘shimchasi shaklidagi fe’llarga teng keladi: *görmüş* - ko‘rgan, ko‘ribdi, *durmuş* - to‘xtagan, to‘xtabdi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

8-mashq. Lutfan, quyidagi gaplarni o‘tgan zamon fe’li shakliga keltiring va daftaringizga yozing. - Lütfen -di'li geçmiş zamana çeviriniz ve defterinize yazınız.

1. Semiha ünivesiteye gidiyor. .....
2. Sibel kitap alıyor. .....
3. Dinçer bavulu yerleşitiriyor. .....
4. Orhan mektup yazıyor. .....
5. Öğrenciler sınıftan çıkıyorlar. .....
6. evi temizliyor. .....
7. Çocuk bahçede oynuyor. .....
8. Nermin arabasını yıkıyor. .....
9. Ben çamaşır yıkıyorum. .....
10. Leyla arabasını tamir ettiriyor. .....

9-mashq. Berilgan so‘zlardan foydalanib so‘roq gaplar tuzing va ularga javob bering. - Aşağıdaki kelimelerle soru cümleleri kurunuz ve cevaplandırınız.

Örnek: kahvaltı yapmak, mutfak, Özgür: Özgür mutfakta ne yapıyor? - Özgür mutfakta kahvaltı yapıyor.

1. Kantin, Sertap, öğle yemeği, yemek.
2. Bay ve Bayan Sabancı, lokanta, akşam yemeği, yemek.

3. Siz, yatak odası, ders çalışmak.
4. Onlar, lise, spor salonu, tennis oynamak.
5. Satranç, Nilüfer ve Cavit, oynamak.
6. Deniz, yüzmeye gitmek, iki arkadaş.

Suhbat - Konuşma

İstasyonda

İstasyonda Mehmet Bey, Şeyda Hanım ve onların küçük oğlu Barış birlikte büyük oğulları Özgür'ü uğurluyorlar. Özgür Ankara Üniversitesi'nde okuyor.

Şeyda Hanım: Hadi yavrum, bin artık trene, vakit tamam.
Özgür: Daha beş dakika var, anneciğim.
Mehmet Bey: Annen haklı oğlum, hadi bin artık.
Özgür: Peki baba. Allahaısmarladık anneciğim.Ver elini öpeyim.
Şeyda Hanım: Sağol yavrum.
Özgür: Allahaısmarladık baba.
Mehmet Bey: Güle güle oğlum. Mektup yaz.
Özgür: Hoşça kal, Barış.
Barış: Güle güle ağabey.
Özgür: Derslerine iyi çalış.
Barış: Peki ağabey, kendine iyi bak.
Şeyda Hanım: Güle güle oğlum. Hadi, hadi … Çabuk ol.
Özgür: Tamam anneciğim, tamam, daha iki dakika var. Hemen biniyorum.
Şeyda Hanım: Pencereyi aç.Valizler nerede?
Özgür: İşte burada, anneciğim.
Şeyda Hanım: Paketler nerede?
Özgür: Paketler de burada.
Şeyda Hanım: İyi. Paketlerde börek ve reçel var. Sabahları yersiniz.
Mehmet Bey: Valizlere dikkat et.Trende unutma.
Özgür: Olur baba, unutmam.
Şeyda Hanım: Kendine iyi bak. Mektup yaz.
Özgür: Allahaısmarladık.
Şeyda Hanım: Güle güle oğlum, iyi yolculuklar.
Özgür: Hepiniz hoşça kalın.
Tren İstanbul'dan Ankara'ya yol alıyor.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Renkler

Fatma: Bu güzel bir etek.

Hüseyin: Beğendin mi?

Fatma: Evet, çok hoşuma gitti. Mavi renkten çok hoşlanırım. Sen hangi renklerden hoşlanıyorsun?

Hüseyin: Kırmızı ve siyahtan hoşlanıyorum. Pembe ve yeşil renkler ise hoşuma gitmiyor.

Fatma: Ben mavi ve yeşili seviyorum. Siyah renkten nefret ediyorum.

Lutfan quyidagi matnni o'qing – Lütfen aşağıdaki metni okuyunuz.

Erken Bey'in Bir Günü

Erkan Bey sabah erken kalktı. Önce elini ve yüzünü yıkadı. Sonra güzel bir kahvaltı yaptı. Kahvaltıda peynir, rafadan yumurta, bal ve tereyağı vardı. Erkan Bey kahvaltıdan sonra işe gitmek için evden çıktı. Öğle yemeği için arkadaşı Halil Beyle lokantaya gitti. Yemeği Erkan Bey ısmarladı. Döner ve salata yediler.

Erkan Bey akşam işten eve geç döndü. Hanımı akşam yemeği için tavuk çorbası, balık, salata ve makarna hazırladı. Erken Bey yemekten sonra çay içti ve ailesi ile televizyon seyretti.

Lutfan quyidagi matnni o'qing – Lütfen aşağıdaki metni okuyunuz.

Benim Sınıfım

Benim adım Mahmut. Türk'üm, İstanbulluyum. Bükresh Uluslar Arası Türk Kolejinde okuyorum. Annem, babam ve ben Bükresh'te yaşıyoruz. Babam Türkiye Cumhuriyeti Bükresh Büyük Elchiliğinde çalışıyor. Annem Çalışmıyor. O ev hanımıdır.

Bizim sınıftaki öğrenciler çok ilginç. Hans Almanyalıdır. Futbol oynamayı çok sever. Andrey Rusyalıdır. O çok güzel resim çizer. Michel Fransızdır. O çok güzel piyano çalar. Pablo Italyan'dır. O çok güzel şarkı söyler.

Ben çok kitap okurum. Müzik dinlerim. Hafta sonu arkadaşlarımla futbol oynarım. Galatasaray futbol takmını tutuyorum.

Gördüğünüz gibi bizim sınıf çok ilginçtir. Bizim sınıfta herkes birbirini çok sever.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

- Bugün okulda çok ilginç bir konu işledik.
- Hangi konuyu işlediniz?
- Devletler ve diller. Dünyada kaç dil olduğunu biliyor musun?
- Hayır, bilmiyorum. Kaç dil var?
- 2800 dil var.
- İspanyollar hangi dili konuşuyorlar?
- Tabii ki İspanyolca.
- Peki Ruslar?
- Rusça konuşurlar.
- Pakistanlılar hangi dili konuşurlar?
- Bunu bilmeyecek ne var. Pakistanca.
- Maalesef bilemedin. Pakistanlılar Urduca konuşuyorlar.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

- Alo Hülya, Ben Ahmet, Nasılsın?
- Teşekkür ederim, iyiyim. Sen nasılsın?
- Ben de iyiyim. Neredesin?
- Erzurum'da tatildeyim.
- Erzurum'da hava nasıl?
- Hava çok soğuk ve karlı.
- Kayak yapıyor musun?
- Evet, Palandöken kayak merkezinde kayak yapıyorum. Sen neredesin?
- Ben de Antalya'da tatildeyim…
- Orada hava nasıl?
- Çok güzel. Ara sıra denize giriyorum.
- Sıcaklık kaç derece?
- 32 derece. Orada kaç derece?

- Sıfırın altında 8 derece.
- İyi tatiller.
- Sana da iyi tatiller.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Adres sorma

Mehmet: Affedersiniz, buralarda hastane var mı?

Leyla: Evet var.

Mehmet: Nasıl gidebilirim? Tarif eder misiniz?

Leyla: Çok kolay. Bu caddeden doğru yürüyün. Bankadan sağa dönün. Az ileride Ufuk Kolejini göreceksiniz. Hastane kolejin arkasında.

Mehmet: Peki yakınlarda eczane de var mı acaba?

Leyla: Eczane çok. Ama en yakın eczane 300 metre ileride. Menekşe pasajının altında.

Mehmet: Yardımınız için teşekkürler.

Leyla: Rica ederim. Önemli değil.

Lutfan quyidagi matnni o'qing – Lütfen aşağıdaki metni okuyunuz.

Tarkan'in Bir Günü

Tarkan her akşam saat sekizden ona kadar ders çalışır. Her gece on birde yatar. Yatmadan önce 15 dakika Türkçe roman okur. Saati altı buçuğa kurar. Güzel bir uykudan sonra saatin çalmasıyla uyanır. Ancak yataktan kalkmak istemez. 5-10 dakika yatakta oyalanır.

Yediye çeyrek kala yataktan kalkar. Sonra lavaboya gider ve elini yüzünü yıkar. Yedide annesinin hazırladığı bol enerjili kahvaltıyı nazlanarak yer. Yediyi çeyrek geçe kahvaltıyı bitirir. Dişlerini fırçalar. Yedi buçuğa kadar okul eşyalarını hazırlar. Sekize yirmi kala evdeen çıkar.

Sekize çeyrek kala otobüs durağında olur. Aşağı yukarı her gün sekize on kala okul servisi gelir. Etrafı seyrederek okula sekizi çeyrek geçe varır. Sabah töreninden sonra saat sekiz buçukta büyük maraton, yani dersler başlar. Bu maroton saat üçe kadar sürer. Yorgun bir savaşçı gibi üçte tekrar eve döner.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Mustafa: Merhaba Merve, nasılsın?
Merve: Teşekkur ederim, iyiyim.
Mustafa: Dersler nasıl gidiyor?
Merve: Çok iyi gidiyor.
Mustafa: En çok hangi dersi seviyorsun?
Merve: En çok biyoloji dersini seviyorum.
Mustafa: Niçin?
Merve: Çünkü bu derste organlarımı yakından tanıyorum.
Mustafa: Sence en önemli organımız hangisi?
Merve: Bence bu soru doğru değil. Çünkü her organın ayrı ayrı görevleri var.
Mustafa: Gerçekten öyle. Ne burnumuzu kulağımıza, ne de gözümüzü elimize tercih edebiliriz. Hepsinin yeri ayrı.
Merve: Dün dersimizde kulağımızı tanıdık. Kulağın yapısı ve çalışması karşısında hayretler içinde kaldım.
Mustafa: Biyoloji dersine hiç bu açıdan bakmamıştım. Çok teşekkür ederim.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Doktor: Buyurun. Hoş geldiniz.
Osman: Hoş bulduk doktor bey.
Doktor: Neyiniz var?
Osman: Akşamdan beri dişim ağrıyor.
Doktor: Hımm! Dişiniz çürük, dolgu yapmalıyız.
Osman: Tedavi kaç gün sürer?
Doktor: İki gün sürer.
Osman: Ücreti ne kadar olur?
Doktor: 10 Lira.
Osman: Teşekkür ederim.
Doktor: Geçmiş olsun.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Hayvanat Bahçesinde

Ahmet Bey: Hayvanlar çok ilginç, değil mi Ayşe?

Ayşe: Gerçekten çok ilginç. Her türlü hayvan var burada.

Ahmet Bey: Önçe evcil hayvanlar bölürmünü gezelim.

Ayşe: Bu bölümde hangi hayvanlar var?

Ahmet Bey: Burada inek, at, tavuk, ördek, eşek manda gibi hayvanlar var.

Ayşe: Aaa! Çok ilginç mandaklar suyun içinde yatıyorlar.

Ahmet Bey: Şimdi de vahşi hayvanları görelim.

Ayşe: Arslan çok tehlikeli ve korkunç görünüyor.

Ahmet Bey: Timsaha bak! Dişleri çok keskin. Çok vahşi bir hayvan. Tilkiyi gördün mü? Nasıl da kurnaz kurnaz oturuyor.

Ayşe: Yan tarafta kuşlar var. Çok sevimli hayvanlar kuşlar.

Ahmet Bey: Deve kuşunu gördün mü?

Ayşe: Evet, çok ilginç bir kuş.

Ahmet Bey: En çok hangi hayvan hoşuna gitti?

Ayşe: Kuzu. Ya senin?

Ahmet Bey: Benim de atlar hoşuma gitti.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

Çiçekçide

- İyi günler.
- İyi günler. Buyurun.
- Kızımın doğum günü için çiçek almak istiyorum. Çiçeklerden ne tavsiye edersiniz?
- Lale ve papatya almanızı tavsiye ederim.
- Kızım ne laleden ne de papatyadan hoşlanır.
- Nergis olabilir mi?
- Evet, olur. Güzel bir buket yapın lütfen!
- Buyurun çiçeğiniz.
- Borcum ne kadar?
- 5 Lira.
- Teşekkür ederim.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

- Merhaba Fatih, Avrupa Futbol Şampiyonasını izliyor musun?
- İzlemez miyim? Çok harika karşılaşmalar var/
- Dün akşamki maçların sonuçlarından haberin var mı?
- Evet var. Dün akşam çok sürpiz maçlar oldu.
- Ne gibi?
- Portekiz Almanya gibi güçlü birtakımı 3-0 yendi.
- Gerçek söylüyorsun? Bu büyük bir sürpriz.
- İster inan ister inanma ama.Portekiz çok modern bir futbol oynuyor .
- Peki bu akşam hangi maçlar var?
- Fransa - Çek Cumhuriyeti ve Belçika Türkiye maçları var.
- Umarım Türkiye başarılı olur.
- İnşallah..
- Sana göre Avrupa 2005'in favorisi hangi takımlar?
- Benim favorilerim Fransa ve Portekiz.Ya seninki?
- Benim favolerim de İtalya ile Fransa. Italya hızlı ve iyi defans yapan bir takım. Fransa da önceki Dünya - Kupasında şampiyon olmuş bir takım.
- Bakalım kimin tahmini doğru olacak?
- Bekleyip görelim.

Lutfan quyidagi suhbatni o'qing – Lütfen aşağıdaki diyaloğu okuyunuz.

- Merhaba Ayşe. Boş zamanlarında ne yaparsın?
- Boş zamanlarımda bazen kitap okuyorum, bazen televizyon seyrediyor, bazen de basketbol oynuyorum. Ya sen?
- Ben de futbol oynamayı ve sinemaya gitmeyi çok seviyorum.
- Boş zamanlarında tenis oynuyor musun?
- Hayr oynamıyorum. Çünkü tenis oynamayı bilmiyorum. Ya sen tenis oynuyormusun?

- Tenis oynamayı çok seviyorum. Tenis en sevdiğim sporlardan biridir.Tenis oynarken besketbol oynarken va yüzerken kendimi çok iyi hissediyorum.
- Bu hafta sonu benimle pikniğe gelir misin?
- Bu hafta sonu müsait değilim.
- Neden?
- Çünkü arkadaşım Leyla ile sinemaya gidecegiz. Ona daha öncedan söz vermiştim.
- Öyleyse gelecek hafta sonu gelebilir misin?
- Neden olmasın! Ama giderken beni de almayı unutma.
- Tamam. Gürüşmek üzere.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

BIZNING ShAHRIMIZ - BİZİM ŞEHRİMİZ

Shahar turkchada *kent, şehir* deb yuritiladi. Katta shaharlar - *büyükşehir, mega kent,* poytaxt - *başkent,* shaharcha esa *site* deyiladi.

Viloyat maqomidagi yirik shahar *il* ham deyiladi, shahar tumanlari - *ilçe,* qishloq va daha - *köy,* mahalla - *mahalle,* mavze esa *semt* bo‘ladi.

Yo‘llar: *Otoban* - shahar ichidan kesib o‘tgan magistral, *cevre yolu* -xalqa yo‘li, *cadde* - shahar ko‘chasi, *sokak* - kichik ko‘cha, muyulish, *yokuş* - qiyalama ko‘cha, *kavşak* - chorraha, *ana yol* - asosiy yo‘l, shosse, *tali yolu* - ayrilgan yo‘l, *köprü* yoki *üst geçit* - ko‘prik, *geçit* - o‘tish joyi, *alt geçit* - yer osti yo‘li, *şerit* - avtomobil yo‘l qatori, *kaldırım* - piyodalar yo‘li.

Shuningdek: *meydan* - maydon, *bulvar* - bulvar, *park* - park, *bağ* yoki *bahçe* - bog‘.

Shahardagi muassasa, tashkilot, korxona, uy-joylar:

Büyükelçilik yoki *elçilik* - elchixona, *Başkonsolosluk* - bosh konsullik, *temsilcilik* - vakolatxona.

Cumhurbaşkanlık yoki *Cumhurbaşkanlık köşkü* - prezident devoni, *Başbakanlık* - vazirlar mahkamasi, *bakanlık* - vazirlik, *büyükşehir belediyesi* - shahar hokimiyati, *belediye başkanlığı* - tuman, kichik shahar hokimiyati, *kaymakamlık* - mahalliy hokimiyat.

O‘z bog‘iga ega bo‘lgan hashamatli uyni turklar *arsa* yoki *villa* deydilar.

Ev - uy, *apartman* - ko‘p qavatli turar joy, *daire* - kvartira, *bina* - bino, *inşaat* - qurilayotgan bino, *gökdelen* - osmono‘par bino. Rejasiz, omonat qurilgan uylar *gecekondu* deyiladi.

Mehmonxonalar *otel, misafirhane, motel* deb yuritiladi.

Banka - bank, *ofis* - idora, ofis.

Merkez - markaz, *iş merkezi* - ish markazi, *iş hanı* - ishxona, korxona, *han* - kichik korxona, *fabrika* - zavod yoki fabrika, *atölye* - kichik fabrika, sex, *dükkan* - ustaxona.

Magazin va boshqa savdo ob’ektlari turiga qarab *hiper-market, süpermarket, market, mini market, bakkal, pazar* deyiladi.

Restorant - restoran, *lokanta, yemekhane* - oshxona, *kahve* - kafe, choyxona, *kantin* - talabalar oshxonasi, *fast food* - *ye*ngil ovqatlar yemakxonasi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

10-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Kent, büyükşehir, başkent, site.

Cevre yolu, cadde, sokak, kavşak, köprü, geçit, alt geçit, kaldırım.

Meydan, *bulvar, park, bahçe.*

11-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Büyükelçilik, elçilik.

Cumhurbaşkanlık köşkü, Başbakanlık, bakanlık, büyükşehir belediyesi, belediye başkanlığı, kaymakamlık.

12-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Arsa, villa.

Ev, apartman, daire, inşaat, gökdelen.

Otel.

13-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Banka, ofis.

Merkez, iş merkezi, iş hanı, han, fabrika, atölye, dükkan.

Hipermarket, süpermarket, market, mini market, bakkal, pazar.

Restorant, lokanta, yemekhane, kahve, kantin, fast food.

SO‘RAShUV - SELAMLAŞMA

Turklarda tanish-bilishlar, do‘st yo dugonalar yo‘l-yo‘lakay uchrashganlarida yoshi kichik (yoki avval ko‘zi tushgan kishi), imkon qadar, tanishining ismini qo‘shib *Merhaba, Özgür* deb salom beradi. Ikkinchi kishining javobi: *A-a, Barış, merhaba, nasılsın?* So‘ng:

-Sen nasılsın, neler yapıyorsun?

-Teşekkür ederim, iyiyim. Üniversitede sınavlar başladı, ders çalışıyorum.

- Uzun zaman seninle görüşemedik.

-Evet, öyle oldu. Evdekiler nasıllar?

-İyiler… kabi iliq so‘zlar bilan hol-ahvol so‘rashiladi. Shundan keyingina aytish zarur bo‘lgan masalaga o‘tsa bo‘ladi.

Xayrlashuv chog‘ida *Kusura bakma, ben derse geç kalıyorum. Seni telefonla ararım* deb suhbatni tugallagan va *İyi akşamlar / İyi günler* yoki *Hoşça kal / Güle güle / kendine iyi bak / Görüşürüz / Görüşmek üzere (Herkese benden selam söyle)* deb xayrlashgan ma’qul.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Turk tilida vergul *virgül* deb ataladi. Turk tilining imlo qoidalariga binoan, vergul, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

Sanash ohangi bilan aytilgan gap bo‘laklari orasiga vergul qo‘yiladi: Fırtınadan, soğuktan, karanlıktan ve biraz da korkudan sonra bu sıcak, aydınlık ve sevimli odanın havasında erir gibi oldum.

Qo‘shma gaplarda sodda gaplarni bir-biridan ajratish uchun: *Bir varmış, bir yokmuş.*

Gapda maxsus urg‘u berilishi lozim bo‘lgan gap bo‘lagidan keyin vergul qo‘yiladi: *Biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir nok-tainazardan istifade ederiz.*

Maxsus ta’kidlanuvchi bo‘laklardan so‘ng vergul qo‘yiladi: *Örnek olsun diye, örnek istemez ya, söylüyorum.*

Kirish so‘z, kirish jumla, xitoblar, murojaatlar, undalmalardan so‘ng vergul qo‘yiladi: *Şimdi, efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım.*

Değerli arkadaşım, … Sayın Başkan,… Sevgili anneciğim, …

Lutfan berilgan matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga o‘giring. - Lütfen metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Tatil programı

Emine Hanım, kışın Ulıdağ'da güzel bir tatil yapmıştı. Yazın da aynı şekilde iyi bir tatil yapmak istiyordu. O Gönül Hanım ve Cengiz Bey'le konuştu. Nerede tatil yapacaklarına bir türlü karar veremediler. Cengiz Bey, Antalya'ya gitmekte ısrarlıydı. "Antalya'ya gidersek hem güzel bir tatil yapar, hem de çevrede bulunan tarihi eserleri görürüz",- diyordu. Emine Hanım ise tatil için Marmaris'i düşünüyordu. Marmaris'te bir kaç gün kalıp Bodrum, Köyceğiz, Fethiye gibi yakın yerleri de gezmek istiyordu. Aralarında uzun uzadıya tartıştılar, sonunda bir turizm bürosuna gidip sormaya karar verdiler.

Turizm bürosunun genç müdürü onları dikkatle dinledi. Sonra gülerek: "Ben size Mavi Yolculuğa çıkmanızı tavsiye edeceğim",- dedi. Mavi Yolculuğa çıkarsanız hepinizin istediği olur. Güzel bir yata binersiniz, Marmaris, Bodrum, Fethiye, Antalya gibi yerleri dilediğiniz gibi gezersiniz. Üstelik sahil boyunca antik kentleri görür, ormanları gezer, masmavi, billur gibi tertemiz denizlerde yüzersiniz. Yolunuzun üzerinde rastlayacağınız ıssız adalara uğrar, Robenson gibi yaşarsınız. Şehrin kalabalık gürültüsünden, radyo, televizyon, gezeteden uzak gerçek bir tatil yapar, kafanızı dinlendirirsiniz.

Emine Hanım sevinçle: "Tam benim istediğim tatil",- dedi. Ama Cengiz Bey mutlaka Antalya'ya gitmek istiyordu. Bu sebeple bir türlü anlaşamadılar. Cengiz Bey ve Gönül Hanım Antalya'ya gitti. Emine Hanım da İbrahim Bey ve Mehmet Bey'le Mavi Yolculuğa çıkmaya karar verdiler.

İstanbul

İstanbul zengin tarihi ve eşsiz güzelliği ile dünyaya tanınan bir büyükşehirdir. O yüzyıllar boyu farklı dinlari, kültürleri ana sıcaklığıyla hep bağrına basmış, büyütmüş ve bügüne kadar aktarmış bir tarihi kenttir. Bu nedenledir ki Antik, Bizans ve Osmanlı döneminde hep önemsenerek başkentlik yapmıştır.

Bir efsanaye göre kent, Trakya'lı bir kahraman tarafından kurulur. Byzas adlı kahraman günümüzde Sarayburnu denilen mevkiye gelerek bir kent kurar ve onun güzelliğine hayran kalır. Bu nedenle Boğazın Asya kıyısında yer alan bügünkü Kadıköy'ü Chalkedon, yani Körler Ülkesi olarak tanımlar. Antik Çağ Poma ve İstanbul İmparatorluğu derken o eski görkeminden hiçbir şey kaybetmeyerek bugün Yunanistan kadar nufüs yoğunluğuna sahip bir megapol durumuna gelmiştir. Aynı zamanda önemli bir liman, sanayi, turizm kenti olarak dün olduğu gibi bugün de yerini almıştır. Çeşitli dönemlere göre, Byzantion, Constantinopolis, Dersaadet ve İstanbol adlarıyla tanınan kentin belli başlı ana yapıları, özellikle tarihi yarımada denilen Marmara Denizi - İstanbul Boğazı - Haliç arasındaki alanda toplanmıştır. Surlar, su kemerleri, sarnıçlar, dikilitaşlar, kilise, cami, mescit, türbe, han, hamam, imaret, bedesten, kapalıçarşı ve saraylar bezemeleriyle ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Bu eserlerden, Yerebatan Sarnıcı, Ayasofya, Kariye müzeleri, Süleymeniye ve Sultanahmet Camileri, Topkapı ve Dolmabahçe Sarayları gezilebilecek ilk akla gelen yerlerdendir. Ayrıca, Boğaziçi'ni süsleyen yalılar da Osmanlı sivil mimarisinin önemli örnekleri olması açısından görülmeye değerdir. Adalar, Şile, Polonezköy ve Belgrad Ormanları ise başlıca deniz ve dinlenme alanlarıdır.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın.
Araba kırılınca yol gösteren çok olur.
Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var.
Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür.
Akacak kan damarda durmaz.
Denize düşen yosuna sarılır.
Mum dibine ışık vermez.
Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.

4- DARS - 4. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Turkchada [v], [f], [z], [s], [j], [ş], [h], [y] fonemalari; [l], [m], [n], [r] sonorlari.

Kelasi zamon fe'li (gelecek zaman), hozirgi-kelasi zamon fe'li (geniş zaman).

Tinish belgisi: kesma ishorati (kesme işareti).

Til bilimi - Dilbilgisi

UNDOSh FONEMALAR TAVSIFI – SESSİZLERİN ÖZELLİKLERİ

[v] va [f] fonemalari. [v] - jarangli, o'zbekchadagi [v] kabi talaffuz etiladi: *av, tavla, tavşan, deve, vicdan, vekil, devir, devam*.

[f] fonemasi - jarangsiz, o'zbekchadagi [f] kabi talaffuz etiladi: *fasıl, fare, fotoğraf, fırın, efsane, efendi, fırsat, fikir.*

[z] va [s] fonemalari. [z] - jarangli, [s] esa jarangsiz undosh. Misollar: *zengin, zar, zurna, sakız, kaza, az, zeki, zahmet; soluk, sakal, sol, sağ, kapsam, kırsal, toros*. Talaffuzda, ba'zan so'z oxiri va jarangsizlardan oldin [z] tovushi [s] kabi aytiladi.

[j] va [ş] fonemalari. [j] tovushi *jurnal, jeton* so'zlaridagi [j] kabi talaffuz etiladi. Imlo qoidasiga ko'ra g'arb tillaridan o'zlashgan so'zlarda keladi: *jeton, jest, japon, jimnastik, jüri, jübile, abajur*.

[ş] - jarangsiz undosh: *şimdi, şaka, şeker, şiir, şımarmak, pişmek, baş, başak, dişi, bileşik.*

[h] fonemasi chuqur til orqa, sirg'aluvchi, jarangsiz undosh. *Haber, hakan, hac, hadis, hadise* kabi so'zlarda o'zbekchadagi [x] kabi, *hikaye, hikmet, hürriyet* singari so'zlarda [h] kabi talaffuz etiladi.

[y] fonemasi til o'rta, jarangli tovush. Misollar: *yalan, yavuz, kayak, boya, yumruk, kuyu, yıldız, kıyı, yıl; yelken, yer, kolye, iyi, deyim, seyir; dayı, sayı, kayıp, bayram.*

[ğ] undoshi "yumshoq" negizli so'zlarda [u] kabi talaffuz qilinadi: *değil [deyil], leğen[leyen], düğün[düyün]*.

Sonor [l], [m], [n], [r] tovushlari. Misollar: *lukum, lügat, lehçe, kol, yol, kilim; mektep, memur, memleket, maya, mekan; deniz, nakil, nazar, nehir, kan, can; rahat, rastlamak, ressam, ırmak, arzu, eser.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1- mashq. Lutfan so'zlarni o'qing, [v] va [f] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So'zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen

kelimeleri okuyunuz, [v] ve [f] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Vadi, var, vakit, virgül, vatan, veda, vali, veli, vergi, verimli, vezne, vezir, vurgu, vicdan, yuva, bavul, davul, üvey, ova, sevgi, deve, mavi, tavla, avcı, avuç, devir, duvar, kova, pilav, ev, av.

Facia, fabrika, faiz, fakat, fal, fakir, falan, filan, fayda, fazla, fırlama, fiil, fil, füze, afyon, afiş, büfe, defa, gaflet, hafıza, hafif, iffet, hafta, kılıf, laf, af, taraf, çarşaf.

2- mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [z] va [s] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [z] ve [s] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Zafer, zahmet, zira, zanlı, zarar, zar, zarf, zamir, zarif, zaten, ziya, zedeleme, zehir, zeka, zelzele, zinci, zengin, zevk, zeytin, fizik, müzik, azami, bozuk, bozkır, azar, az, saz, yüz, söz, düz, tuz, toz, yalnız.

Saatçi, sabah, sabır, sabun, saç, saçma, sakal, saf, masal, hasar, eser, fasıl, dost, asır, astar, teselli, tosun, usul, tasdik, tas, kilise, ulus, rus, tesis.

3-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [j] va [ş] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [j] ve [ş] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Jaguar, jaluzi, jandarma, janr, jant, japon, jelatin, jeneratör, jüri, jübile, jurnal, jimnastik, jest, objekt, abajur, ajanda, teknoloji, biyoloji, ajan, ajans, ajur, süje.

Şah, şehit, şahıs, şair, şaka, şakak, şakımak, şeker, şalvar, şamdan, şan, şarap, şarkı, şarkiyat, şart, şaşırtma, şaşkın, şehir, şöhret, iş, aşırı, beşik, köşk, koşu, aşık, deşik, taş, oluş, diş, dış, görüş, aş.

4-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [h] tovushining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [h] sesinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Hakan, haç, hafıza, harf, hamam, han, hak, hal, halk, ham, hem, hamur, hece, hele, helva, hepsi, heykel, hırçın, hırsız, buhar, ahar,

ahbap, ahenk, ahır, ahize, ahlak, dahil, daha, ehil, ehliyat, saha, baha, sahil, sahip, taht, tahta, sahte, ahşap, sabah, ah.

5-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [y] tovushining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [y] sesinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Yaban, yabancı, yad, yağ, yağır, yağış, yağma, yağmur, yaka, yakı, yakın, yakışıklı, yakıt, yaklaşım, yal, yalak, yalan, yalancı, yalçın, yaygın, yara, uyku, ayı, saygı, duygu, deyim, deyiş, zeytin, öykü, büyük, köy, boy, ay, alay, tüy.

6-mashq. Lutfan so‘zlarni o‘qing, [l], [m], [n], [r] tovushlarining talaffuziga diqqat qiling. So‘zlarni daftaringizga yozing. - Lütfen kelimeleri okuyunuz, [l], [m], [n], [r] seslerinin telaffuzuna dikkat ediniz. Kelimeleri defterinize aktarınız.

Lacivert, laik, layık, leke, leylek, lastik, leblebi, lezzet, lokma, lokum, lüzum, ilgi, bilgi, asıl, fasıl, nesil, faal.

Memnun, macun, madem, mağrur, mahalle, mahkeme, emek, yemek, omuz, temiz, domuz, damızlık, bilim, ilim.

Nadir, nakış, nakliyat, nasıl, nokta, nüfus, nüfuz, nüsha, anıt, bencil, düşünce, desen, ihsan, insan, son, yan, yılan, fırın.

Radyo, raf, rahat, rakam, renk, rende, resim, rüya, barut, hortum, serin, derin, verim, zehir, var, hatır, satır, hamur, çamur.

KELASI ZAMON FE'LI - GELECEK ZAMAN

Nutq onidan so'ng bajarilishi maqsad qilib qo'yilgan harakat-holatni bildiruvchi fe'l shakliga kelasi zamon fe'li (*gelecek zaman*) deyiladi. Kelasi zamon fe'li *-acak, -ecek* qo'shimchasi orqali yasaladi: *gelecek* - keladi, *bakacak* - qaraydi. *-acak, -ecek* qo'shimchasi unli bilan tugagan so'zlarga qo'shilgan-da, o'zak-negiz va qo'shimcha o'rtasida [y] undoshi orttiriladi: *dinleyecek* - tinglaydi, *okuyacak* - o'qiydi.

Hozirgi-kelasi zamon fe'li (*geniş zaman*) nutq onida yoki nutq onidan so'ng bajariladigan harakat-holatni anglatadi. Bunday fe'l shakli unli bilan tugagan so'zlarga *-r* affiksini qo'shish orqali hosil qilinadi: *hatırlar* - eslaydi, *temizler* - tozalaydi. Undosh bilan tugagan fe'llarga bu qo'shimcha *-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür* shakllarida qo'shiladi: *gider* - ketadi, *yapar* - qiladi, *çalışır* - ishlaydi, *güldürür* - kuldiradi.

Ta'kidlash joizki, turk tilida *geniş zaman* shaklidagi fe'l, ko'pincha, uchala zamonni ham anglatib keladi. Masalan: *severim, giderim* shaklidagi fe'llar har uch zamonga oid.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

7-mashq. Berilgan so'zlardan foydalanib, qavs ichida ko'rsatilgan zarur zamon shakllarida gaplar tuzing. - Aşağıdaki kelimelerle istenilen zamanlarda cümleler kurunuz.

1. Sanatçı Muazzez Ersoy - şarkı söylemek (şimdiki zaman).
2. Aşçı - Tahsin - Usta - yemek yapmak (geniş zaman).
3. Aktör Cüneyt Arkın - sahnede rol canlandırmak (gelecek zaman).
4. Öğretmen Derya İnanır - ders anlatmak (şimdiki zaman).
5. Kemancı Hakan - keman çalmak (geçmiş zaman).
6. Futbolcu - Rıdvan - top oynamak (geniş zaman).
7. Tiyatrocular - rol oynamak (geçmiş zaman).
8. Sporcu Meral - kayak yapmak (geçmiş zaman).
9. Boyacı Ahmet - ev boyamak (gelecek zaman).
10. Benim annem - hastanede çalışmak (şimdiki zaman).

8-mashq. Berilgan so'zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Örnek: Dayınız ve halanız, sohbet etmek. - Dayınız ve halanız sohbet ediyorlar. Dayınız ve halanız sohbet ederlar. Dayınız ve halanız sohbet edecekler.

1. Kardeş, futbol oynamak.
2. Kız kardeş, geç uyumak.
3. Amca, deniz yüzmek.
4. Teyze, oturma odası, televizyon seyretmek.
5. Ağabey ve yenge, mutfak, kahvaltı yapmak.
6. Yeğen, bahçe, araba yıkamak.
7. Arkadaş, park, oturmak.
8. Özgür, yatak odası, saz çalmak.
9. Hala, İstanbul, ziyaret etmek.

9-mashq. Lutfan berilgan savollarga *-erek (-arak)* qo‘shimchasi yordamida tuzilgan gaplar bilan javob bering. - Lütfen aşağıdaki basit cümlelere *-erek (-arak)* ulacını ekleyerek yeni cümleler kurunuz.

Örnek: Ali etrafına bakıyor.
Ali yürüyor.
- Ali nasıl yürüyor?
- Ali etrafına bakarak yürüyor.

Ahmet gülüyor.
Ahmet bana bakıyor.
Ahmet bana nasıl bakıyor?
…….

Kardeşim yürüyor.
Kardeşim okula gidiyor.
- Kardeşim okula nasıl gidiyor?
- …….

Çocuk koştu.
Çocuk gitti.
- Çocuk nasıl gitti?
- ……..

Doktorda

Sibel kendini bir az tuhaf hissettiği için sabah polikliniğe geldi ve hemşireye müracaat etti.

Sibel: Merhaba, Hemşire Hanım.

Hemşire: Merhaba, buyurun efendim.

Sibel: Muayene olmak istiyorum.

Hemşire: Randevunuz var mı?

Sibel: Evet, saat 9.00 için randevu almıştım.

Hemşire: Adınız, soyadınız?

Sibel: Sibel Alaş.

Hemşire: Evet. Buyurun içeri.

Sibel: Merhaba, Doktor Hanım.

Doktor: Merhaba, geçmiş olsun! Şikayetiniz nedir?

Sibel: Üç dört gündür üzerimde bir halsızlık var. Dün birden bire ateşim yükseldi. Boğazım, başım, kulaklarım, sırtım, bacaklarım kısacası her tarafım ağrıyor.

Doktor: Ağzınızı açın. Dilinizi çıkarın. Gözlerime bakın. Şimdi sağa bakın. Şimdi de sola.Teşekkür ederim. Mideniz bulanıyor mu?

Sibel: Evet, iki kere kustum.Yemek yiyemiyorum.

Doktor: Tansiyonunuzu ölçeyim. Bir de göğsünüzü, sırtınızı dinleyeyim. Derin nefes alın. Nefesinizi tutun, bırakın. Tekrar derin nefes alın, bırakın. Kalkabilirsiniz.

Sibel: Neyim var Doktor?

Doktor: Kesin bir şey söyleyemem.Kan ve idrar tahlilleri yaptırmanız gerekiyor. Bir de göğüs röntgeni isteyeceğim. Niçin daha önce gelmediniz?

Sibel: Önem vermedim. Aspirinle geçer sandım. Önemli mi Doktor Hanım?

Doktor: Sanmıyorum. Ama emin olmak için tahlillerin sonucunu beklemek gerekir. İnşaallah önemli bir şey çıkmaz. Siz tahlillerinizi yaptırın. Röntgen filminizi çektirin.Yeniden bir kontrol edelim.

Sibel: Teşekkür ederim, Doktor Hanım.

Doktor: Bir şey değil, tekrar geçmiş olsun.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

TRANSPORT VOSITALARI - TAŞITLAR

Turk tilida transport vositalari quyidagi nomlar bilan ataladi: *otobüs* - avtobus, *tramvay*- tramvay, *metro*- metro, *taksi* - taksi, *dolmuş* - marshrutli taksi, *TIR* - og‘ir vaznli, shaharlararo qatnovchi yuk mashinasi, *kamyon* - oddiy yuk mashinasi, *kamyonet* - *ye*ngil yuk mashinasi, *tren* - poezd, *uçak* - uchoq, samolyot, *vapur* - paroxod, *gemi* - kema, *helikopter* - vertolyot, *motosiklet* - mototsikl, *bisiklet* - velosiped. Yengil mashina-larning barcha turi *araba* deyiladi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

10-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Otobüs, *taksi*, *dolmuş*, *TIR*, *kamyon*, *kamyonet*, *motosiklet*, *bisiklet, araba, tren*, *metro*, *tramvay*.

11-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Uçak, *helikopter, vapur*, *gemi.*

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

XARID QILISh ODOBI - ALIŞVERIŞ KÜLTÜRÜ

Turklarda do‘konlarda xarid qilish yoki kassadan patta olish chog‘ida hurmat yuzasidan xizmat ko‘rsatuvchiga Lütfen, bana … verir misiniz / Lütfen, bana … gösterir misiniz / Bir zahmet, … bakabilir miyim / Bana İstanbul'a kadar iki bilet, lütfen / iki bilet, lütfen deb murojaat etiladi. Buning o‘rniga bana … verin / Ben … bakmak istiyorum / Bana İstanbul'a kadar iki bilet deyish hurmatsizlikdir. Jamoat joylarida bunga odatlanilmagan.

Murojaat paytida, gap orasida, imkon qadar Lütfen / Bir zahmet / Rica edebilir miyim / Rica ediyorum kabi so‘zlardan foydalangan ma’qul.

Ishingiz bitgandan so‘ng Teşekkür ederim / Teşekkürler deya minnatdorchilik bildirish mumkin. Bunga xizmatchidan Rica ederim / Bir şey değil / Önemli değil / Görevimiz / Yine bekleriz kabi takallufni eshitishingiz mumkin.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Turk tili imlosida tutuq (apostrof) belgisining ahamiyati katta. Tutuq belgisi *kesme işareti* deb yuritiladi. U, asosan, quyidagi o‘rinlarda qo‘llaniladi:

Atoqli otlarga egalik va kelishik qo‘shimchalari qo‘shilganda ular tutuq belgisi bilan ajratiladi: *Yunus Emre'yi; Türkiye'de; Çankaya Köşkü'ne; Fatih Sultan Mehmet'e; Van Gölü'ne; Ağrı Dağı'nın; Taşkent'im; Özbekistan'dan.*

Qisqartmalarga qo‘shiladigan qo‘shimchalar tutuq belgisi bilan ajratiladi: *ABD'de; BM'de; TBMM'nin; NATO'dan; UNESKO'ya; TRT'den; THY'de.*

Sonlar raqam bilan yozilganda ularga qo‘shilayotgan tartib qo‘shimchasi tutuq belgisi bilan ajratiladi: *8'inci; 6'ıncı; 19'uncu; 3'üncü; 1985'te; 2001'de.*

Metinler

Matnlarni o‘qing va mazmunini so‘zlab bering. - Metinleri okuyunuz ve sözlü olarak anlatınız.

Gerçek anne

Bir gün iki kadın Hazreti Süleyman'a gelir ve biri:

-Ah. Biz aynı evde oturuyoruz. Ben geçen hafta bir çocuk doğurdum, o da benden üç gün sonra doğurdu. Fakat onun çocuğu geceleyin öldü. Gece benim yanıma geldi ve çocuğumu koynumdan aldı. Kendi çocuğuyla benim çocuğumu değiştirdi. Sabah uyandım ve "Bu çocuk benim değil" dedim.

Diğer kadın konuşur:

-Hayır, yalan söylüyor. Bu çocuk benim, ölü çocuk onun,- der ve kavgaya başlarlar.

Hiç kimse kim haklı, kim haksız olduğunu bilmez. Biraz sonra Hazreti Süleyman: "Bana bir kılıç getirin,"- der. Kılıcı getirirler. Hazreti Süleyman: "Çocuğu ikiye bölün. Yarısını bu kadına, diğer yarısını şu kadına verin,"- der.

O zaman birinci kadın bağırır ve: "Lütfen çocuğu öldürmeyin,"- der. Fakat ikinci kadın: "Hazreti Süleyman'ın emrini yerine getirin,"- der.

İşte o zaman Hazreti Süleyman kararını verir ve: "Çocuğu birinci kadına verin, o gerçek annedir, çünkü gerçek anne çocuğunun ölmesini istemez,"- der.

Ankara

Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ankara'nın değişik adlar altında uzun bir tarihi geçmişi vardır. Pek çok uygarlık tarafından iskan edilen kent, coğrafi konumu nedeniyle bir merkez olma özelliğini her dönem korumuştur. Eski büyük ticaret yolları üzerinde ve korunaklı tepelerle çevrili olması kentin önemsenmesinde en büyük etken olmuştur. Cumhuriyet döneminde de çok önemli kararlara imzasını atan kentin nüfusu o günlerde 30.000 iken, bugün İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük kenti durumuna gelmiştir.

Ankara'nın tarihte bilinen eski adları Ankuva, Ancyra, Angora ve Engürüdür. Kent çevresinde yapılan kazılarda, Gavurkale, Karaoğlan, Ahlatlıbel, Etiyokuşu gibi Kalkolitik ve Bakır çağı dönemlerinde kurulmuş yerler ortaya çıkmıştır. Eski Ankara'yı oluşturan Hacıbayram Tepesi civarında yapılan kazılarla ilk kenti Friglerin kurduğu anlaşılmıştır. Friglerden sonra Ankara, tarihsel süreç içinde Lidya, Pers, Glat, Roma ve Bizans yönetiminde yaşamıştır. 1354'te Osmanlı topraklarına katılan kentte daha çok Roma, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi izleri ağır basmaktadır.

Ankara, Roma döneminde, tekstil sanayisinde ticari önem taşıyan *angora* yünü üretiminin merkeziydi. Bu dönemde Galatya eyaletinin başkenti olan kent, tiyatro, hamam, gymnasium, sütunlu yol ve anıt sütun gibi yapılarla bezenmişti.

Kentte daha sonraki dönemden günümüze ulaşan en önemli eserler Osmanlı'lara aittir. Bu dönemde Ankara önemli bir ticaret merkezi konumundaydı.

Cumhuriyetin ilanı ve başkent seçilmesiyle birlikte Ankara küçük bir bozkır ve kent kimliğinden sıyrılarak modern bir kent haline dönüşmeye başlar. Yeni Cumhuriyetin ilk kamu yapıları inşa edilir. Yeni semt ve mahalleler kurulur.

Günümüzde Ankara, önemli bir bürokrasi, kültür, sanat, ticaret ve sanayi kentidir.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Sakla samanı - gelir zamanı.
Açtırma kutuyu - söyletme kötüyü.
Güvenme varlığa - düşersin darlığa.
Güzellik on - dokuzu don.
Ağlarsa anam ağlar, başkası yalan ağlar.
Dinsizin hakkından imansız gelir.
İt ulur - birbirini bulur.
Kaynayan kazan kapak tutmaz.
Tarlayı taşlı yerden, kızı kardeşli yerden.

5- DARS - 5. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Turkiy singarmonizm (ses uyumu), unlilar uyg‘unligi (büyük ve küçük ses uyumu); undoshlardagi jaranglilik va jarangsizlik uyg‘unligi (ses değişimi).

Otlarda egalik kategoriyasi, egalik qo‘shimchalari (iyelik ekleri).

Tinish belgilari: so‘roq belgisi (soru işareti), undov belgisi (ünlem işareti).

Til bilimi - Dilbilgisi

TURKIY SINGARMONIZM - TÜRKÇEDE SES UYUMU

Singarmonizm so‘zdagi tovushlarning bir-biriga hamda o‘zakka qo‘shimchalarning talaffuz jihatdan uyg‘unlashuvidir. Turkiy singarmonizm unlilar tizimida ham, undoshlar tizimida ham amal qiladi.

I. Unlilar uyg‘unligi ikki xil: ular tanglay va lab uyg‘unligiga bo‘linadi.

1. Tanglay uyg‘unligi. Bu qonunga muvofiq qo‘shimcha unlisi o‘zakdagi unlining tabiati ("qalin" yoki "ingichka"ligi)ga moslashadi. Ya’ni o‘zakda old qator unlilar kelgan bo‘lsa, qo‘shimchada ham shunday unlilar qatnashadi. O‘zakda orqa qator unlilar kelgan bo‘lsa, qo‘shimchada ham shunday unlilar ishtirok etadi. Misollar:

Elim, evim, kilimden, değerli, kesik, ilgeksiz.
Balım, avım, yoldan, bağlı, dağınık, parasız.

2. Lab uyg‘unligi. Uyg‘unlikning bu turi so‘zning oxirgi bo‘g‘inidagi unli bilan bog‘liq. Agar oxirgi bo‘g‘in unlisi lablangan bo‘lsa, qo‘shimcha unlisi ham lablanadi. Agar oxirgi bo‘g‘in unlisi lablanmagan bo‘lsa, qo‘shimcha unlisi ham lablanmagan bo‘ladi. Misollar:

Elin, bahçenin, öğretmenin, öncelik, elçilik.

Okulun, omuzun, gözün, öncülük, gözlük.

II. Undoshlardagi jaranglilik va jarangsizlik uyg‘unligi. Bu qonunga ko‘ra so‘z unli, sonor yoki jarangli undosh bilan tugasa, qo‘shimchaning birinchi undoshi ham jarangsiz bo‘ladi. Agar so‘z jarangsiz undosh bilan tugasa, qo‘shimchaning birinchi undoshi ham jarangsiz bo‘ladi. Misollar:

Yazıldı, göründü, kaldı, evde, üniversitede.

Gitti, yaptım, kaçtı, sokakta, uçakta.

Turkiy singarmonizm qonuniga muvofiq turk tilida o‘zakka qo‘shilayotgan qo‘shimcha ikkitadan to sakkiztaga qadar variantlarga bo‘linadi. Masalan, ot yasovchi *-cı* qo‘shimchasi *-cı, -ci, -çı, -çi, -cü –cu -çu, çü*; egalik qo‘shimchasi *-ım, -im, -um, -üm*, sifat yasovchi *-lı* qo‘shimchasi *-lı, -li, -lu, -lü; -sız* qo‘shimchasi esa *-sız, -siz, -suz, -süz* variantlariga ega bo‘ladi va boshqalar.

Shuni unutmangki, keltirilgan misollardagi *-ım, -im, -um, -üm* ga qo‘shimchalar deb qaramaslik lozim. Aksincha, bu shakllar bir qo‘shimchaning turli fonetik variantlaridir. Boshqa qo‘shimchalar ham shunday shaklda bo‘ladi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga qo‘shimcha variantlaridan mosini qo‘shing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun eklerle tamamlayınız ve defterinize aktarınız.

-cı, -ci, *cü –cu* - çı, -çi, -çu, -çü: av, araba, sıva, kalay, deve, teneke, eski, ev, emlak, yol, uyku, öykü, oyun, göz, söz, aş, balık, simit, bek, ok, üfürük, çay, kahve, demir, ön.

-lık, -lik, -luk, -lük: baş, kulak, güneş, gece, şeker, parmak, burun, göz, söz, kül, çaydan, genç, yudum, gün, kötü, küçük, mutlu, mutsuz, bakan, dekan, müdür, temiz, yolcu, durgun, dargın, kadın, yakın.

-sal, -sel, -al, -el: duygu, gelenek, uy, bölge, yapı, kum, kültür, yer.

2-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga qo‘shimcha variantlaridan mosini qo‘shing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun eklerle tamamlayınız ve defterinize aktarınız.

-lı, -li, -lu, -lü: baş, kan, akıl, boya, güneş, kilit, su, korku, toz, tuz, köpük, üzüntü, köy, doğru, şehir, hörmet, duygu, incir, dalga, süt, gül, çiçek, ev, bahçe, sağlık, ömür, dağ.

-sız, -siz, -suz, -süz: anne, baba, ev, iş, su, duygu, kol, görgü, ölçü, süt, bahçe, baht, eş, güneş, dert, kilit, tuz, saygı, taş, akıl, baş, düşünce, bilgi, bilim.

-cık, -cik, -cuk, -cük: baba, anne, dudak, kulak, arpa, kısa, ince, yavru, köprü, göl, kuzu, ufak, yumuşak, küçük, öpüş, bir, az.

-ca, -ce, -ça, -çe: Özbek, Türk, Alman, İngiliz, Fransız, Arap, Fars, Çin, Hint, ala, çekme, Çamlı, yeni, derin, eski, başlı.

-daş, -deş, -taş, -teş: arka, karın, vatan, sınır, soy, yol, çağ, sır, meslek, yurt, öz.

3-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga qo‘shimcha variantlaridan mosini qo‘shing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun eklerle tamamlayınız ve defterinize aktarınız.

-ım, -im, -um, -üm, -m: kitap, söz, akıl, düşünce, fikir, ev, araba, soluk, mekik, öneri, defter, sözlük, dolap, masa, fincan.

-nın, -nin, -nun, -nün, -ın, -in, -un, -ün : balta, bilgi, kardeş, karındaş, düşünür, kavun, kabuk, soluk, bel, araba, öğretmen, öğrenci, kitap.

-na, -ne, -ya, -ye, -a, -e: ben, sen, o, biz, siz, onlar, başı, gözü, dili, Ankara, İstanbul, Taşkent, İzmir, Irak, İran, Çin, deve, meyve.

Til bilimi - Dilbilgisi

EGALIK QO‘ShIMChALARI - İYELİK EKLERİ

Undosh bilan tugagan so‘zlarda egalik qo‘shimchalarining qo‘shilish tartibi quyidagi jadvalda keltiriladi:

	e, i li bo‘g‘indan so‘ng	*ö, ü* li bo‘g‘indan so‘ng	*a, ı* li bo‘g‘indan so‘ng	*o, u* li bo‘g‘indan so‘ng
Egalik qo‘shimch a-lari	*-im, -in* *-i, -imiz* *-iniz* *-leri*	*-üm, -ün* *-ümüz* *-ünüz* *-leri*	*-ım, -ın* *-ı, -ımız* *-ınız* *-ları*	*-um, -un, -u* *-umuz* *-unuz* *-ları*
Benim Senin Onun Bizim Sizin Onların	Kalemim Kalemin Kalemi Kalemimiz Kaleminiz Kalemleri	Yüzüm Yüzün Yüzü Yüzümüz Yüzünüz Yüzleri	Sınıfım Sınıfın Sınfı Sınfımız Sınıfınız Sınıfları	Okulum Okulun Okulu Okulumuz Okulunuz Okulları

Jarangsiz *ç, k, t, p* undoshlari bilan tugagan so‘zlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda bu undoshlar jarangli *c, ğ, g, b, d* ga aylanadi:

sözlük-üm - sözlüğüm dert-im - derdim
sözlük-ün - sözlüğün dert-in - derdin
sözlük-ü - sözlüğü dert-i - derdi
sözlük-ümüz - sözlüğümüz dert-imiz - derdimiz
sözlük-ünüz - sözlüğünüz dert-iniz - derdiniz
sözlük-leri - sözlükleri dert-leri - dertleri

kitap-ım - kitabım yurt-um - yurdum
kitap-ın - kitabın yurt-un - yurdun
kitap-ı - kitabı yurt-u - yurdu
kitap-ımız - kitabımız yurt-umuz - yurdumuz
kitap-ınız - kitabınız yurt-unuz - yurdunuz
kitap-ları - kitapları yurt-ları - yurtları

Topshiriqlar - Alıştırmalar

4-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchalarini qo‘shing. - Lütfen iyelik ekleriyle tamamlayınız.

Daire, bahçe, dilek, akıl, ağaç, devir, enstitü.

ben… ….. biz… ……
sen… …… siz… ……
o… …… onlar… …..

5- mashq. Berilgan savollarga yozma javob bering. - Lütfen soruları yazılı olarak cevaplandırınız.

1. Yakın arada lokanta var mı? 2. Siz hangi kitabı okuyorsunuz? 3. Toplantıda kimler katıldı? 4. Özgür'ün anne babası nerde çalışıyor? 5. Sen neden Türkçe öğreniyorsun? 6. Kütüphanede Türkçe kitaplardan hangileri var?

6-mashq. Berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

1. Oğlum, mektup yazmak, her ay.
2. Kız kardeşim, aramak, telefon, haftada üç defa.
3. Ev, boya yapmak, sene, bir defa.
4. Ev, temizlemek, her gün.
5. Dedeniz ve nineniz, ziyaret etmek, ay, iki defa.
6. Araba, yıkamak, gün, bir defa.
7. Arkadaş, ziyaret etmek, ay, bir defa.

Suhbat -Konuşma

Cengiz Bey elbise alıyor

Satıcı: Nasıl bir elbise düşünüyorsunuz, efendim?

Cengiz Bey: Kareli ya da çizgili. Üzerimdeki elbise düz desen. Bu defa şöyle değişik bir şey olsun.

Satıcı: Renk olarak ne düşünüyorsunuz?

Cengiz Bey: Mavi ya da lacivert, gri de olabilir.

Satıcı: Şu kareli elbiseye ne dersiniz? Çok güzel bir deseni var. Bir denemek ister misiniz?

Cengiz Bey: Olur, bir deneyeyim.

Satıcı: Kaç numara giyiyorsunuz?

Cengiz bey: Ölçüm 54 numara, ama genelde bir numara büyük alıyorum.

Satıcı: Niçin?

Cengiz Bey: Ceketin kolları kısa geliyor.

Satıcı: Siz 54 numarayı bir deneyin. Küçük gelirse değiştiririz.

Cengiz Bey: Elbise güzel oldu, ama kolları gene kısa.

Ayşe Hanım: Ceketin kolları kısa değil, normal. Senin kolların uzun.

Gönül Hanım: Yani, Cengiz Beyin kolları anormal demek mi istiyorsunuz?

Ayşe Hanım: Hayır, anormal değil, ama normalden uzun.

Cengiz Bey: Yani anormal!

Satıcı: Hayır efendim, kollarınız gayet normal. Boyunuz uzun, bu nedenle kollarınız da uzun. Eğer elbiseyi beğendiyseniz, ceketin kollarını biraz uzatabiliriz. Size tam gelir.

Cengiz Bey: Beğendim. Kollarını ne zaman uzatırsınız?

Satıcı: Yarına hazır olur. Geçerken alırsınız.

So'z boyligi - Kelime çalışması

UYIMIZDAGI AShYoLAR - EVİMİZDEKİ EŞYALAR

Turkchada uy jihozlari shunday ataladi: *halı* - gilam, *karyola* - krovat, *kanape* - divan, *dikiş makinası* - tikuv mashinasi, *televizyon* - televizor, *lamba* - chiroq, *saat* - soat, *vazo* - vaza, *koltuk* - kreslo, *minder* - to'shak, *masa* - stol, *sandalye* - stul.

Oshxona jihozlari:

Ocak - o'choq, gaz yoki elektr plitasi, *buzdolabı* - xolodilnik, *kazan* - doshqozon, *tencere* - dehcha, kostryul, *tepsi* - patnis, *tava* - tova, *tabak* - kosa, tovoq, tarelka, *fırın* - duxovka,tandir, *kevgir* - kapgir, *kepçe* - cho'mich, *kaşık* - qoshiq, *çatal* - sanchqi, *bıçak* - pichoq, *elek* - elak, *kase* - kosa, *bardak* - stakan, *fincan* - piyola, chashka, *çaydanlık* - choynak, *leğen* -- tog'ara, *kova* - chelak.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

7-mashq. Lutfan berilgan so'zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Halı, kenepe, dikiş makinası, televizyon, saat, vazo, koltuk, masa, sandalye.

8-mashq. Lutfan berilgan so'zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Ocak, buzdolabı, tencere, tepsi, tava, tabak, fırın, kaşık, bıçak, elek, bardak, fincan, kova.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

MEHMONDA - MİSAFİRLİKTE

Turklar ham o‘zbeklar kabi mehmondo‘st. Mehmonni ular *misafir*, mehmondo‘stlikni *misafirperverlik, misafirseverlik* deb ataydi. Mehmonga borish *ziyaret, ziyaret etmek, ziyarete gitmek* deyiladi.

Mehmon kutish chog‘ida alohida hurmat bajo keltiriladi.

Xonadonga tashrif buyurilganda avval mehmon *merhaba / merhabalar* deb salom beradi. Mezbon alik olib, *hoş geldiniz / hoş geldiniz, sefalar getirdiniz* deb uni qarshi oladi. Mehmon bu takallufga *hoş bulduk* deb javob qaytarmog‘i kerak. So‘ngra mezbon uni *buyurun içeri / şöyle buyurun / Sizi şöyle alalım* deb ichkariga taklif qiladi. Bunday vaziyatda mehmon *teşekkür ederim / çok teşekkür ederim / teşekkürler* deb minnatdorchilik izhor etgani durust.

Turklarda mehmon kutish tartibi o‘ziga xos: avval mehmon so‘rashish uchun qisqa muddatga divan yo kresloga taklif etiladi. So‘ng dasturxonga o‘tiladi. Dasturxonda ovqatlanib bo‘lingan-dan keyin choy yo qahva ichib suhbatlashish uchun yana divanga o‘tiladi.

Hol-ahvol so‘ralganda *Nasılsınız? / Anne baba nasıllar? / Çocuklar nasıl? / Uzun zamandır görüşemedik. / İşleriniz nasıl gidiyor? / Neler yapıyorsunuz?* kabi iboralarni qo‘llash mumkin.

Dasturxon ustida mehmonga *buyurun / buyurun yemeklere / buyurun tatlılara / afiyet olsun* deb taom va shirinliklardan tanavvul qilishga undaladi.

Xayrlashuv chog‘ida *Teşekkür ederiz, her şey çok güzeldi / Yemekler çok güzeldi, elinize sağlık* deb mehmondorchilik uchun tashakkur bildiriladi. Mezbon unga *Rica ederiz, ayağınıza sağlık, yine bekleriz / Rica ederiz, afiyet olsun* deb javob izhor etishi mumkin.

So‘ngra mehmon *Artık sıra Sizde, her zaman bekleriz, iyi akşamlar, hoşça kalınız*, mezbon esa *Tabii, efendim, iyi akşamlar / Herkese selam söyleyin, güle güle* deb xayrlashadi.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

So‘roq belgisi (?) turk tilida *soru işareti*, undov belgisi (!) esa *ünlem işareti* deb ataladi.

So‘roq belgisi matnda, asosan, quyidagi o‘rinlarda qo‘yiladi:

So‘roq gaplardan keyin qo‘yiladi:

Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

So‘roq ma’nosidagi so‘zlardan keyin: *kim? ne? nasıl? neden? niçin?*

Urg‘u bilan ta’kidlangan so‘roq mazmunidagi jumla yoki gap bo‘laklaridan keyin ham so‘roq belgisi qo‘yiladi: *Gümrükteki memur başını kaldırdı:*

- Adınız?

Undov belgisi esa, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

His-hayajon mazmunidagi gaplardan so‘ng: *Hava ne kadar da sıcak! Aşk olsun!*

Xitoblar, murojaatlar va ogohlantirishlardan so‘ng: *Dünyada barış olsun!*

Dur, yolcu! Bilmeden gelip bastığın
Bu toprak bir devrin battığı yerdir.
Burada sigara içilmez!

Metinler

Matnlarni o‘qing, o‘zbekchaga tarjima qiling va mazmunini turk tilida so‘zlab bering. - Lütffen metinleri okuyunuz, Özbekçe'ye çeviriniz ve sözlü olarak anlatınız.

Kül Tigin Abidesi

Göktürkler devrinde dikilen bu kitabeler, Orhun ırmağı'nın eski yatağına dikildikleri için Orhun Kitabeleri diye de anılır. Bu kitabeler, adlarına dikildikleri kimselerin isimleri ile anılmaktadır. Birincisi Doğu Göktürkleri'ni elli yıl süren Çin tutsaklığından kurtaran Kül Tigin adına onun ağabeyi Bilge Kağan tarafından 732 yılında diktirilmiştir. Kitabede, Bumin Kağan'ın dağınık halde olan Türkler'i bir yere toplayıp Göktürk devletini kurduktan 78 sene sonra, Türk beylerinin kendilerini Çinler'in oyunlarına, hilelerine kaptırıp bozulduğu anlatılır.

Bunun üzerine İlteriş Kağan'la Bilge Hatun'un önderliği Türk milletine yeniden yurdunu ve bağımsızlığını kazandırmış, Bilge Kağan'la kardeşi Kül Tigin'in çabalarıyla da Göktürk Devleti yeniden kurulmuştur.

İkinci olarak Bilge Kağan Kitabesi'ni de onun ölümünden hemen sonra oğlu diktirmiştir. Tonyukuk adına dikilen üçüncü kitabe ise,

Göktürkler'in dört kağanına vezirlik etmiş olan Bilgi Tonyukuk tarafından 720-725 yıllarında kendi adına dikilmiştir.

Kitabeler kuvvetli bir hitabet dili ile yazılmış. Daha sonra Orhun civarında, Göktürk harfleri ile yazılı başka kitabeler de bulunmuştur.

Bu kitabelerdeki yazılar ilk olarak Danimarkalı araştırmacı Thomson tarafından 1893'te okunmuş ve 1922 yılında yayınlanmıştır. Kitabelerde dil, devlet yönetimi, sosyal yapı ve toplum psikolojisi kavramları kullanılmıştır. Bu yazılarda yer alan bilgiler, toplum anlayışı günümüzde tarih açısından son derece büyük önem taşımaktadır.

Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı Osmanlı Sultanı Abdülmecit (1839-1861) tarafından 1853'te dönemin saray mimarı Balyan Ailesi'nden Serkis Balyan'a inşa ettirilen görkemli bir saraydır. Boğazın Avrupa kıyısında, günümüzde Fındıklı adıyla tanınan semtte yer alır. Denizin doldurulması ile kazanılan alanda inşa edildiği için bu adı almıştır. Saray, batısında bulunan ve aynı adla tanınan cami ve saat külesi ile de bütünlük gösterir.

Dolmabahçe sarayının yapımı Osmanlı'daki değişimin bir göstergesi olarak kabul edilir. Devletin kısıtlı bütçesine karşın sarayın yapımında büyük paralar harcanmıştır. Avrupa sarayları örnek alınarak inşa edilen saray, tek seferde inşa edilmesi, bahçe düzenlenmesi ve görkemiyle Topkapı Sarayından büyük farklılıklar gösterir ve Doğubeyazıt'taki İshak Paşa Sarayı ile benzerlik yansıtır. Sarayda özellikle bahşe düzenlenmesi ve havuz mimarisinde, cephe ve giriş kapılarının mimari ve bezemesinde Avrupa'dan gelen sanat akımlarının etkisi kuvvetle hissedilir.

Dolmabahçe Sarayı 18 salon ve 322 odaysıyla büyük bir saray kompleksidir. 284 m. uzunluktaki saray, haremlik, selamlık ve şimdi Resim Heykel Müzesi olarak kullanılan veliaht daireleri ile servis mekanları ve bahçeden meydana gelmektedir. Sarayın bezemesinde ve mobilyalarında Avrupa etkisi ağır basmaktadır. Bilindiği kadarıyla sarayın duvarlarını süslemek için 14 ton altın yaldız kullanılmıştır. Salonlar göz alıcı mermer taklidi boyama ve dev avizelerle süslüdür. Sarayın Mısır mermerlerinden yapılmış hammamı da dikkat çekicidir.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Aşını, eşini, işini bil.
Kardeşten karın yakın.
Dilim seni dilim dilim dileyim.
Yerine düşmeyen gelin yerine yerine eskir.
Aç ile eceli gelen söyleşir.
Ağaç yaşken eğilir.
Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
Koça boynuzu yük değil.
Erkek - sel, kadın - göl.

6- DARS - 6. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Tovush hodisalari (ses özellikleri); unlilarning tushish hodisasi; undoshlarning o‘rin almashinuv (metateza) hodisasi, so‘z boshida undoshlarning orttirilishi, undoshlarning ikkilanishi.

Kelishiklar (ad durum ekleri), turlanish (çekim), bosh kelishik (yalın durum), qaratqich kelishigi (tamlayan durumu), tushum kelishigi (belirtme durumu).

Qo‘shtirnoq belgisi (tırnak işareti), tektirnoq belgisi (tek tırnak işareti).

Til bilimi - Dilbilgisi

TOVUSh HODISALARI – TÜRKÇE'NİN SES ÖZELLİKLERİ

Til jonli jarayondir. Uning tizimida doimiy ravishda fonetik-fonologik, leksik-semantik, morfologik, sintaktik-stilistik o‘zgarishlar bo‘lib turadi.

Turkiy tillarning tovush tizimiga e’tibor beradigan bo‘lsak, qadimgi yozma yodgorliklar tili bilan hozirgi jonli tillar orasida fonetik o‘zgarishlar sodir bo‘lganligining guvohi bo‘lamiz. Masalan, qadimgi turkiy bitiglarda *eb* so‘zi "uy"ni bildirgan. Bu so‘zda tovush o‘zgarishi ro‘y berib, hozirgi turkchada *ev*, o‘zbek tilida esa *uy* ga

aylangan. Yoki qadimgi *edgü* so‘zi hozirgi turkchada *iyi*, o‘zbek tilida *ezgu* ga aylangan. Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

Turk adabiy tilining uzoq asrli taraqqiyoti davomida bunday fonetik hodisalar turg‘unlashib, hozirgi turk adabiy tilining takomillashgan me’yoriy ko‘rinishi shakllangan.

Quyida hozirgi turk tilidagi ayrim fonetik hodisalarni ko‘rib chiqamiz.

Unlilar tushishi hodisasi. Turk tilida so‘zlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda o‘zak tarkibidagi unli tushishi mumkin: *oğul - oğlum, ömür - ömrüm.*

Turk tilida qo‘sh unli yondosh kelmaydi. Shu bois qo‘shma so‘zlarda ikki so‘z unlisidan biri tushiriladi: *kahve altı - kahvaltı, ne için - niçin.*

O‘rta hijo unlisi tushishi mumkin: *burada - burda, ilerilemek - ilerlemek, yukarıda - yakarda.*

Metateza hodisasi. Nutqda, shevalarda undoshlarning o‘rin almashinuv hodisasi ham kuzatiladi. Masalan: *köprü>körpü, toprak>torpak, kibrit>kirbit, öğretmek>örğetmek.*

So‘z boshida undoshlarning orttirilishi. Unli bilan boshlangan so‘zlar boshida bir undosh tovush orttirilishi mumkin. Ushbu hodisa, asosan, shevalarda kuzatiladi. Masalan: *avlu>havlu, inmek>yinmek, ayva>hayva.*

Undoshlarning ikkilanish hodisasi. Bu hodisa o‘zbek adabiy tilida ham mavjud. Masalan, qadimgi turkiy tildagi *iki* hozirgi o‘zbek tilida *ikki* ga aylangan. Yoki: *sekiz>sakkiz, yeti>etti, elig>ellik*. Turk tilida bunday ikkilanish hadisasi, asosan, shevalarga xos. Adabiy tilda bir undosh bilan kelgan sonlar, og‘iz tillarida ikkilanadi: *yedi>yeddi, sekiz>sekkiz, dokuz>dokkuz.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Oğul, ömür, gönül, alın, sabır, devir, uğur, hayır, seyır, zehir, hüküm, akıl, fikir, şahıs, emir, nutuk, ilim, nakil, bahis, şehir.

2-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Zafer, zahmet, zanlı, zarar, zarf, zehir, zeka, zevk, zeytin, müzik, azar, yüz, söz, tuz, toz.

Saat, sabır, sabun, sac, saç, sakal, masal, hasar, asar, eser, fasıl, dost, asır, astar, tosun, usul, tasdik, tas, kilise, ulus, tesis.

3-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Jaluzi, janr, jelatin, jeneratör, jüri, jübile, jurnal, jimnastik, jest, objekt, abajur, ajanda, teknoloji, bioloji, ajur, süje.

Hakan, haç, hafiza, harf, hamam, hak, hal, halk, hamur, hece, helva, heykel, hırsız, buhar, ahar, ahbap, ahenk, ahır, ahlak, ehliyat, saha, baha, sahil, sahip, taht, tahta.

Yad, yağ, yağmur, yaka, yakıt, yaklaşım, yal, yalan, yalancı, yara, uyku, ayı, saygı, duygu, deyim, zeytin, öykü, köy, boy, ay, alay, tüy.

4-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Leylek, lastik, leblebi, lezzet, lokma, lokum, ilgi, bilgi, fasıl, nesil.

Macun, mahalle, mahkeme, emek, yemek, omuz, domuz, bilim, ilim.

Nakliyat, nokta, nüfus, nüfuz, nüsha, anıt, düşünce, desen, ihsan, insan, son, yılan, fırın.

Radyo, raf, rakam, renk, rende, resim, rüya, hortum, verim, hatır, satır, hamur, çamur.

Til bilimi - Dilbilgisi

KELIShIKLAR - AD DURUM EKLERİ

Kelishiklar ot va otlashgan so‘zlar tarkibida qo‘llanadi. Ular so‘zlarning grammatik aloqasini ko‘rsatishga xizmat qiladi va tarkibida ishtirok etgan so‘zning gapdagi vazifasini belgilaydi.

Turk tilida oltita kelishik bor: bosh kelishik, qaratqich kelishigi, tushum kelishigi, jo‘nalish kelishigi, o‘rin-payt kelishigi, chiqish kelishigi.

Otning kelishik qo‘shimchalarini olib o‘zgarishiga *turlanish* (*çekim*) deyiladi.

Bosh kelishik (*yalın durum*) maxsus qo‘shimchaga ega emas. Bu kelishik shaklidagi so‘z shaxs, jism, voqea-hodisalarning nomini aniqlaydi, *kim?*-kim?, *ne?* - nima? so‘roqlaridan biriga javob bo‘ladi: *dost* - do‘st, *ev* - uy, *masa* - stol.

Qaratqich kelishigi(*tamlayan durumu*)dagi ot tegishlilik, qarashlilik, taalluqlilik ma’nolarini bildiradi va *kimin?* - kimning?, *neyin?* - nimaning? so‘roqlaridan biriga javob bo‘ladi. Turk tilida qaratqich kelishigining qo‘shimchasi sakkiz variantlidir: *-nın, -nin, -nun, -nün, -ın, -in, -un, -ün*. Ushbu qo‘shimchalar o‘zbek tilidagi *-ning* qo‘shimchasiga ma’no va vazifa jihatdan muvofiq keladi. Qo‘shimchaning birinchi kelgan to‘rt fonetik varianti unli bilan tugagan so‘zlarga qo‘shiladi. Bunday vaziyatda singarmonizm qonuniga muvofiq tegishli variantlari qo‘llaniladi: *masanın* - stolning, *kuyunun* - quduqning.

Undosh bilan tugagan so‘zlarga *-ın, -in, -un, -ün* variantlaridan biri qo‘shiladi: *dostun* -do‘stning, *evin* - uyning.

Turkiy tillarda ikki unli yonma-yon qo‘llanilmaydi. Shuning uchun turkchada ikki unli ketma-ket kelgan o‘rinlarda ular orasiga "himoya qiluvchi" (*koruyucu*) [y] tovushi orttiriladi: *suyun* - suvning, *neyin* - nimaning.

Qaratqich kelishigidagi so‘zlar o‘zbek tilidagi singari belgili yoki belgisiz (ya’ni qo‘shimchali yoki qo‘shimchasiz) ishlatilishi mumkin.

Qaratqich kelishigining belgisiz qo‘llanishiga misollar:

ilkokul+öğretmen = ilkokul öğretmeni
Ankara+ekspres = Ankara ekspresi
İstanbul+tren = İstanbul treni
öğrenci+kitap = öğrenci kitabı
lise+öğrenci = lise öğrencisi
çay+bardak = çay bardağı

Qaratqich kelishigining belgili qo‘llanishiga misollar:

öğretmen+palto = öğretmenin paltosı
öğrenci+çanta = öğrencinin çantası
okul+doktor = okulun doktoru

inek+süt = ineğin sütü
sınıf+kapı = sınıfın kapısı
ağaç+yaprak = ağasın yaprağı

Tushum kelishigi (belirtme durumu) qo‘shimchasini olgan so‘z fe’l anglatgan ish-harakat ta’sirini o‘z ustiga olgan, harakatni bevosita qabul qilgan predmetni anglatadi. Tushum kelishigidagi so‘z *kimi?* - kimni?*, neyi?* - nimani? so‘roqlaridan biriga javob bo‘ladi.

Undosh bilan tugagan so‘zlarga tushum kelishigi qo‘shimchasining *-i, -ı, -ü, -u* variantlari qo‘shiladi: *dostu* - do‘stni, *evi* -uyni. Unli bilan tugagan so‘zlarga qo‘shilganida o‘zak-negiz bilan qo‘shimcha o‘rtasida [**y**] undoshi orttiriladi: *-yi, -yı, -yü, -yu*. Masalan: *masayı* - stolni, *anneyi* -onani.

Turk tilida tushum kelishigining *-nı, -ni, -nu, -nü* qo‘shimchalari ham qo‘llaniladi: *Öğrenci dersini yaptı. Ahmet ablasını gördü. Üzümünü ye, bağını sorma.*

Tushum kelishigida kelgan so‘z ham belgisiz (qo‘shimchasiz), belgili (qo‘shimchali) qo‘llanilishi mumkin. Uning belgisiz shaklini fe’l bilan grammatik aloqaga kirishgan holatida aniq tasavvur etish mumkin: *mektup yazmak* - maktub yozmoq. Bu birikmani *mektubu yazmak* (maktubni yozmoq) shaklida qo‘llash ham mumkin.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

5-mashq. Lutfan savollarga javob bering va daftaringizga yozing. - Lütfen cevap veriniz ve cevapları defterinize yazınız.

Örnek: Sen ne öğreniyorsun? - Ben Moğulca öğreniyorum.

Sen ne öğreniyorsun? … Türkçe …
Siz ne öğreniyorsunuz? … Almanca …
O ne öğreniyor? … İngilizce …
Onlar ne öğreniyorlar? … Fransızca …

6- mashq. Nuqtalar o‘rniga tushum kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang va daftaringizga yozing. - Lütfen cümleyi tamamlayınız ve defterinize yazınız.

1. Ben o film... daha önce seyretmiştim.
2. Kahvaltı... Kekova'da yaptık.
3. Kaptan sualtı şehri... gördü.

4. İnsanlar birbirleri... sevmeliler.
5. tarihi kitaplar... okuyor.
6. Biz dostumuz... ziyaret ettik.
7. Turistler tiyatro... izlerler.
8. Emine Hanım seyahat etme... seviyor.
9. Pencere... aç.
10. Pencere... kapa.

7-mashq. Nuqtalar o‘rniga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang va daftaringizga yozing. - Lütfen uygun eklerle cümleleri tamamlayınız ve defterinize yazınız..

1. Bir dakika... altmışta biri saniyedir.
2. Buralar... yazlarını sever misiniz?
3. Siz Özgür... çantasını görmediniz mi?
4. Bu kim... defteri?
5. Dolap... arkasında bir şey yok.
6. Sen masa... üstünden hiç bir şey almadın mı?
7. Bavulu karyola... altına koydular.
8. Kapı... önü pek kalabalık.
9. Seni sinema... önünde bekliyorum.
10. Ev... içinde bekle.

Suhbat - Konuşma

Otobüs Durağında

Sevinç: Eviniz fakülteye oldukça uzak, değil mi?

Özlem: Evet oldukça uzak, ama Emel'e göre hiç de uzak değil. O sabahları evden biraz erken çıkıyor, okula yaya gidiyor. Bense otobüsle gidiyorum.

Emel: Bazen fakülteye senden önce geliyorum değil mi?

Özlem: Doğru, ben durakta çok bekliyorum.

Sevinç: Neden?

Özlem: Sabahları duraklar çok kalabalık oluyor. Bu yüzden otobüsler dolu geliyor, bizim durakta durmadan geçiyor. O zaman başka bir otobüs bekliyorum.

Sevinç: Okula geç kalmıyor musun?

Özlem: Bazen geç kalıyorum.

Sevinç: Sabahları Emel'le birlikte sen de yürüyebilirsin.

Özlem: Çok istiyorum, ama yürüyemiyorum. Beş on dakika ancak yürüyebiliyorum.

Sevinç: Cumartesi günü anneni nasıl ziyaret edeceğiz? Polatlı'ya otobüsle mi gideceğiz?

Özlem: Otobüsle de gidebiliriz, trenle de.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

KIYIM-KEChAKLAR -GİYSİLER

"Kiyim" so‘zi uchun turk tilida *giysi, giyim, giyecek, üst, üst baş* so‘zlari qo‘llaniladi.

Kiyim qismlari uchun ham turk tilida o‘zbek tilidagiga mos, biroq fonetik jihatdan bir oz farqli so‘zlar ishlatiladi: *yaka* - yoqa, *kol* - yeng, *etek* - etak, *paça* - pocha, *yüz* - avra, *astar* - astar, *yırtmaç* - kostyum kesigi, *cep* - cho‘ntak. Kiyimning o‘lchami, bichimini *beden, numara* deyiladi.

Turkchada "ust kiyimning barcha turi" *elbise* deyiladi. Erkaklar kostyum-shimi yoki xotinlar kostyum-yubkasi (shimi) *takım elbise* deyiladi. Ular ikkilik, uchlik shakllariga ko‘ra *ikili* yoki *üçlü takım elbise* bo‘lishi mumkin. O‘rni bilan, erkaklar yoki ayollar kiyimi *erkek takım elbise, bayan takım elbise* deb yuritiladi.

Boshqa turdagi kiyimlar: *ceket* - jaket, *pantolon* - shim, *kot pantolon* - jinsi shim, *palto* - erkaklar paltosi, *manto* -ayollar paltosi, *pardüse* - plashch, *kazak* - jemper, *hırka* - yoqali sviter, *tulum* - kombinezon, *pijama* - pijama, *tişört* - futbolka, *gömlek* - erkaklar ko‘ylagi, *atlet* - mayka, *şapka* - shlyapa, kepka, beret, telpak, quloqchin, *bot* - botinka, *çizme* - etik, *ayakkabı* - tufli,barcha turdagi oyoq kiyim, *eldiven* - qo‘lqop, *çorap* - paypoq, *kemer* - kamar, *mendil* - dastro‘mol, *boyun atkısı* -sharf, *kravat* - galstuk, *yelek* - nimcha.

Faqat ayollar kiyimi: *başörtüsü* - ro‘mol, *etek* - yubka, *elbise* - ko‘ylak, *iskaprin* - ayollar tuflisi, *külotlu çorap* - kolgotka, *bluz* - kofta, *bikini* - bikini, *kürk* - po‘stin, *bornoz* -xalat.

Ich kiyim *iç çamaşır* deyiladi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

8- mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Giysi, üst baş, yaka, *kol*, *cep, beden, elbise, takım elbise, erkek takım elbise, bayan takım elbise*.

9- mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Ceket, *kot pantolon*, *palto*, *manto, pardüse*, *kazak*, *hırka*, *tulum*, *gömlek*, *atlet*, *şapka.*

10-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Bot, *çizme*, *ayakkabı*, *eldiven*, *çorap*, *kemer*, *mendil*, *boyun atkısı*, *kravat*, *yelek, başörtüsü*, *etek*, *bluz*, *kürk, iç çamaşır.*

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

QUTLOV - KUTLAMA

Turklarda qutlovlar shunday tartibda.

Yangi yilda bir-birlarini *Mutlu yıllar / İyi seneler* deya qutlashadi.

Rasmiy tabriklarda *Yeni yılınız kutlu olsun* deb ham qo‘llanadi.

Bayram so‘zi, asosan, Ramazon va Qurbon xayitlariga nisbatan qo‘llanadi. Xayitda *İyi bayramlar* deb qutlanadi. Unga *Sağ olun, İyi bayramlar* deya javob qaytariladi. Rasmiy tabriklarda *Bayramınız kutlu olsun* shakli ham qo‘llaniladi.

Yaqinlarga bayram tabrigi shunday yo‘llanadi: *İyi bayramlar, büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öpüyorum*. Unga javob shunday bo‘ladi: *Sağ olun, Size de iyi bayramlar*

Tug‘ilgan kunlarda *Doğum gününüz kutlu olsun* yoki *Doğum gününüz kutlu olsun. Nice yıllara* deya qutlash odatga kirgan. Unga ham *Teşekkür ederim / Çok teşekkür ederim / Teşekkürler* deb javob qilish mumkin.

Ta’til oldi xayrlashuvida *İyi tatiller* deyiladi. Javobi: *Teşekkür ederim Size de.*

Ishga ketayotgan kishiga yoki ish chog‘ida *İyi çalışmalar / İyi işler / hayırlı işler,* darsga nisbatan *İyi dersler* degan ma’qul. Bu paytda *Teşekkür ederim* deyish mumkin.

Hafta so‘ngida *İyi hafta sonları* deb xayrlashiladi.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Qo‘shtirnoq belgisi (" - ") turk tilida *tırnak işareti*, tektirnoq belgisi (' - ') *tek tırnak işareti* deb ataladi.

Qo‘shtirnoq matnda, asosan, quyidagi o‘rinlarda qo‘yiladi:

Ko‘chirma gaplar qo‘shtirnoqqa olinadi:

"*İzmir üzerine dünyada bir şehir daha yoktur!" diyorlar.*

Ta’kidlanishi zaruriy bo‘lgan so‘z va birikmalar qo‘shtirnoqqa olinadi:

Yeni bir "barış taarruzu" başladı.

Asar nomlari, maxsus nomlar qo‘shtirnoqda beriladi:

Yahya Kemal'ın bazı şiirleri "Kendi Gök Kubbemiz" adı altında çıktı.

Lekin nashrlarda asar nomlari, gazeta-jurnallar nomi qo‘shtirnoqqa olinmay, alohida harflar (yotiq, to‘q harflar) bilan beriluvi ham mumkin:

Bugünün gençleri ***Dar Kapı'***yı okumalıdırlar.

Turk imlosida tektirnoqning ham vazifasi turg‘undir. Tektirnoq belgisi:

Ko‘chirma gaplar ichidagi qo‘shtirnoqqa olinuvi kerak bo‘lgan o‘rinlarda ishlatiladi:

Edebiyat öğretmeni "Şiirler içinde 'Han Duvarları' gibisi var mı?" dedi ve Faruk Nafiz'in bu güzel şiirini okumaya başladı.

Ma’nosi hozirgi kitobxonga tushunarsiz bo‘lgan so‘zlar izohlanganda tektirnoqdan foydalaniladi:

Göktürk Anıtları'nda geçen ayrı örnekler: ***bodun*** *'millet, kavim',* ***sab*** *'söz',* ***eçü apa*** *'ecdat, atalar'.*

Metinler

Matnlarni o‘qing, o‘zbekchaga tarjima qiling va mazmunini turk tilida so‘zlab bering. - Lütffen metinleri okuyunuz, Özbekçe'ye çeviriniz ve sözlü olarak anlatınız.

Mevlana Selalettin Rumi
(1207-1273)

1207'de Balh'ta doğdu. Asıl adı Celalettin, Mevlana ise Efendimiz anlamına gelen bir takma addır. Anadolu'da yaşadığı için de "Rumi" denmiştir. Onun babası kendi döneminin tanınmış bilgin

ve sufilerinden sayılan Bahaeddin Veled'di. Mevlana ve ailesi Balh'tan ayrılıp Anadolu'ya, Konya'ya gelip, orada yerleşirler.

Mevlana, din ve tasavvufta ilk bilgileri babasından alır. Bir süre, Burhanettin Termizi'nin derslerine devam eder. Şems-i Tebrizi adlı mutasavvufla tanıştıktan sonra onun dünyagörüşü değişerek kendini tamamen tasavvufa verir. O'nun büyük aşk şairi ve bilgin olarak tanınması Şems ile tanışmasından sonra başlar.

Tasavvuf Edebiyatı'nın en tanınmış eserleri Mevlana kalemine aittir.

Mesnevi, Divan-ı-Kebir, Mektubat, Rübaiyat, Fini-Marih, Mecalis-i Seb'a tasavvuf klasiklerinin şaheserlerinden sayılır. Bunlardan Mesnevi, Divan ve Rübailer manzum, değerleri mensurdur. En hacimli eseri Mesnevi'dir.

Süleymaniye Camii

Süleymeniye Camii I. Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. İstanbul'un yedi tepesinin biri üzerinde kurulan Camii, Sinan'ın kalfalık dönemi eserlerindendir.

Söylentilere göre, Mimar Sinan 1550 yılında başladığı cami yapımına temellerin oturması için bir süre ara verir. Bu sırada etrafta «Sinan bu camiyi tamamlayamayacak, ya da hazinenin paraları tükendi» şeklinde söylentiler yayılır. Öyle ki, Kanuni'yle rekabet halinde olan Acem Şahı Tahmasp bile bunu duyarak elçisiyle bol miktarda mücevher gönderir. Kanuni son derece öfkelenir. Elçinin huzurunda Sinan'a «Bu pek kıymetli taşlar benim camiimin taşları yanında kıymetsizdir, tez bunları diğer taşlar içine koyup bina eyle» emrini verir. Sinan, gerçekten mücevherleri hiç çekinmeden toz haline getirerek, kum ve kireç dolu harca karıştırır. Bu durum bir söylenti bile olsa Kanuni'nin camiin yapımına ne denli önem verdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nihayet cami 1556 yılında tamamlanır. Kanuni görkemli bir açılış düzenleyerek anahtarı Mimar Sinan'a verir. Açılışı Sinan yapar.

Cami, beş medrese, iki türbe, kervansaray, imaret, misafirhane, hamam, çok sayıda dükkandan oluşan çarşısıyla adeta küçük bir siteyi andırmaktadır. Camiin avlusunda Kanuni ve Hürrem Sultan'ın türbeleri bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın türbesi de caminin arka kısmında yer almaktadır.

Kanuni bu eserle Osmanlı İmparatorluğu ve yönetim merkezi İstanbul'un gücünü bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ayrıca kendi adına yapılmış olması da önemlidir. Nitekim Caminin dört minaresindeki on şerefe Kanuni'nin onuncu Osmanlı Sultanı olduğuna işaret eder.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Çoban armağanı - çam sakızı.

Çay geçerken, at değiştirilmez.

Ağız yer - yüz utanır.

İki el bir baş içindir.

Kendi düşen ağlamaz.

Buldum bilemedim, bildim bulamadım.

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at: birinden göç, birini boşa, birini sat.

Açma sırrını dostuna, o da söyler dostuna.

Besle kargayı: oysun gözünü.

7- DARS - 7. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Assimilyatsiya, o‘zgarish hodisasi, so‘z boshida unlilarning orttirilishi.

Jo‘nalish kelishigi (yönelme durumu), o‘rin-payt kelishigi (kalma durumu), chiqish kelishigi (çıkma durumu).

Ikki nuqta (iki nokta), nuqtali vergul (noktalı virgül).

Til bilimi - Dilbilgisi

TOVUSh HODISALARI – TÜRKÇE'NİN SES ÖZELLİKLERİ

Jarangsiz undosh bilan tugagan so‘zlarga egalik, kelishik kabi qo‘shimchalar qo‘shilganda oxirgi undosh o‘zgaradi: *ayak -ayağım, dayak - dayağı, bayrak - bayrağı, soluk - soluğu, çıkık - çıkığı.*

Çiçek - çiçeği, kütük - kütüğü, dilek -dileği, delik - deliği, sinek - sineği, inek - ineği, köpük - köpüğü.

Ayrim so‘zlar tarkibidagi jarangli undosh o‘zidan avvalgi undosh ta’sirida jarangsizlashishi mumkin: *tarafdar>taraftar, isbat >ispat.*

Sonor *n* tovushi *m* ga aylanadi: *çarşanba>çarşamba, penbe>pembe, anbar>ambar, konşu>komşu.*

Shevalarda *b* tovushi *m* ga aylanadi: *ben - men, binmek - minmek.*

Ikki yoki undan ortiq bo‘g‘inli so‘zlarda keyingi bo‘g‘in unlisi avvalgi bo‘g‘in unlisiga moslashadi (assimilyatsiya hodisasi ro‘y beradi): *çünki >çünkü, açuk>açık, karşu>karşı.*

O‘zlashgan so‘zlar ham bu qonunga moslashuvi mumkin: *mümkin>mümkün, müdir>müdür, çünki>çünkü, müşkil>müşkül.*

So‘z tarkibidagi lablanmagan unli lab unlisiga aylanishi mumkin: *nevbet>növbet, demir>demür, tavşan>dovşan, ev>öv.*

Asl turkiy so‘zlarning boshida *c, ğı, l, r, v, z* tovushlari kelmaydi. Shuning uchun shevalarda bunday tovushlar bilan boshlangan o‘zlashma so‘zlar boshida bir unli orttiriladi: *ramazan - iramazan, limon - ilimon, racap - iracep.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Ayak, dayak, bayrak, soluk, çıkık, balık, kazık, damızlık, dostluk, durgunluk, bağımsızlık, hacılık, kabak, kabuk, sapık, kapak, basamak, kılık, kalabalık, tırnak, kısacık, kısık.

2- mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Çiçek, kütük, dilek, delik, sinek, inek, köpük, leylek, dernek, destek, döşek, dörtlük, kişilik, kimlik, gömlek, gazilik, genetik, gerçek, gençlik, gelecek, gelenek, dramatik, dönük, süzük, dişilik, dişçilik, dirsek, hasislik, meslek.

Til bilimi - Dilbilgisi

KELIShIKLAR - AD DURUM EKLERİ

Jo‘nalish kelishigi(*yönelme durumu*)dagi so‘zlar harakat yo‘nalgan predmetni ko‘rsatadi va *kime?* - kimga, *neye?* - nimaga? so‘roqlaridan biriga javob bo‘ladi.

Undosh bilan tugagan so‘zlarga jo‘nalish kelishigining qo‘shimchasi *-a, -e*, unli bilan tugagan so‘zlarga esa *-ua, -ue* shakllarida qo‘shiladi. Masalan: *eve* - uyga, *dosta* - do‘stga; *masaya* - stolga, *anneye* - onaga.

O‘rin-payt kelishigi (kalma durumu) shaxs, predmetning joylashish o‘rni, ish-harakatning bajarilish joyini bildiradi. O‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasi so‘zning fonetik holatiga qarab *-da, -de, -ta, -te* shakllarida qo‘shiladi. Uning *-da, -de* variantlari jarangli undosh yoki unli bilan tugagan so‘zlarga qo‘shiladi: *evde* - uyda, *masada* - stolda. *-ta, -te* variantlari esa jarangsiz undosh bilan tugagan so‘zlarga birikadi: *Taşkent'te, Samerkant'ta.*

Chiqish kelishigi (çıkma durumu) shaxs va predmetning chi-qish o‘rnini, harakat-holatning boshlanish nuqtasini bildiradi.

Chiqish kelishigining qo‘shimchalari: *-dan, -den, -tan, -ten*. Jarangli undosh yoki unli bo‘lgan so‘zlarga *-dan, -den* qo‘shiladi: *evden* - uydan, *masadan* - stoldan. Jarangsiz undosh bilan tugagan so‘zlarga *-tan, -ten* variantlari qo‘shiladi: *dosttan* - do‘stdan.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

3- mashq. Misollarni o‘qing va qo‘shimchalardagi farqlarni ta’kidlang. - Örnekleri okuyunuz ve onların ek özelliklerini belirtiniz.

Amerika'**dan** geliyorum.
Fakülte**den** geliyorum.
Ev**den** geliyorum.
Antalya'**dan** geliyorum.
İstanbul'**dan** geliyorum.
Fransa'**dan** geliyorum.
Almanya'**dan** geliyorum.
İngiltere'**den** geliyorum.
İran'**dan** geliyorum.
Suriye'**den** geliyorum.
Okul**dan** geliyorum.
Üniversite**den** geliyorum.
İzmir'**den** geliyorum.

İstanbul'**a** gidiyorum.
İzmir'**e** gidiyorum.
Almanya'**ya** gidiyorum.

İstanbul'**da** oturuyorum.
İzmir'**de** oturuyorum.
Almanya'**da** oturuyorum.

Türkiye'**ye** gidiyorum.	İran'**da** oturuyorum.
Fransa'**ya** gidiyorum.	Suriye'**de** oturuyorum.
İngiltere'**ye** gidiyorum.	Ankara'**da** oturuyorum.
Üniversite**ye** gidiyorum.	İngiltere'**de** oturuyorum.
Okul**a** gidiyorum.	İsviçre'**de** oturuyorum.
Amerika'**ya** gidiyorum.	Antalya'**da** oturuyorum.

4-mashq. Lutfan savollarga javob bering va daftaringizga yozing. - Lütfen cevap veriniz ve cümleleri defterinize yazınız.

Örnek: Sen nereden geliyorsun? -Ben İstanbul'dan geliyorum.

Sen nereden geliyorsun? … Irak'tan ...
Siz nereden geliyorsunuz? … İran'dan …
O nereden geliyor? … Almanya'dan …
Onlar nereden geliyorlar? … Japonya'dan …

Sen nereye gidiyorsun? … Ankara'ya …
Siz nereye gidiyorsunuz? … İzmir'e …
O nereye gidiyor? … Almanya'ya …
Onlar nereye gidiyorlar? … Paris'e …

Sen nerede oturuyorsun? … Antalya'da …
Siz nerede oturuyorsunuz? … İstanbul'da …
O nerede oturuyor? … Berlin'de …
Onlar nerede oturuyorlar? … Tahran'da …

Sen nerede bekliyorsun? … İstasyonda …
Siz nerede bekliyorsunuz? … Ankara'da …
O nerede bekliyor? … İzmir'de …
Onlar nerede bekliyorlar? … Okulda …

5-mashq. Nuqtalar o‘rniga o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang va daftaringizga yozing. - Lütfen cümleyi tamamlayınız ve defterinize yazınız.

1. Kaptan tekne... kalacak.
2. Yazın Marmarıs'... kaldık.
3. Gönül Hanım Antalya'... tatil yaptı.
4. Ben Ankara'... oturuyorum.
5. Masa... çiçek var.

6. Paket... börek var.
7. Çanta... defter var.
8. Sınıf... öğretmen oturuyordu.
9. Bavul... ne var?
10. Annen nere... çalışıyor?

6-mashq. Nuqtalar o‘rniga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen uygun eklerle cümleleri tamamlayınız.

1. Yat kıyı... yanaşmaktaydı.
2. İnsan kendi arkadaşları... iyi davranmalıdır.
3. Ben öğretmen... soruları… cevap vermek istedim.
4. Yazın Antalya'... giderseniz iyi dinlenirsiniz.
5. Kardeşim ilkokul... gidiyordu.
6. Barış sabahleyin üniversite... gitti.
7. Islak paketi masa... koyma.
8. Valizi bura... getir.
9. Yolcu valizi alıp tren... doğru gitti.
10. Barış taksi... biniyor.

7- mashq. Nuqtalar o‘rniga kelishik qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, gaplarni tugallang va daftaringizga yozing. - Lütfen boşlukları uygun hal ekleriyle tamalayınız ve defterinize yazınız.

1. Kitabı san... verdim.
2. Anahtarı masa... bıraktım.
3. Emine Hanım Uludağ'… gitmiş.
4. Cengiz Bey güneş... yanmış.
5. Geçen hafta sinema... gitmek istedim.
6. Emine Hanım dağ manzara... çok seviyor.
7. Gineş... doğuşu... seyretmelisin.
8. Bu sene okul... bitirsem, üniversite… kazanacağım.

8-mashq. Nuqtalar o‘rniga kelishik qo‘shimchalaridan mosini qo‘ying. - Lütfen boşlukları doldurunuz.

1. Pencere… sağın… ne var? 2. Öğrenciler ders… sonra evleri… gidecekler. 3. Sınıf… büyük bir harita var. 4. Öğrenciler sınıf… girdiler. 5. Masa… kitaplar, çantalar var. 6. Bir hafta… kaç gün var? 7. Siz… dolmakalem var mı? 8. Nere… gidiyorsunuz? 9. Nere… geliyorsunuz?

9-mashq. Lutfan savollarga javob bering va javobingizni daftaringizga yozing. - Lütfen soruları cevaplandırınız ve cevapları derterinize aktarınız.

1. Ali arapça okuyor mu? 2. Saat beşte kütüphaneye gidiyor musun? 3. Türkçe konuşuyor musunuz? 4. Teneffüste dershaneden çıkıyor musunuz? 5. Biz derse saat dokuzda mı başlıyoruz? 6. Siz çalışıyor musunuz?

10-mashq. Quyida berilgan so‘zlardan foydalanib, namunada ko‘rsatilganidek gap tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle örnekte gösterildiği gibi cümle kurunuz.

Örnek:

A. Affedersiniz. Buradan postaneye kadar nasıl gidebileciğimi söyler misiniz?

B. Memnuniyetle. Ana yoldan direk gidiniz, 200 metre sonra sağda.

A. Teşekkürler.

1. Ayakkabı mağazası, banka yanında. 2. Polis karakolu, solda. 3. Atatürk Meydanı, istasyon karşısında. 4. Berber, kasap dükkanı karşısında. 5. Üniversite, otele yakın yerde. 6. Müze, parktan sağa. 7. Hayvanat bahçesi, üniversite, sol.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

MEVA VA SABZAVOTLAR – MEYVE VE SEBZELER

Barcha turdagi ho‘l mevalarning umumiy nomi *meyveler* deb yuritiladi. Ular: ye*lma* - olma, *armut* - nok, *ayva* - behi, *nar* - anor, *erik* - olxo‘ri, *şeftali* - shaftoli, *dut* - tut, *kiraz* - gilos, *kayısı* - o‘rik, *vişne* - olcha, *incir* - anjir, *üzüm* - uzum, *muz* - banan, *ananas* - ananas, *portakal* - apelsin.

Poliz ekinlari: *kavun* - qovun, *karpuz* - tarvuz, *çilek* - qulupnay.

Sabzavotlar *sebzeler* deb yuritiladi. Ular: *ratates* - kartoshka, *domates* - pomidor, *lahana* - karam, *karnabahar* - gul karam, *turp* - turp, *salatalık* - bodring, *havuç* - sabzi, *soğan* - piyoz, *taze soğan* - barra piyoz, *sarımsak* - sarimsoq, *patlıcan* - baqlajon, *kabak* - qovoq, *fasulye* - loviya, fasol, *biber* - qalampir, *dolmalık biber* - bolg‘ar qalampiri.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

11-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Meyveler, yelma, armut, ayva, nar, erik, ananas, şeftali, dut, kiraz, kayısı, vişne, portakal, incir, muz, üzüm, kavun, karpuz, çilek.

12-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Ratates, domates, lahana, karnabahar, turp, salatalık, havuç, soğan, taze soğan, sarmısak, patlıcan, kabak, fasulye, biber, dolmalık biber.

Suhbat - Konuşma

Manavda

Müşteri: İyi günler.
Satıcı: İyi günler, hanımefendi. Ne arzu edersiniz?
Müşteri: Domatesin kilosu kaç lira?
Satıcı: 15.000 lira.
Müşteri: Ya muzun kilosu ne kadar?
Satıcı: 40.000 lira.
Müşteri: Şeftali var mı?
Satıcı: Elbette. Kaç kilo istiyorsunuz?
Müşteri: Kilosu ne kadar?
Satıcı: 30.000 lira.
Müşteri: O zaman bana iki kilo şeftali, iki kilo muz, dört kilo da domates, lütfen.
Satıcı: Tamam, hanımefendi! Hemen hazırlıyorum.
Müşteri: Kaç lira tuttu?
Satıcı: İki kilo şeftali 60 bin, iki kilo muz 80 bin, dört kilo domates de 60 bin, hepsi toplam 200 bin lira.
Müşteri: Buyurun, 250 bin lira.
Satıcı: Bu paketiniz, bu da paranızın üstü.
Müşteri: Çok teşekkür ederim. Hayırlı kazançlar.
Satıcı: Güle güle hanımefendi, yine bekleriz.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

MANZIL SURIShTIRISh ODOBI – YOL, ADRES SORMA

Turklarda vokzal, aeroport yo ko‘cha-ko‘yda biror yerga borar yo‘lni so‘rab surishtirish tartibi shunday bo‘ladi:

Erkaklarga *Beyefendi*, ayollarga *Hanımefendi*, xodim va xizmatchilarga *Memur Bey* deb murojaat etiladi. Murojaat har qachon va har qanday holatda *Beyefendi / Hanımefendi / Memur Bey Size bir şey sorabilirmiyim?* yoki *Beyefendi / Hanımefendi / Memur Bey lütfen söyler misiniz?* shaklida bo‘lgani ma’qul. U *Evet, buyurun* degandan so‘ng gapni quyidagicha davom ettirish mumkin: *Ben Taksim'e gidecektim, nasıl gidebilirim?* yoki *Taksim'e kadar nasıl gidebilirim?*

Bekatda yo‘l so‘rash tartibi shunday: *Beyefendi / Hanımefendi / Memur Bey, 92 numara otobüsle Merter'e kadar gidebilirmiyim?*

Haydovchiga esa quyidagicha murojaat etiladi: *Şoför Bey, otobüs / araba Maçka'yı geçiyor mu?* yoki *Şoför Bey, Maçka'dan geçiyor musunuz?*

Yo‘lda adashilgan taqdirda, boriladigan manzilni shunday aniqlashtirish mumkin: *Eresin Oteli nerde bulunuyor?* yoki *Ordu Caddesine nasıl çıkabilirim?* yoki *Ordu Caddesine buradan çıkış yolu var mı?*

So‘roqlarga javob olingandan keyin *Teşekkür ederim* deya minnatdorchilik izhor etishni unutmang.

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Mavi Yolculuk

Sabahın erken saatiydi. Güneş yeni doğuyordu. Teknedeki herkes uyuyordu.Yalnız Emine Hanım uyanmış, çevredeki doyumsuz güzelliği seyrediyordu. Güneş denizde yıkanıp çıkan altın bir küre gibiydi. Pırıl pırıl ışıklarıyla gecenin karanlığını yok etmişti. Altın bir gün başlıyordu. Sular masmaviydi. Tekne, arkasında bembeyaz köpükler bırakarak ilerliyordu. Tatlı bir rüzgar Emine Hanım'ın saçlarını okşuyordu. Balıklar da güneşin ilk ışıklarıyla uyanmış, tekneyle yarış

yapıyordu. Bu sırada Emine Hanım teknenin sağ yanında iki büyük yunus balığı gördü. Gözlerine inanamadı. Yunuslar teknenin peşine takılmış, suya bir dalıp bir çıkarak onları takip ediyorlardı. Emine Hanım manzaranın güzelliğinden sanki büyülenmiş, kendini tatlı rüyada sanıyordu. Yunuslar az sonra teknenin peşini bıraktılar. Engin, uçsuz bucaksız sularda kayboldular.

Teknede Emine Hanım'dan sonra ilk uyanan Cengiz Bey oldu. Daha sonra Kemal Bey, Rail Hanım, Tekin Bey ve Gülay Hanım uyandılar. Tekin Bey uyanır uyanmaz "Çay hazır mı?" diye sordu. Cengiz Bey ona kızdı. "Yahu yemekten, içmekten başka bir şey düşünmüyorsun. Hele gel de şu manzaranın güzelliğine bak," dedi. Tekin Bey uykulu gözlerini oğuşturdu. Çevresine bir bakındı, sonra hemen kahvaltı hazırlamaya koyuldu. Kemal Bey teknenin çevresinde dolaşan balıkları gördü. Balıkları yakalamak için hemen oltalarını hazırladı.

Güneş iyice yükselmişti. Tekne açık denizde hızla yol alıyordu. Herkes uyandığı için kaptan motor gürültüsüne bakmadan tam yol ilerliyordu. Kemal Bey kaptanın hızlı gitmesinden hoşlanmadı. Teknenin kıyıya paralel, yavaş yavaş hareket etmesini istiyordu. Böylece daha rahat balık yakalayabilirdi. Kaptana niçin hızlı gittiğini sordu. Kaptan "Deniz de insanlara benzer. Genellikle geceleri uyur, sabahları durgun olur. Ama biraz sonra uyanırsa dalga çıkar. Açık denizde perişan oluruz. Bir an önce Kekova'ya varmak istiyorum" dedi. Kemal Bey kaptana hak verdi.

Emine Hanım ile Gülay Hanım kahvaltı hazırlamada Tekin Bey'e yardımcı olmak istediler. Kemal Bey "Kahvaltıyı Kekova'da yapacağız. Siz şimdilik sıcak bir çay hazırlayın, yeter" dedi. Emine Hanım ve Gülay Hanım aşağıdaki kamaraya indiler. Mutfakta çay yaptılar. Sonra güverteye servis yaptılar. Bu sırada tekne de Kekova'ya gelmişti. Kaptan sahile demir attı. Hepsi neşe içinde çaylarını içerken Kekova'da gezecekleri yerler üzerine sohbete başladılar.

Alışkanlık

Bir köylü kadın, bir danayı doğar doğmaz kucağına alıp sevmiş, sonra da o kadar alışmış ki dana büyüyüp koskoca öküz olduğu zaman, onu yine kucağında taşıyabilmiş. Bu hikayeyi kim uydurduysa,

alışkanlığın ne büyük bir güç olduğunu çok iyi anlamış olacak. Gerçekten alışkanlık pek yaman bir hocadır ve hiç şakası yoktur. Yavaş yavaş, sinsi sinsi içimize ilk adımını atar; başlangıçta kuzu gibi sevimli, alçak gönüllüdür; ama, zamanla, oraya yerleşip kökleşti mi, öyle azılı, öyle amansız bir yüz takınır ki kendisine gözlerimizi bile kaldırmaya izin vermez.

Bence en büyük kötülüklerimiz, küçük yaşımızda belirmeye başlar ve asıl eğitimimiz bizi emzirip büyütenlerin elindedir. Çocuk, bir tavuğun boynunu sıkar, kediyi, köpeği oyuncak edip yara bere içinde bırakır; anası da ona bakıp eğlenir. Kimi baba da, oğlunun müdafaasız bir köylüyü, bir uşağı öldüresiye dövdüğü zaman, bunu yiğitlik belirtisi sayarak sevinir. Oysa bunlar zalimliğin, zorbalığın, dönekliğin asıl tohumları, kökleridir; çocukta filizlenirler, sonra alışkanlığın kucağında, alabildiğine büyüyüp gelişirler. Bu kötu eğilimleri, yaşın küçüklüğüne ve işin önemsizliğine bakarak hoş görmek, tehlikeli bir eğitim yoludur. Önce şu bakımdan ki, çocukta tabiat hakimdir ve tabiat asıl yeni tomurcuk salarken katıksız ve gürbüzdür; sonra da, hırsızlığın çirkinliği, çalınan şeye göre değişmez ki: Ha altın çalmışsın, ha bir iğne. "İğne çaldı, ama altın çalmak aklına bile gelmez" diyenlere benim diyeceğim şudur: "İğneyi çaldıktan sonra niçin altını da çalmasın?

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Turk tilida ikki nuqta *iki nokta* (:), nuqtali vergul esa *noktalı virgül* (;) deyiladi.

Ikki nuqta, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

Umumlashtiruvchi so‘z, o‘zidan so‘ng izoh yoki misollar beriladigan jumlalardan so‘ng: *Buğdayla arpadan başka ne biter bu topraklarda? Ziraatçı sayar: yulaf, pancar, zerzevat, tütün.*

Badiiy asarda dialoglarda ishlatiladi:

Bilge Kağan: Türklerim, işitin! Üstten gök çökmedikçe, alttan yer delinmedikçe ülkenizi, törenizi kim bozabilir sizin?

Koro: Göğe erer başımız başınla senin.

Nuqtali verguldan esa, asosan, shunday holatlarda foydalaniladi:

Jumla orasida turlarni ajratish uchun: *Erkek çocuklara Doğan, Aslan, Orhan; kız çocuklara ise İnci, Gönül, Çiçek adları verilir.*

Murakkab jumlalarda vergullar bo‘lgan taqdirda mazmunan farqlanuvchi jumlalarni ayirish uchun: *İş işten geçti; artık gelse de olur, gelmese de.*

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
İyiliğe iyilik olsaydı koca öküze bıçak olmazdı.
Devlet malı deniz, yemeyen domuz.
Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.
Çok mal haramsız, çok söz yalansız olmaz.
Paran çoksa kefil al, işin yoksa şahit ol.
Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork.
Aç bırakma, hırsız edersin, çok söyleme, arsız edersin.

8- DARS - 8. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Jaranglilashish va jarangsizlashish, o‘zlashgan so‘zlarning turk tili fonetik xususiyatlariga moslashuvi.

Bo‘lishli va bo‘lishsiz fe’llar (olumlu ve olumsuz fiiller).

Defis (kısa çizgi), tire (uzun çizgi).

Til bilimi - Dilbilgisi

TOVUSh HODISALARI – TÜRKÇE'NİN SES ÖZELLİKLERİ

Hozirgi turk adabiy tilida so‘z oxirida *b, c, d, ge, gı* kelmaydi. Shu bois so‘z oxiridagi jarangli undosh jarangsizlashadi: *kitab>kitap, inkilab>inkilap, derd>dert, Ahmed>Ahmet, ilac>ilaç, ad>at.*

Oxiri *ç, ka, ke, p, t* undoshlari bilan tugagan so‘zlarga unli bilan boshlanuvchi qo‘shimchalar qo‘shilganda ularning so‘nggi undoshlari jaranglilashadi: *kitap - kitabı, kanat - kanadı, dolap - dolaba, ağaç - ağaca, ayak - ayağa, renk - rengi, denk - dengi, sevinç - sevinci, dört - dörder.*

Asl turkiy so‘zlarda diftong (ikki unlining yonma-yon kelishi) hodisasi yo‘q. Lekin o‘zlashgan so‘zlarda bunday holat mavjud: *saat, kanaat, taarruz, şuur, şiir.*

Turk tiliga o‘zlashgan so‘zlar tarkibidagi qo‘sh undoshlardan biri tushiriladi: *hammal>hamal, kassap>kasap, kerre>kere, amma>ama.*

Asl turkiy so‘zlarning boshida juft undoshlar kelmaydi. Shuning uchun chet tillardan o‘zlashgan so‘zlar boshidagi qo‘sh undoshlar orasiga unli qo‘shib talaffuz etiladi: *gramer>gıramer, tren>tiren, kral>kıral, Fransız>Fıransız, plan>pilan.*

O‘zlashgan so‘zlarda yuqoridagi hodisa keyingi bo‘g‘inlarga nisbatan ham amal qilishi mumkin: *aks>akis, fikr>fikir, ilm>ilim, film>filim, zülf>zülüf, asl>asıl, asr>asır, şekl>şekil.*

Turk tilida *ç, ş, y* undoshlari ta’sirida qalin o‘zakli ayrim so‘zlar ingichkalashgan: *bıçmak>biçmek, yaşıl>yeşil, yanı>yeni, yana>yine, şış>şiş.*

Arab tilidan o‘zlashgan ayn yoki hamza bilan kelgan so‘zlar turk tili qonuniyatiga moslashadi. Imloda ular aks etmasa-da, talaffuzda nisbatan cho‘zibroq aytiladi: *yani, mana, mimar, sanat, tesir, sürat.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan so‘zlarga egalik qo‘shimchasidan mosini qo‘shing va so‘z tarkibida ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri uygun iyelik ekleriyle tamamlayınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Kitap, inkilap, dert, ilaç, at, maksat, belirteç, taç, bulamaç, dalgıç, süreç, dinç, kılıç, ağaç, kırlangıç, kanat, ödünç, sevinç .

2- mashq. Berilgan so‘zlarni o‘rin-payt va chiqish kelishigida turlang va ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin bulunma ve çıkma ad durum ekleriyle çekimini yapınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Ahmet, Murat, kitap, kanat, dolap, ağaç, ayak, inkilap, dert, ilaç, at, maksat, belirteç, taç, bulamaç, dalgıç, süreç, dinç, kılıç, ağaç, kırlangıç, kanat, ödünç, sevinç.

3-mashq. Berilgan so‘zlarni qaratqich, tushum va jo‘nalish kelishigida turlang va ro‘y bergan tovush hodisasini izohlang. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin *'nin, 'i* hali ve yönelme ad durumu ekleriyle çekimini yapınız ve ortaya çıkan ses değişimi olayını açıklayınız.

Ahmet, Murat, kitap, kanat, dolap, ağaç, ayak, inkilap, dert, ilaç, at, maksat, belirteç, taç, bulamaç, dalgıç, süreç, dinç, kılıç, ağaç, kırlangıç, kanat, ödünç, sevinç.

4-mashq. So‘zlarni o‘qing va ularning talaffuziga e’tibor bering. - Lütfen kelimeleri okuyunuz ve onların telaffuzuna dikkat ediniz.

Saat, yani, mana, mimar, sanat, tesir, sürat, kanaat, ziraat, matbaa, taarruz, ilan, itiraz, itiraf, bazı, bazen.

Til bilimi - Dilbilgisi

BO‘LIShLI VA BO‘LIShSIZ FE’LLAR – OLUMLU VE OLUMSUZ FİİLLER

Biror ish-harakat, voqea-hodisa haqidagi xabarni tasdiq-lovchi fe’llar bo‘lishli fe’l sanaladi. Misollar: *geliyor* - kelyapti, *yazdı* - yozdi, *gidecek* - ketadi, boradi, *olur* - bo‘ladi, bo‘lur.

Bo‘lishsiz fe’llarda ish-harakat, voqea-hodisa inkor etiladi. Turk tilida fe’llarning bo‘lishsiz shakli fe’l negizga - *ma (-mu, -mı), -me (-mü, -mi)* qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *okumak - okumamak, okumuyor, okumaz; yazmak - yazmamak, yazmıyor, yazmaz; görmek - görmemek, görmüyor, görmez; gelmek - gelmemek, gelmiyor, gelmez.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

5-mashq. Lutfan, nuqtalar o‘rniga gap mazmuniga mos qo‘shimchalarni qo‘yib to‘ldiring va daftaringizga yozing. - Lütfen uygun eklerle cümleleri tamalayınız ve defterinize aktarınız.

1. Arkadaşımla saat dokuz… buluş..., ama otobüs… kaçırdığım için yetişeme… .
2. Çalışmaya başlama… önce saat on… kadar uyuma… .
3. Haftasonu tıyatro… gitmek iste... , ama bilet bulama... .
4. Teneffüs… çay içmek iste..., ama zaman… olma… .
5. Doktorlar… söyledik… göre dişlerimiz… altı ay… bir kontrol ettir... .
6. Yarın hava yağmur… olsa, pikniğe git... .
7. Kış tatili… dağ… geçir… .
8. Önce Türkçe'… kolay olduğu… düşünmüş…, şimdi bu fikir… vazgeç… .
9. her gün okul… otobüs… git... .

10. Dün okul… git..., yol… öğretmen… karşılaş... .
11. Bebek… dişler… çık…, yavaş yavaş sert şeyler… çiğneme… başlar.

6-mashq. Lutfan, gaplarni tugallang. - Lütfen tamamlayınız.

Deniz ve Barış istasyon...lar. Özgür'i karşılıyorlar. Tren geliyor ve duruyor. Özgür tren... iniyor, Barış'... ve Deniz'... yanı... geliyor. Deniz ve Barış "hoş geldiniz" diyorlar. Deniz ve Barış paket... alıyorlar. Özgür valiz... alıyor. İstasyon... çıkıyorlar. Taksi... biniyorlar. Ev... gidiyorlar.

7-mashq. Lutfan, berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

Özgür, gelmek.
Özgür, tren, gelmek.
Özgür, tren, dün, gelmek.
Özgür, tren, dün, İstanbul, gelmek.
Özgür, tren, dün, İstanbul, saat dokuz, gelmek.

8-mashq. Lutfan, tegishli qo‘shimchalarni qo‘shib, gaplarni tugallang. - Lütfen uygun eklerle cümleleri tamamlayınız.

1. Ahmat otel... gitme… 2. Kimse biz... haber verme… 3. Kimse onlar... bir şey söyleme… 4. Bu kitaplar... okudun mu? 5. Ben... bura... bekle. 6. Ben... para iste… 7. Kapı... niçin açtın? 8. Sen... bir şey istemiyor… 9. Kitaplar... açın. 10. O... bir kitap verdi… .

9- mashq. Lutfan, berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

1. Yardım istedi, benden, Cavit.
2. Polis Bey, cadde, araba, göstermek, yol.
3. Var, valiz, şu, Barış, giysiler.
4. Arkadaşım, ev, bir, satın aldı, güzel.
5. Var mı, otelden, daha ucuz, bu , otel ?

10- mashq. Lutfan, tegishli qo‘shimchalarni qo‘shib, gaplarni tugallang. - Lütfen uygun eklerle cümleleri tamamlayınız.

1. Evimiz... üç yatak oda… var. Bizim odamız çocuklar… odasın... büyük. 2. Bu sokak... başka kitapçı var. 3. Sizin evin… de okul... yakın. 4. Sınıf... çalışkan öğrenci kim? 5. Hangi yabancı dil... iyi biliyor…? 6. Avrupa'... kim git… .

11-mashq. Lutfan, berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

1. Haber vermek, kız kardeş, önceden, gelmek. 2. Mektup yazmak, ben, İstanbul'lu, arkadaş. 3. Ders, çalışmak, akşam, sonra, uyumak. 4. Biraz, dinlenmek, okul, dönmek. 5. Araba, park ederek gelmek, sürücü. 6. Paket, kardeşim, göndererek gelmek, anneme.

12-mashq. Nuqtalar o‘rniga *–siz (-sız, -süz, -suz)* yoki *-li (-lı, -lu, -lü)* qo‘shimchalaridan mosini qo‘ying. - Lütfen boşlukları *–siz (-sız, -süz, -suz)* ve *-li (-lı, -lu, -lü)* ekleriyle doldurunuz.

Örnek: Neşeli insanları severim. – Neşesiz insanları sevmem.
Akıl… çocukları severim. - Akıl… çocukları sevmem.
Dalga… denizi severim. - Dalga… denizi sevmem.
Yağmur… havaları severim. - Yağmur… havarları sevmem.
Resim… kitapları severim. - Resim … kitapları sevmem.
Limon … çayı severim. - Limon… çayı sevmem.
Ütü… elbiseyi severim. - Ütü… elbiseyi sevmem.
Sabır… insanları severim. - Sabır… insanları sevmem.

13- mashq. Tasdiq ma’nosini inkorga aylantiring. - Lütfen olumsuz yapınız.

Örnek: Ali akıllı, bilgili bir adamdır. - Ali akılsız, bilgisiz bir adamdır.

Ahmet güçlü ve kuvvetlidir. - …….
Turgut kaloriferli bir ev aldı. - …….
Çantalı bir adam seni aradı. - …….
Gözlüklü kız bize bakıyor. - …….
Telefonlu bir daire kiraladım. -…….
Banyolu bir oda istiyorum. -…….

14- mashq. Nuqtalar o‘rniga *–siz (-sız, -süz, -suz)* yoki *-li (-lı, -lu, -lü)* qo‘shimchalaridan mosini qo‘ying. - Lütfen boşlukları *–siz (-sız, -süz, -suz)* ve *-li (-lı, -lu, -lü)* ekleriyle doldurunuz.

Örnek: Dalga… denizi severim. - Dalgasız denizi severim.

Öğretmen, sınıfa kravat… girmez.
Yağmur… havalarda dışarı çıkmam.
Şeker istemem, çayımı şeker… içeceğim.
Okula niçin defter… kitap… geldin?

Ali hak… Ahmet hak… .
Sen hak… ama, ben de hak… .
Şu gözlük… adamı tanıyor musun?

15- mashq. Savollarni namunadagi kabi javoblantiring. - Lütfen soruları örnekteki gibi cevaplayınız.

Örnek: İyi, ama otobüsü kaçıracağız. - Olsun, taksiyle gideriz.

İyi, ama geç kalacağız. - Olsun, … .
İyi, ama evde yemek yok. - Olsun, … .
İyi, ama adresi yok. - Olsun, … .
İyi, ama onu tanımıyoruz. - Olsun, … .
İyi, ama yorgunuz. - Olsun, … .

So'z boyligi - Kelime çalışması

OZIQ-OVQATLAR – GIDA VE YİYECEKLER

Turklarda oziq-ovqat turlari nihoyatda ko'p. Ularni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

Un mahsulotlari: *un* - un, *hamur* - xamir, *ekmek* - non, nonning hamma turi, *pide*- tandir noni.

Shirinliklar turk tilida *tatlılar* deyiladi. Ularga quyidagilar kiradi: *küp şeker* - qand, *şeker* - shakar, *şekerleme* popuk, konfetning barcha turi, *reçel* - murabbo, *baklava* - paxlava, *pasta* - tort va shu xil shirinliklar, *bisküvi* - pechene, *göfret* - vaflili shirinliklar, *dondurma* - muzqaymoq, *lukum* rohat luqum, marmelad, *çikolata* - shokolad, *tulumba tatlısı* - shirinlik turi, *kabak tatlısı* - qovoqdan tayyorlangan shirinlik, *ekmek tatlısı* - asalga bulab tayyorlangan non.

Ichimliklar: *çay* - choy, *kahve* - kofe, *ayran* - ayron, *meyve suyu* - meva suvi, sharbatlarning barcha turi. Turk tilida chanqovbosti ichimliklar *meşrübatlar* deyiladi. Ularga quyidagilar kiradi: *cola* - kola, *fanta* - fanta, *pepsi* - pepsi, *sprite* - sprayt, *su* - suv, *soda* - ma'danli suv.

Sut mahsulotlari: *süt* - sut, *yoğurt* - qatiq, *kaymak* - qaymoq, *süzme* - suzma, *beyaz peynir* - brinza, *kaşar peynir* - pishloq, *tereyağı* - sariyog'.

Taomlar: suyuq ovqatlarning bari *çorba* (sho'rva) deyiladi. *Pilav* va *kuru fasülye ye*ngil ovqatlar sirasiga kiradi.

Quyuq ovqatlar *etli yemekler* (go‘shtli ovqatlar) va *ana yemek* (asosiy taom) deb ikkiga ajratiladi. Kaboblarning turi nihoyatda ko‘p: *İskender kebap, döner kebap, şiş kebap, Adana kebap, tandır kebap, kıyma kebap, kuşbaşı, tavuk şış, izgara (et izgara, tavuk izgara, balık izgara), kuzu haşlama.* Bundan boshqa issiq taomlar: *ispanak* - ismaloq, *sucuklu yumurta* - tuxumli ovqat, *mantı* - chuchvara, *dolma biber* - do‘lma, *kabak dolması* - do‘lma turi, *köfte* - kotlet. Buning turlari bor: *etli köfte, tavuklı köfte, çiğ köfte*. *Ratlıcan kavurması* - baqlajon qovurmasi, *patates kavurması* - kartoshka qovurmasi, dimlama va boshqalar.

Pishiriqlar: *pide* - pissa. Uning turlari: *etli pide, peynirli pide, kuşbaşılı pide, kıymalı pide, karışık pide*. Yana: *yufka* - yupqa, *lahmacun, börek, durum* - pishiriq turlari.

Go‘sht mahsulotlari: *pastırma* - bir necha oy davomida bostirib tayyorlangan mol go‘shti. Kolbasa turlari ikki xil: *salam* - qaynatilgan kolbasa, *sucuk* - dudlangan kolbasa.

Topshiriq - Ödev

Turk taomlari nomlari ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen Türkçe yiyecek adlarıyla cümleler kurunuz.

Suhbat - Konuşma

Süpermarkette

Satıcı: Buyurun efendim.
Alıcı: Beyaz peynir var mı?
Satıcı: Var. Ne kadar istiyorsunuz?
Alıcı: Kilosu kaç lira?
Satıcı: Kilosu 300 lira.
Alıcı: Lütfen yarım kilo beyaz peynir.
Satıcı: Başka arzunuz?
Alıcı: Bir yumurta kaç lira?
Satıcı: Bir yumurta 10 lira.
Alıcı: Lütfen beş yumurta.
Satıcı: Evet, başka arzunuz?
Alıcı: Bir şişe bal, üç yüz gram zeytin.
Satıcı: Bir şişe bal 200 lira. Zeytinin kilosu 100 lira. 300 gramı 30 lira.

Alıcı: Hepsi toplam ne kadar yapıyor?

Satıcı: 150 lira peynir, 50 lira yumurta, 200 lira bal, 30 lira da zeytin, hepsi toplam 430 lira yapıyor.

Alıcı: Teşekkür ederim. Hayırlı işler!

Satıcı: Biz de teşekkür ederiz. İyi günler.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

RESTORANDA - RESTORANDA

Turkiyada restoran, oshxona, kafelarda muloqot tartibi shunday kechadi:

Ichkari kirilganda ofisiant mulozamat bilan *Buyurun efendim, hoş geldiniz* deb kutib oladi va o‘tirishga taklif etadi. Unga *Hoş bulduk* deb javob qaytariladi.

O‘rnashib olganingizdan so‘ng sizga *Evet, ne arzu edersiniz?* deb murojaat etadi va qo‘lingizga taomnoma tutqazadi. Sizning javobingiz: *Bana sulu yemek olarak bir çorba, etli olarak da kuzu şiş, bir de ayran ve pide ekmek, lütfen.* Bularni yozib olib, *Tamam, hemen getiriyorum, efendim* deb taomni keltirgani ketadi.

Siz ovqatlanayotganingizda ofisiant *Başka bir şey ister misiniz?* deya so‘rab turishi ham mumkin. Bunga achchiqlanmaslik kerak. Ularda xizmat ko‘rsatishning talablari shunday.

Mabodo, biror narsa istagudek bo‘lsangiz xizmatchini *Garson! Bakar mısınız?* deb chaqiring. U *Efendim, geliyorum* deb hamon xuzuringizga keladi. Shunda siz xumor qilib turgan bo‘lsa, *Bana bir paket sigara getirir misiniz?* yoki boshqa bir istagingizni aytishingiz mumkin. U sizga *Tabii efendim* deb o‘sha narsani olib keladi. Imkon bo‘lmasa, *Maalesef, bizde sigara ve içki içilmez, kusura bakmayın* deb sizdan uzr so‘raydi.

Ovqatlanib bo‘lganingizdan keyin ofisiantni albatta *Garson! Bakar mısınız?* deb chaqiring. Aks holda yoningizga kelib pul talab qilish ularda odobsizlikdir. Kelgandan so‘ng *Lütfen hesabı verir misiniz?* deysiz. U *Evet, buyurun efendim* deya likopchada hisob varaqasini keltiradi.

Turklarda choy puli *bahşiş* deb ataladi. Siz imkon qadar ofisiantga likopchada choy puli qoldirishni unutmang. Qoldirmaslik, xizmatchi nazdida xasislikka yo‘yiladi.

Chiqishda *İyi günler / İyi akşamlar* deb xayrlashishingiz mumkin. U *Teşekkür ederiz, yine bekleriz* deya siz bilan xayrlashadi.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Turk tilida defis *kısa çizgi* (-), tire esa *uzun çizgi* (--) deyiladi.

Defis, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

Satr ko‘chirishda: *Havuzun suyu bula-*
nık.

Grammatikada so‘zlarni bo‘g‘inlarga yoki o‘zak, negiz va qo‘shimchalarni bir-biridan ajratishda: *gör-gü-süz-lük, Dur-muş; al-ış, dur-ak.*

Grammatikada qo‘shimchalarni ko‘rsatishda: *-çı, -çi, -cı, -ci.*

Juft so‘zlarda, o‘zaro teng bo‘laklarni bog‘lash uchun: *Türkçe-Rusça Sözlük, Özbek-Türk Ortak Şirketi.*

Ayrim o‘zlashgan, turk tiliga singib ulgurmagan atoqli otlar asliyatdagi kabi yoziladi: *Joliot-Curie, Saint-Gotthard.*

Tire esa matnda, asosan, dialoglarda qo‘llaniladi:

– *Eski şehri gezdin mi?*

– Evet, gezdim.

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

İstekler Bir Diller Ayrı

Dört ayrı milletten dört kişi arkadaş olmuş, seyahat ediyorlardı. Paraları yoktu. Birisi bunların haline acıyarak bir lira verdi. İçlerinden Arap olan:

Arkadaşlar, dedi. Bu parayla inep alalım. Benim canım inep istiyor. İnep, Arapça üzüm demekti. Acem itiraz etti.

-Hayır, dedi, engur alalım…

Engur da Farsça üzüm demekti. Rum olanı dedi ki:

Hayır arkadaşlar, ne inep, ne engür… Bize şu sıcakta istafil iyi gelir. İstafil alalım.

İstafil de Rumca üzüm demekti. Sonunda Türk dayanamadı.

Ben sizin istediklerinizin hiç birisini istemiyorum. Bu parayla üzüm alalım, dedi.

İnep'ti, engur'du, yok üzüm'dü, istafil'di diye başladılar tartışmaya… Derken iş kavgaya döküldü, yumruk yumruğa dövüşüyorlardı. O sırada bilgin, kadri yüce bir kişi oradan geçiyordu. Kavganın sebebini sordu, hepsini ayrı ayrı dinledi. Sonunda anladı ki bu dört adam da aynı şeyi söylüyor, yani üzüm istiyor… Ellerinden paralarını aldı:

Susun, dövüşmeyin… Ben bu bir lira ile hepinizin isteğini yerine getiririm. Gönlünüzü bana teslim edin. Bu bir liranız, istediğiniz şeylerin hepsini yapar, muratlarınızı yerine getirir, diyerek çarşıya koştu. Bir liralık üzüm aldı, önlerine koydu. Kavga da bitmişti, dövüş de…dört adam şaşakaldılar…

Fıkra

Memduh Şevket Esendal

Topal Durmuş'un oğlu Mustafa tuza gidiyordu, istasyon yanında mola verdi. Eseğini ağaçların altına bıraktı. Kendi, parmaklığın iç yanına geçti, belini ağaca dayadı, kuşağından ekmeğini çıkardı, sanki burası bir çayırlık, bu demiryolu da bir akarsu imiş gibi bakıp yemeğe başladı.

Üçüncü yolda bir yük treni duruyor. Vagonlar kapalı, makina boş. Demiryolu durağında sanki kimseler yok.

"Bu demiryolu, bu yana gidersen derenin boyunu alır, iner Kara Hasan toluna. Oradan Egrikaya'dan Keçiyurdu önünden, dereyi aykırılar, Söğütüşağı yayla evlerinin böğründen yazı boyunu alır, varır o yanki istasyona. Oradan da çıkarsan Beğyeri'nden Ağaların Çiftliği altından, Sazlık Yurdu'ndan, Çömlekçi'den gider Ortahisar'a! Bunun bir ucunu çekmisler Ankara'ya, öbür ucu kim bilir, nereye gider! Belki nereye gitti-ğini de kimse bilmez. Kime sorsan bir doğru karşılık alamazsın. Biri der o yana, biri der bu yana, kulak asma! Bunun doğrusunu yapan bile bilme-miş.

Bu kara dananın da, böyle yavaş durduğuna bakma, bir aldı asıldı mı, ardına evleri bağlasan sürükler, götürür. Sonra kendi güdücüsü de istese durduramaz. Onun da kendine göre bir huyu var!"

Mustafa bunları düşünür, ekmeğini yerken biri geçti, vagonlara doğru gitti. Bir başkası da, elinde bir teneke ile vagonların arkasın-

dan çıktı, istasyona girdi. Aradan biraz daha geçince makinanın bacasından bir hısıltı duyuldu ve içinde bir adam göründü.

Biraz daha sonra bir çan çalındı, bir iki adam tren boyuna gittiler, makina bağırdı, kollarını gerip uzandı, yük vagonları baştan başa sarsıl-dılar, gitmeğe başladılar. Vagonlar titreşerek Mustafa'nın önünden geçti geçti, en son vagon da geçti, gitti. Tren makastan çıktı, uzaklaştı, bir uğultusu kaldı. Biraz sonra o da duyulmaz oldu. Demiryolu durağı da yeniden sessizliğe daldı.

"Bu vagonlardan birini, kaç eşek sürükler" diye düşünürken, Mustafa kendi eşeğine bakmak istedi. Başını çevirdi, eşek yok! Bir iki adım yürüdü, oralara bakındı, yok. Istasyon arkasına dolaştı, bulamadı. Sıkıldı. Oralarda kimse görünmüyor. Bir avuç yerde eşeğe ne olur? Kimden sormalı? Biri almış saklamıstır, para ister! Şehirde olsa ünletirsin: "Göre-ne beş kuruş, bulana on kuruş". Kim saklamışsa getirir. Burada ünletecek de kimse yok. İstasyonun dört yanını döndü, dolandı, arkadaki sırta çıktı, o yanlara baktı, yok.

İnandı ki eşeğini aldılar, sakladılar. Para isteyecekler! Bilet odasına doğru gitti. Açık bir kapının önünde durdu. Epeyce durup dikildikten sonra içerden başı açık, ceketsiz, gözlüklü bir adam çıktı. Çenesi oynuyordu. Belli ki yemekten kalkmış. Elindeki gazete kağıdının içine topladığı ekmek ufaklarını silkti, sonra Mustafa'ya sordu:

- Ne istiyorsun? dedi.

- Kölüğü yitirdim ...

Ne kölüğü?

- Eşşek hani ... eşeği yitirdim de ...

- Ee?

……

- Burada eşek meşek yok, hadi, durma burada. Git işine.

Çekildi. "Eşşek gitti. Üstünde yeni kebe de vardı, o da gitti. Eşek de genç eşekti. Borcu da yeni ödenmişti".

Uzakta, su deposunun yanında bir adam gördü. Ona yakın gitti. Bu adam, bir demir parçası üstünde çivi düzeltiyordu. Mustafa'dan sordu:

- Ne istedin? dedi.

- Kölüğü yitirdim.

- Nerede idi?

- Aha, dee o taşın böğründe, diye, kuyuyu gösterdi.

- Git ara, burada yok.

"Bunlar eşeğin büsbütün üstüne mi yatmak istiyorlar?" diye düşündü. Yerinden de kımıldamadı.

- Ne dikiliyorsun, gidip eşşeğini arasana!

- Nerede arayım?

- Bana mı soruyorsun?

- Aradım, yok!

- Yoksa, sana eşşek bulacak değilim ya.

Yalvardı:

- Eşşek burada idi. Aldılar, sakladılar, dedi. Beş kuruşum var, vereyim.

Adam, Mustafa'nın yüzüne baktı.

- Hadi, dedi, boş yere eğleşme. Git eşeğini ara. Burada kimse senin eşeğini kapamaz.

Bu adamın suratı doğruya benzer ama, adam oğluna da inanmak olur mu?

Baktı, gördü ki, bir çıkar yolu yok. Ama, istasyonu da hemen bırakıp gidemedi. Orada bir yere oturup bekledi. Ne umdu da bekledi? Hiç! ...

Gözlerini eşeğini bıraktığı yerden ayıramıyordu. Kimseler yok. Burada ev de yok ki, gidip sorsun. Adam da yok. Birine danışmak istesen kime danışırsın?

Kalkti, gitmeye başladı. Ayakları onu köye doğru çekiyordu.

"Tuz alacaktık kaldı, üste eşek de gitti, yeni kepenek de gitti". Yeryüzü karanlık, yaşamak da acı!

Ona sorsalar, eşeği istasyonda kalmıştı. Her adımında eşeğinden uzaklaşıyordu. Dönüp, gene eşeği bıraktığı yere gitmek isteyerek yürür dururken, yolun yüksecik bir yerine çıkınca, uzaktan köy yolu üstünde bir karaltı gördü. Eşeğine benzetti. Yüreği oynadı. Dikildi, baktı, eşeğe benziyor. Seyirtti.

"Tanrı, köylüyü sevindirmek isterse, eşeğini kaybettirir, sonra gene buldurur" diye yazılmıştır. Bu söz yerine geldi.

Yetişti, eşeğine bindi, gene tuz yoluna döndü, bir de türkü tutturdu:

"İğdenin dalına bastım da, kırılıverdi … "

Gitti.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Zararın neresinden dönülse, kardır.

Yuvayı yapan dişi kuştur.

Yuyucunun hakkı eline geçsin de ölü ister cennete gitsin, ister cehenneme.

Yük altında eşek anırmaz.

Yüksek dağın başı dumanlı olur.

Yürük ata kamçı olmaz.

Yüzü güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.

Yumurtlayan tavuk bağırgan olur.

Yol bilen kervana katılmaz.

9- DARS - 9. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: O'zlashgan so'zlar imlosi; turk tilida ng ning n ga o'tish hodisasi (ng>n).

Sifatlar (sıfatlar).

Yoy qavs (yay ayraç), burchak qavs (köşeli ayraç).

Til bilimi - Dilbilgisi

TOVUSh O'ZGARIShLARI – TÜRKÇE'NİN SES ÖZELLİKLERİ

Turkiy singarmonizm turk tilida temir qonun sanaladi. Shunga qaramay, uning ayrim istisnosi bor. Chunonchi, ayrim qo'shimchalar qattiq yoki yumshoq so'zlarga qo'shilganda so'z tabiatiga ta'sir etmaydi. Ya'ni, har ikki xil so'zga bir qo'shimcha qo'shilaveradi. Bu qo'shimchalar quyidagilardir:

-yor: geliyor, oturuyor, veriyor, üşüyor.

-daki, -deki: evdeki, köydeki, buradaki, oradaki.

-ki: akşamki.

-ken: giderken, gelirken, üşürken, yaparken, otururken.

Asl turkiy so'zlarda singarmonizm qonuniga muvofiq ke, ge, ğe (y) undoshlari faqat old qator i, e unlilari bilan, ka, gı, ğı h undoshlari esa faqat orqa qator ı, a unlilari bilan yondosh keladi. Lekin ba'zan o'zlashgan so'zlarda yumshoq i, e unlilari ka, gı, ğı undoshlari bilan yondosh kelishi mumkin. Masalan:

hakikat, dakika, tenkit, musiki, baki, inkilap, vakit, fakir.

idrak, helak, ferahnak.

Turkchada d, c, b, ge, gı, ğ, j, v, z undoshlari bilan t, ç, p, ke, ka, hı, ş, f, s undoshlari yonma-yon kela olmaydi. Shuning uchun so‘zlarga qo‘shimcha qo‘shilganda qo‘shimchaning bosh undoshi so‘z oxiridagi undoshga moslashadi: kitap+da - kitapta, geç+di - geçti, yak+dı - yaktı, dik+di - dikti, buluş+du - buluştu, at+gı - atkı.

Og‘iz tillaridagi ng tovushi adabiy tilda n ga aylanadi: dengiz>deniz, yengi>yeni, tangrı>tanrı, sanga>sana, sening>senin, babang>baban.

Ba’zan og‘iz tillaridagi ng tovushi n yoki m ga aylanadi: donguz>domuz, konşu>komşu.

Turk tilida ba’zan ikki so‘z birikib yangi so‘z yasalganda uning tarkibidagi unli qisqarishi mumkin:

pek iyi - peki, bu durur - budur

hasta hane - hastane, posta hane - postane, pasta hane - pastane.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga satr boshidagi qo‘shimchalarni qo‘shing, talaffuziga diqqat qiling va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelere satır başında bulunan ekleri ekleyiniz ve defterinize aktarınız.

-yor: gelmek, oturmak, vermek, üşümek, görmek, yapmak, etmek, gitmek.

-ki: evde, köyde, burada, akşam, orada, şurada, bende, benim, onun.

-ken: gitmek, gelmek, üşümek, yapmak, oturmak, silmek, varmak, vurmak, batırmak, gidermek.

2-mashq. Berilgan so‘zlarning yozilishi va talaffuziga e’tibor bering, ularni daftaringizga yozib oling. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin imlası ve telaffuzuna dikkat ediniz, kelimeleri defterinize aktarınız.

Hakikat, dakika, tenkit, musiki, baki, inkilap, vakit, fakir, dikkat, katip, kitap, muhit, muhalif, mukayese, paket, paralel, panzehir, sigorta, sigara, suni, siyah, idrak, helak, ferahnak, siyasi.

3-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga satr boshidagi qo‘shimchalarni qo‘shing, talaffuziga diqqat qiling va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelere satır başında bulunan ekleri ekleyiniz ve defterinize aktarınız.

-de, -da: kitap, defter, müzik, taraf, biz, birlik, telaffuz, tecrübe, tebrik, Taşkent, Buhara, Samerkant, Türkiye.

-di, -dı: geç-, yak-, dik-, buluş-, yapış-, dönüş-, bil-, yaz-, açıkla-, açık-, yık-.

Til bilimi - Dilbilgisi

SIFATLAR – SIFATLAR

Sifatlar belgi, xususiyatni anglatuvchi so‘zlardir. Sifatlar *nasıl? hangı? ne?* so‘roqlariga javob bo‘ladi. Ular ifodalagan belgi va xususiyat quyidagi guruhlardan iborat:

Ranglar *renkler* deb yuritiladi. Bular: *beyaz* - oq, *sıyah* - qora, *kırmızı* - qizil, *sarı* - sariq, *kahve* -jigarrang, *mavi, lacivert* - ko‘k, *yeşil* - yashil, *pembe* - pushti. Turk tilida *ak, kara, kızıl* so‘zlari ham bor. Lekin ular uslubiy jihatdan, ko‘proq, ko‘chma ma’no tashiydi: *ak gönül, kara yürek, kızıl kan.*

Xususiyatlar: *keskin, sivri* - o‘tkir, *kör* - o‘tmas, *cesur, korkmaz* - jasur, qo‘rqmas, botir, *korkak* - qo‘rqoq, *dar* - tor, *kalın* - qalin, yo‘g‘on, *ince* - ingichka, nozik.

Belgi va ko‘rinish: *zayıf* - oriq, *şişman* - semiz, *yüksek* - baland, *alçak* - past, *uzun boylu* - novcha, *düz, doğru* - to‘g‘ri, *eğri* -egri, *genç* - yosh, *yaşlı* - qari, *çirkin* - xunuk, *güzel* - chiroyli, *yuvarlak* - dumaloq, *yassı* - yassi.

Maza-ta’m bildiruvchi sifatlar: *acı* - achchiq, *tatlı* - shirin, *tuzlu* - sho‘r.

Qiymat va o‘lchov bildiruvchi sifatlar: *ucuz* - arzon, *pahalı* - qimmat, *ağır* - og‘ir, *hafif* - *ye*ngil, *derin* - chuqur, *büyük, ulu* - katta, *küçük, ufak* - kichik, *kısa* - kalta, qisqa, *uzun* - uzun.

Harorat bildiruvchi sifatlar: *sıcak* - issiq, *ılık* - iliq, *soğuk* - sovuq.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

4-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız ve defterinize aktarınız.

Beyaz, ak, sıyah, kara, kırmızı, kızıl, al, sarı, kahve, mavi, lacivert, yeşil, pembe, mor, gri.

5-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız ve defterinize aktarınız.

Keskin, sivri, kör, cesur, korkmaz, korkak, dar, kalın, ince, zayıf, şişman, yüksek, alçak, uzun, düz, doğru, eğri, genç, yaşlı, çirkin, güzel, yuvarlak, yassı.

6-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız ve defterinize aktarınız.

Acı, tatlı, tuzlu, ucuz, pahalı, ağır, hafif, derin, büyük, ulu, küçük, ufak, kısa, sıcak, ılık, soğuk.

7-mashq. Berilgan so‘z birikmalaridan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelime öbekleriyle cümleler kurunuz.

Hergün çalışmak, akşam yemeği hazırlamak, arkadaşı aramak, eve telefon etmek, ayakkabıyı tamir etmek, dişi fırçalamak, diskoda dans etmek, evi temizlemek, televizyon seyretmek, oyun oynamak, ders çalışmak, sabah traş olmak, müzik dinlemek, duvarı boyamak, ağaç dikmek.

8-mashq. Berilgan matndagi grammatik va imloviy xatolarni tuzating. - Aşağıdaki paragrafta yapılan yanlışları bulun, çizerek, üstlerine doğru şeklini yazın.

İstatistikler, kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığı belirtmektedir. Bilim henüz bunun sebebini açıklayabilemiyor. Bilim adamlarını göre bu dengesizliğinin çeşitli sebeplerden vardır, ve bu sebepler bulunmazsa ülke nüfusunun büyük çoğunluğu kadınlardan oluşacakmıştır. Araştırmacılar genel olarak hepsi canlı türlerinde dişilerin erkeklere daha uzun yaşadığını ortaya koymuşlardır. Erkeklerin çeşitli hastalıklarla yakalanma olasılığı daha fazladır. Türkiye’de yapılan istatistiklerde ülkeden kadınların erkeklerden daha fazla yaşadığını göstermektedir.

Suhbat - Konuşma

Dişçide

Şeyda Hanım: Doktor Bey, bu dişleri çekmeseniz olmaz mı? Dolgu yapsanız…

Dişçi: Olmaz, dişleriniz çok çürümüş, dolgu yapamayız. Mutlaka çekilmesi gerek.Yoksa sağlığınıza çok zarar verir. Biliyorsunuz, çürük dişlerin yapmadığı hastalık yoktur. İltihap, dişin kök zarına kadar ulaşmış. Dişlerinizden ikisi mikrop yuvası olmuş. Bu mikroplar mafsal ve adale romatizması; kalp, böbrek iltihabı yapabilir. Apandisit vakalarının çoğu da çürük dişlerden meydana gelir.

Şeyda Hanım: Aman Doktor Bey, siz bende sağlam yer bırakmayacaksınız. Herhalde iki dişimi kaybedeceğim.Üçüncü çürük dişe de dolgu yapacaksınız.

Dişçi: Evet iki dişiniz çekilecek, bir dişinize de dolgu yapılacak. Ama üzülmeyin. Ben size kendi dişinizden çok daha güzel iki diş yapacağım.

Şeyda Hanım: Ya ağrısı ne olacak?

Dişçi: Hiç merak etmeyin. Diş etinize iğne yapıp uyuşturacağım. Hiç acı duymayacaksınız. Aylardır çektiğiniz sıkıntılar, acılar son bulacak.

Şeyda Hanım: İğne acıtmaz, değil mi?

Dişçi: Hayır hiç acıtmaz. Birazcık acı çekeceksiniz, ama bundan sonra dişlerinize iyi bakarsınız. Sabah, akşam dişlerinizi mutlaka fırçalamalı, üç dört ayda bir kontrole gelmelisiniz.

Şeyda Hanım: Olur, Doktor Bey. Söylediklerinizin hepsini yapacağım. Çünkü diş ağrısına katlanmak çok zor.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

INSON VA UNING TANA A’ZOLARI – İNSAN VE ONUN VÜCUDU

O‘zbek tilidagi *inson, odam, kishi* so‘zlariga muvofiq ravishda turk tilida *insan* so‘zi qo‘llanadi. *Adam* so‘zi o‘rta yosh erkaklarni anglatadi, *kişi* so‘zi esa nafar ifodalanganda ishlatiladi: *bir kişi, beş kişi* kabi.

Turk tilida *şahıs* co‘zi ham qo‘llanadi. O‘zbekcha *a’zo, organ* so‘zlari o‘rnida turk tilida *organ, uzuv* so‘zlari bor. Shuning-dek, *vücut* so‘zi ham amal qiladi. Inson vujudining a’zolarini ichki va tashqi a’zolar sifatida ikki guruhga ajratish mumkin.

Tashqi a’zolar: *baş, kafa* - bosh, *saç* -soch, *yüz* - yuz, *alın* - peshana, manglay, *kaş* - qosh, *göz* - ko‘z, *kirpik* - kiprik, *burun* - burun, *şakak* - chakak, *yanak* - yonoq, *ağız* - og‘iz, *dudak* - lab, *diş* -

tish, *dil* - til, *çene* - jag‘, *kulak* - quloq, *bıyık* - mo‘ylov, *sakal* - soqol, *boyun* - bo‘yin, *omuz* - yelka, *göğüs* - ko‘krak, *bel* - *bel*, *karın*- qorin, *kol, el* -qo‘l, *dirsek* - tirsak, *avuç*- kaft, *pençe* - panja, *parmak* - barmoq, *tırnak* - tirnoq, *ayak, bacak* - oyoq, *diz* - tizza.

Ichki a’zolar: *beyin* -miya, *kalp* - yurak, *böbrek* - buyrak, *mide* - oshqozon, *akciğer* - o‘pka, *damar* - tomir, *bağırsak* - ichak, *karaciğer* -jigar, *eğe, kaburga* - qovurg‘a, *diş etleri* -milk, *damak* - tomoq, *gırtlak* - kekirdak, *ses telleri* - tovush paychalari, *nefes yolu*- nafas yo‘li.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

9-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız ve defterinize aktarınız.

İnsan, kişi, vücut, baş, kafa, saç, yüz, alın, kaş, göz, kirpik, burun, yanak, ağız, dudak, diş, dil, çene, kulak, sakal, boyun, omuz, bel, karın, kol, el, dirsek, avuç, pençe, parmak, tırnak, ayak, bacak, diz.

10-mashq. Lutfan berilgan so‘zlar ishtirokida so‘z birikmalari tuzing va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle kelime öbekleri yapınız ve defterinize aktarınız.

Beyin, kalp, mide, akciğer, damar, bağırsak, karaciğer, kaburga, diş etleri, damak, nefes yolu.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

EZGU TILAKLAR – İYİ DİLEKLER

O‘zbeklarda ovqat ustida *Yoqimli ishtaha* deb tilak bildiriladi. Ishlab turgan kishiga *Hormang, Xudo quvvat bersin!* deyish odati bor. Bu kabi holatlarda turklarda qanday tilaklar bildirish mumkin? Shu xususda maslahat beramiz.

Turklarda ovqatlanish bilan bog‘liq holatlarda, asosan, *Afiyet olsun* degan tilak bildiriladi. Muhimi shundaki, ovqatlanishga ketayotgan kishiga ham, ovqatlanayotgan yoki ovqatlanib qaytgan kishiga ham shu tilak bildirilaveradi. Pishiriqlar do‘konidan yegulik olinganda ham sotuvchi shunday tilak bildirishi mumkin. Har qanday vaziyatda unga *Teşekkür ederim* deb minnatdorchilik bildiriladi.

Ishlab turgan kishiga *Kolay gelsin!* , ketayotganda esa *Allah kolay-lık versin / İyi çalışmalar / Hayırlı işler* deb tilak bildirish mumkin.

Tinish belgilari - Noktalama işaretleri

Turk tilida yoy qavs ( ) *yay ayraç*, burchak qavs [ ]esa *köşeli ayraç* deyiladi.

Yoy qavs, asosan, quyidagi o‘rinlarda ishlatiladi:

Matn ichida kelgan, gap bo‘laklariga bog‘liq bo‘lmagan izohlarni ajratishda: *Süleyman Şah'ın cenazesi sudan ihraç olunarak (çıkarılarak) hemen orada defnedilmiştir.*

Dramatik asarlarda qahramon harakatini ta’riflash uchun qo‘llaniladi: *İhtiyar (yavaş yavaş Kaymakam'a yaklaşır): Ne olur Beyefendi? Allah rızası için bana da anlatın ...*

Sitata olingan asar yoki uning muallifini ko‘rsatish uchun: *Bu gece, eğlenceleri içlerine sinmedi (R. Güntekin).*

Burchak qavs esa:

Qavs ichida qavs ishlatilishi kerak bo‘lgan holatlarda: *Mongolın Ertniy Tüüh [Moğolistan'ın Eski Tarihi (Arkeolojik Araştırmalar)], Ulaanbaatar, 1977.*

Matn ichida ayrim bibliografik tafsilotlarni ko‘rsatishda: *Reşat Nuri [Güntekin], Çalıkuşu, Dersaadet 1922.*

Ilmiy nashrlarda matnning o‘chgan qismi tiklanganda qo‘llaniladi: *Babam kağan öldüğünde küçük kardeşim Kül-tegin ye[di yaşında kaldı ...] (Çözülmüş Orhon Yazıtları).*

Grammatikada tovushlarni yoki transkripsiyani berishda ham burchak qavsdan foydalanish mumkin: *[a], [e], [o], [ö].*

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Yunus Emre
(1240-1/1320-1)

Türk halkı sevdiği ve benimsediği kimseleri efsaneleştirme eğilimine sahiptir. Bu yüzden Nasrettin Hoca, Köroğlu, Karacaoğlan gibi Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili bilgiler de kesin değildir.

Yunus Emre, Anadolu'nun her yerinde yaşamakta ve bilinmektedir. Bu yüzden halkımız onun doğduğu ve büyüdüğü yeri kendi toprakları kabul eder.

Ancak yaygın bir anlayışa göre onun Orta Anadolu'da Sivrihisar yakınlarında yaşadığı, 1320 veya 1321 yılında da Eskişehir yakınlarında Sarıköy'de vefat ettiği söylenmektedir.

Yaşadığı dönem Anadolu beylikleri arasındaki kavgalar ve savaşlarla doludur. Ancak Yunus Emre, Anadolu Türk boylarının birbiriyle kaynaşması ve Anadolu'da kültürel birliğin oluşmasında önemli bir yere sahipti.

Yunus Emre sadece bize değil, her gün acılarla, savaş ve sıkıntılarla yaşayan bütün dünya insanlarına da mesajlar vermektedir. Bu yüzden de eserleri birçok dile çevrilmiş, Birleşmiş Milletler onun ismini, hayatını ve dünyagörüşünü bütün dünyaya duyurmuştur.

Günümüze kadar Yunus Emre'nin iki eseri bulunmuştur. Bunlardan biri Divan-ı-İlahiyat'tır. Eserde 415 ilahi bulunmaktadır.

Risaletü'n-Nushiyye isimli kitabı da Öğütler Risalesi anlamına gelmektedir. Mesnevi nazım üslubuyla yazılan bu kitapta 600 beyit bulunmaktadır.

Ayasofya Müzesi

Dünyanın en büyük ve en önemli şaheserlerinden biri olan Ayasofya, 1600 yıllık süreç içerisinde hem Hristiyan hem de İslam dünyasına hizmet vermesi bakımından oldukça ilgi çekici bir yapıdır.

Ayasofya'nın bugüne gelinceye dek ilginç bir serüveni vardır. Çeşitli tarihlerde meydana gelen yangın, deprem, çökme gibi nedenlerle ya tamamen yıkılmış ya da tahrip olmuş, ama günümüze kadar gelen şekliyle yeniden imar edilmiştir. Nitekim, bugünkü gördüğümüz Ayasofya bazı eklemlerle aynı yerde yapılan üçüncü kilisedir.

Büyük Kilüse adıyla da bilinen ilk yapı 360 yılında II. Constantius döneminde yaptırılmıştır. Kilise 404 yılında birayaklanma sırasında çıkan yangında tahrip olmuş. II. Theodusius tarafından inşa edilen ikinci kilise de 532'deki Nika isyanı sırasında tamamen yakılmıştır. Aynı yıl yapımı Büyük Justinianus tarafından tekrar başlatılan kilise, 537 yılında yeniden ibadete açılır. Kilisenin yapımında dönemin tanınmış mimarlarından Antemios baş mimar, Miletli Isidoros ise yardımcı olarak görev almışlardır.

Ayasofya kapladığı 7.570. metre karelik bir alanla zamanın en büyük kilisesiydi. Nitekim o zamandan günümüze kadar Ayasofya'-

dan büyük yalnızca üç kilise yapılabilmiştir. Kilisenin en önemli yanı olan oval dev kubbe yerden 65 m. yükseklikte olup, çapı 32m.'dir.

29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından önce 916 yıl Patriklik kilisesi olarak kullanılan Ayasofya, fetihle birlikle camiya çevrildi. Resimlerin ve mozaiklerin üzeri badanayla kaplatıldı, minber ve mihrap ile zamanla etrafına dört minare eklendi. Kubbedeki metal haç yerini hilale bıraktı.

Ayasofya, Türk'ler için de hep bir ibadethane görevini yapmıştır. Yapının bahçesi Osmanlılar'ca bir devlet mezarlığı gibi görülmüş, bu nedenle Sultan II. Selim, III. Murat, III. Mehmet ve I. Mustafa ile bazı şehzadelere ait türbeler yaptırılmıştır. Bu eklemeler kilisenin orijinallığını bozmadığı gibi koruma açısından da yararlı olmuştur.

Ayasofya, Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından müzeye dönüştürülmüş ve ziyarete açılmıştır. Bugünkü Ayasofya, 1500 yıllık tarihe tanıklık eden görkemli bir eser olarak ziyaretçileri beklemektedir.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Yılanın sevmediği ot deliğinin ağzında biter.
Yavaş tükürüğün sakala zararı var.
Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.
Yabancı koyun kenara yatar.
Er olan ekmeğini taştan çıkarır.
Erken kalktım işime - şeker kattım aşıma.
İt derisinden post olmaz.
Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.
Erkeğin şeytanı - kadın (Kadın erkek için şeytan gibidir).

10- DARS - 10. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: So‘z va uning ma’nosi (kelime, kelime anlamı), bosh va ko‘chma ma’no, monosemantizm, polisemantizm.

Imkoniyat fe’li (yeterlik eylemi).

Til bilimi - Dilbilgisi

SO‘Z VA UNING MA’NOSI – KELİME VE ONUN ANLAMLARI

So‘z alohida holida bir ma’noni, so‘z birikmasi yoki gap tarkibida boshqa bir ma’noni anglatishi mumkin. So‘zning alohida olingan holidagi, shuningdek, gap ichida ham ko‘pincha qay ma’noda ishlatilsa, shu ma’no uning bosh (yoki asosiy) ma’nosi hisoblanadi. Qolgan ma’nolar esa ikkinchi darajali yoki yasama ma’nolar deyiladi. Masalan, *baş* so‘zining quyidagi ma’nolari mavjud: *insanın başı, işin başı, sokağın başı.* Bulardan - *insanın başı* uning bosh ma’nosi, qolganlari esa ko‘chma yoki yasama ma’nolardir. Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin: *göz - insanın gözü, pınarın gözü, pencerenin gözü, işin gözü, yüzüğün gözü; etek - elbisenin eteği, dağın eteği; kulak - insanın kulağı, tencerenin kulağı, radyonun kulağı.*

Ko‘chma ma’nolar muayyan nutqiy sharoitdagina yuzaga keladi.

So‘zlarning bosh va yasama ma’nolar tufayli ko‘p ma’noga ega bo‘lishi polisemantizm deyiladi. Ko‘p ma’noli so‘zlar polisemantik so‘zlardir. Lug‘at tarkibining katta qismini ko‘p ma’noli so‘zlar tashkil etadi.

So‘zning bir ma’noga ega bo‘lishi monosemantizm hodisasidir. Bir ma’noli so‘zlar monosemantik so‘zlar deyiladi. Terminlar, ilmiy atamalar, odatda, bir ma’noli bo‘ladi. Masalan: *matematik, artı, elektrik, ampul, lamba; fonetik, rubai, şiir, işlem, operasyon.*

Polisemantizm hodisasini omonimiyadan farqlash kerak. Polisemantik so‘zlarda semalar orasidagi ma’no zanjirlari o‘zaro bog‘langan bo‘ladi. Omonim so‘zlarda esa ma’no zanjirlari bir-biriga bog‘lanmaydi. Ular tamoman mustaqil so‘zlar sanaladi. Masalan *göz* so‘zi polisemantik so‘zdir. Uning *insanın gözü, pınarın gözü, pencerenin gözü, işin gözü, yüzüğün gözü* kabi semalari mavjud. *Yüz (sayı sıfatı)* va *yüz (insanın yüzü)* so‘zlari esa o‘zaro omonimlardir.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan birikmalardan bosh va ko‘chma ma’nodagilarini aniqlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelime öbeklerinin esas ve ikincil anlamlarını belirtiniz ve bu kelime öbekleriyle cümleler kurunuz.

Altın yüzük, altın kafa, altın söz, altın el; gümüş kaşık, gümüş kış; siyah kalem, kara niyet, kara para, kara pazar, kara gönül, kara iş, yüz karası; beyaz carşaf, ak gönül, ak niyet, ak akçe, yüzün akı.

2-mashq. Berilgan so‘zlarning ma’nolarini aniqlang va ular ishtirokida so‘z birikmalari tuzib, daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla kelime öbekleri yaparak defterinize aktarınız.

Yer, ana, yüz, arka, ön, kuyruk, el, kol, acı, tatlı, kör, üst, ağız, uzun, kısa, geniş, tel, deri, temiz, tepe, hafif, taş, leke, dal.

3-mashq. Berilgan so‘zlarning ma’nolarini aniqlang va ular ishtirokida so‘z birikmalari tuzib, daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla kelime öbekleri yaparak defterinize aktarınız.

Çekmek, azmak, yaymak, bulmak, bakmak, saymak, görmek, uyanmak, kalkmak, yürümek, girmek, kalmak, durmak, kesmek.

4-mashq. Quyida berilgan qo‘shma so‘zlarni o‘qing va ularning qanday so‘zlardan tuzilganligini izohlang. - Lütfen aşağıdaki birleşik kelimeleri okuyunuz ve onların nasıl meydana getirildiğini açıklayınız.

Anayol, anayurt, başkent, başşehir, başbakan, büyükelçi, özerk, özsu, anlambilim, kökenbilim, sözdizimi, düzyazı, ilkyardım, yerküre, kitabevi, bilgisayar, kuzeybatı, kuzeydoğu, yüzyıl, bilirkişi, sütdişi, sütkardeş.

5-mashq. Quyida berilgan qo‘shma so‘zlarni o‘qing va ularning qanday so‘zlardan tuzilganligini izohlang. - Lütfen aşağıdaki birleşik kelimeleri okuyunuz ve onların nasıl meydana getirildiğini açıklayınız.

Ayakkabı, karabuğday, kuzukulağı, karaciğer, ayçiçeği, bakımevi, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, orduevi, boyunbağı, buzdağı, kaynata, kaynana, demirbaş, demiryolu, denizyolu, otoyol, dörtyol, devekuşu.

Til bilimi - Dilbilgisi

TURKChADA IMKONIYaT FE’LI – YETERLİK EYLEMİ

Biron bir harakatni bajara olishlik yoki bajara olmaslikning ifodalanishi turk grammatikasida *yeterlik eylemi* deyiladi. Bu shakl

fe'lning masdar (infinitiv) shaklini o'zgartirish bilan yasaladi. Tasdiq shaklining ko'rinishi quyidagicha: *gel+e+bilmek>gelebilmek; otur+a+bilmek> oturabilmek; söyle+ye+ bilmek>söyleyebilmek; anla+ya+bilmek> anlayabilmek*.

Inkor shakli esa *-me, -ma* qo'shimchasi bilan hosil qilinadi: *gel+e+me+mek>gelememek; otur+a+ma+mak> oturamamak; söyle+-ye+me+mek>söyleyememek; anla+ya+ma+mak> anlayamamak*.

Imkoniyat fe'li tuslanadi:

kaldır-a-bil-iyor-um kaldır-a-mı-yor-um
kaldır-a-bil-iyor-sun kaldır-a-mı-yor-sun
kaldır-a-bil-iyor kaldır-a-mı-yor
kaldır-a-bil-iyor-uz kaldır-a-mı-yor-uz
kaldır-a-bil-iyor-sunuz kaldır-a-mı-yor-sunuz
kaldır-a-bil-iyor-lar kaldır-a-mı-yor-lar

Topshiriqlar - Alıştırmalar

6- mashq. Berilgan savol-javoblarni o'qib, ularda berilgan imkoniyat fe'llarini izohlang. - lütfen aşağıdaki örnekleri okuyunuz ve yeterlik eylemlerinin özelliklerini açıklayınız.

-Bavul çok ağır, kaldırabilecek misin?
-Fazla ağır değil, kaldırabiliyorum.
-Bizimle yarın pikniğe gelebilecek misin?
-İşlerim çok fazla, maalesef gelemeyeceğim.
-Bu otobüse binecek misin?
-Hayır, çok kalabalık binemeyeceğim.
-Dünkü ödevleri yapabildin mi?
-Hayır, yapamadım.Misafirliğe gittim.

7-mashq. Lutfan berilgan gaplarni bo'lishli shaklga aylantiring va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki cümleleri olumlu yapınız ve defterinize aktarınız.

1. Dün sabah ona haber veremedik. 2. Dün akşam size telefon edemedik. 3. Bu hafta seni göremeyeceğim. 4. Yarından sonra gelemeyeceğim. 5. Dün postaneye gidemedin mi? 6. Geçen hafta anneni göremedin mi? 7. Sabahları erken uyanamıyor mu? 8. Dün akşam banyo yapamadık. 9. Otobüs zamanında gelemedi. 10. Galiba bu yaz tatile çıkamayacağız. 11. Yarın akşam size gelemeyeceğiz. 12.

Bugün bütün mektupları yazamayacağız. 13. Bugünkü uçağa yetişemeyeceğiz.

Suhbat - Konuşma

Resepsiyonda

Resepsiyon Memuru: Buyurun efendim.
Cavit: Size bir not bırakmak istiyorum.
Resepsiyon Memuru: Ne hakkında?
Cavit: Bu akşam yemeğe misafirlerim gelecek.
Resepsiyon Memuru: Kaç kişi?
Cavit: Üç kişi.
Resepsiyon Memuru: Misafirleriniz saat kaçta gelecek?
Cavit: Akşam saat yedide gelecekler. Ben de saat altıda geri döneceğim.
Resepsiyon Memuru: Yemeği saat yedide mi yiyeceksiniz?
Cavit: Yemekten önce oturur, biraz sohbet ederiz. Yemeği saat sekizde yeriz.
Resepsiyon Memuru: Oldu efendim, ben size saat sekiz için dört kişilik bir masa ayırtırım.
Cavit: Teşekkür ederim.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

KIShINING YoShI – İNSANIN YAŞI

Bebek - chaqaloq, *çocuk* - bola, *kız* - qiz, *delikanlı* - o‘spirin, yigit, *erkek* -erkak, erkak jinsi, *bayan, kadın* - ayol, juvon. Shuningdek, *yaşlı , ihtiyar* so‘zlari "keksa, qari" ma’nolarini anglatadi: *ihtiyar adam, yaşlı erkek* - chol, *ihtiyar kadın, yaşlı kadın* - kampir.

Topshiriq - Ödev

Berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Bebek, çocuk, kız, delikanlı, erkek, bayan, kadın, yaşlı, ihtiyar, ihtiyar adam, yaşlı erkek, ihtiyar kadın, yaşlı kadın.

Muloqot madaniyati -Konuşma kültürü

KO‘NGIL SO‘RASh ODOBI – HAL SORMA

Turklarda quvonchli damlarda, bayramlarda ezgu tilaklar bildirish, qayg‘uli damlarda ahvol so‘rash, hamdard bo‘lish odati bor. Masalan, uzoq safardan qaytgan kishining yaqinlariga *Gözünüz aydın* deb tilak bildirilsa, yaqin kishisi yoki o‘zi safarda bo‘lgan kishiga "yaqinlaringiz bilan omon-eson ko‘rishish sizga nasib etsin" ma’nosidagi *Allah kavuştursun* deya tilak izhor etiladi. Agar oilada farzand tug‘ilgan bo‘lsa, bolaning ota-onasi yoki yaqin kishisiga *Analı babalı büyütsün* deyishadi. Serfarzand, boy-badavlat, omadi chopgan, ishi yurishgan kishiga ko‘nglini ko‘tarish uchun *Nazar değmesin / Maşallah / Allah korusun* deyiladi.

Xastalangan kishiga yoki uning yaqinlariga bemorning tezroq sog‘ayib ketishini tilab yoki boshiga mushkul ish tushgan kishiga *Geçmiş olsun* deyiladi. Biror kishisi vafot etgan shaxsga hamdardlik bildirilganda esa *Başınız sağ olsun* tilagini aytish odobdandir.

Imlo qoidasi - İmla kuralları

O‘zbek tilidagi *bilan* so‘zi turkchada *ile, -la/ -le, -yla/ -yle* shakllariga ega. Bulardan *-la/ -le, -yla/ -yle* tilda keng qo‘llaniladi va u qo‘shimcha sifatida o‘zidan avvalgi so‘zga qo‘shib yoziladi. *ile* ning iste’mol doirasi nisbatan cheklangan. U ko‘proq badiiy uslubda amal qiladi. U doimo o‘zi bog‘langan so‘zdan ajratib yoziladi. Masalan: *balta ile (baltayla), çevre ile (çevreyle), Günder ile (Günderle), Barış ile (Barışla).*

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Alişir Nevai
(1441-1501)

Alişir Nevai Türk dünyasının büyük mütefekkiridir. O 1441'de Herat'ta doğdu. Nevai bilgin hakan ve şair Hüseyin Baykara ile birlikte büyüdü. O değişik devlet hizmetlerinde bulunarak Hüseyin Baykara tarafından sevilip sayılması sebebiyle bütün Türk dünyasında tanınmıştır. Konağını şair, yazar ve bilim adamlarına açması, orada yapılan sohbetler "Nevai sohbeti" deyiminin yüzyıllar boyu kullanılmasına sebep olmuştur.

Alişir Nevai, döneminde Arapça ve Farsça'ya yönelen Türk şairlerine karşı Türkçe'yi, Türk dilinin zenginliklerini savunan büyük bir şairdir.

Sadece şair değil aynı zamanda iyi bir bilgindir. Ailesinden gelen ve devlet hizmetinden elde ettiği servetinin tamamını fakir ve ihtiyaç duyanlara ayırmıştır. Kurduğu vakıfların sayısı yüze, bıraktığı medrese, han, hamam, kervan saray gibi eserlerin tamamı yaklaşık beş yüzü bulmaktadır.

Alişir Nevai'nin etkisi ölümünden sonra da devam etmiş, kullandığı mecazlar ve anlatım tekniği Nevai dili, olarak XIX yüzyıla kadar gelmiştir. Alişir Nevai saygıyla anacağımız bir şahıstır.

Eserleri içinde en önemlisi mensur eserler kısmında işleyeceğimiz Muhakemetü'l-Lügateyn'dir. Bunun dışında ünlü Farsça yazan şair Nizami'nin Hamse'sine dayanarak yazdığı beş mesneviden oluşan Hamse, ayrıca da Fars bilgini Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına dayanarak yazdığı Lisanü't-Tayr, dörtlü Divan, şairlerin hayatıyla ilgili Mecalisü'n- Nefais, Türk şiirinin özellikleri anlatılan Mizanü'l-Evzan yer almaktadır.

Efes (Selçuk)

Efes, İzmir'e bağlı Selçuk ilçesinde yer alan ve genişçe bir alanı kapsayan eski bir kent kalıntısıdır. Hristiyan dünyasının kutsal bir ziyaret yeri olduğundan önemli bir turistik merkez durumundadır.

Kentin ilk sahipleri Anadolu'nun yerli kavimlerinden Karialılar ve Leleglerdir. Kente M.Ö. X yy.'da İonlar yerleşmişler ve Efes'i kurmuşlar. M.Ö. XI yy. ile M.Ö. IV yy. arasında kent merkezi beş kez değiştirilmiştir. Günümüzde gezilen kent, M.Ö. III yy. ile M.S. VI yy. tüm evreleri içermektedir.

Kent VII yy.'da Kimmerler tarafından yerle bir edilse de Lidya Kralı tarafından yeniden yaptırılmıştır. Kent VI yy.'da Pers yönetiminden sonra Roma egemenliğine girmiş, Augustus döneminden itibaren ise en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Brurus, Cassius, Antonius ve Cicero gibi önemli kişilerin Efes'i ziyaret etmeleri Roma döneminde kentin önemini oldukça arttırmıştır. Öyle ki Efes, İmparatorluğun beş büyük kentinden biri olmuştur.

Efes, 1090 yılında ilk kez Türkler'in eline geçer. Menteşeoğulları ve Aydınogulları'ndan sonra 1390 yılında Osmanlı

yönetimine girer. Ancak bu dönemde Efes eski görkemini kaybetmiş ve sürekli korsan akınlarına uğrayan bir köy durumuna gelmiştir.

1863 yılında arkeolojik kazıların başlamasıyla kentin eski görkemli güzellikleri yeniden dünyaya kazandırılmıştır. İngiliz J. Turtle Wood 1863-1874 yılları arasında yaptığı kazılarda kentin en önemli sembolü Artemis Tapınağı'nı bulmuştur. O tarihlerden günümüze kadar yerli ve yabancı arkeologların kazıları halen sürmektedir.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma.

Erim er olsun da, yerim çalı olsun.

Er ekmeği - meydan ekmeği. / Baba ekmeği - zindan ekmeği.

Emanet ata binen tez iner.

Emanet eşeğin yuları gevşek olur.

Demir nemden, insan gamdan çürür. // Duvarı nem, insanı gam yıkar.

Delilsiz cennete bile girilmez.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

11-DARS - 11. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Ma’no ko‘chish yo‘llari (anlam aktarılması), metafora (istiare), metonimiya, sinekdoxa.

Sonlar (sayılar), sanoq son, tartib son, kasr son.

Til bilimi - Dilbilgisi

MA’NO KO‘ChISh YO‘LLARI – TÜRKÇE'DE ANLAM AKTARILMASI

So‘z ma’nosining ko‘chishi quyidagi hodisalarni o‘z ichiga oladi:

Metafora. Narsa va hodisalar orasidagi nisbiy o‘xshashlik asosida ulardan birining ifodasi bo‘lgan so‘zning ikkinchisini ifodalash uchun ishlatilishidir. Metafora turk tilida *istiare* deyiladi.

Bu yo‘l bilan ma’no ko‘chishida o‘sha narsalar uchun umumiy sanalgan belgi tushunchada saqlanadi. Metafora ko‘proq insonning tana a’zolari nomlariga, kiyimlarning nomlariga, hayvon a’zolari

nomiga asoslangan bo‘ladi. Masalan, kemaning yoki uchoqning burni o‘z ko‘rinishi bilan odamning burniga o‘xshashdir. Shuning uchun ham inson a’zosining nomi kemaning shunga o‘xshash qismiga ko‘chirilgan: *geminin burnu, uçağın burnu*. Yoki: *insanın gözü, pınarın gözü, işin gözü, yüzüğün gözü; insan dişi, tarağın dişi, köpeğin kuyruğu, uçağın kuyruğu, vapurun kuyruğu; gömleğin yakası, ırmağın yakası; öküzün boynuzu, boğazın boynuzu, kuşun kanatı, uçağın kanatı.*

Metonimiya. Narsa yoki hodisalarning makon yoki zamondagi o‘zaro bog‘lanishi asosida ma’no ko‘chishidir. Bunda ular orasida tashqi va ichki o‘xshashlik bo‘lmaydi. Ular orasida doimiy bog‘liqlikning mavjudligi ma’no ko‘chishiga olib keladi. Masalan, turk tilida *kahve* - "kofe" degani, shundan kelib chiqib "choyxona" ham *kahve* deyiladi. Yoki *kağıt* deyilganda "qog‘oz" bilan birga "hujjat" ham nazarda tutiladi. *Muttfaktan başım çıkmıyor* deyilganda "uydagi yumushlardan boshi chiqmaslik" anglashiladi. Bu jumladagi *mutfak* asli "oshxona" ma’nosidadir. Shuningdek, *Ben Yunus Emre'yi okudum* deyilganda Yunus Emrening asarlari tushuniladi va b.

Sinekdoxa qismni anglatadigan so‘z bilan butunning yoki, aksincha, butunni anglatadigan so‘z orqali qismning ifodalanishidir. Masalan, *ahır* deyilganda "molning oxuri" tushuniladi. *Ahırım dört ayak görmedi* jumlasida esa *ahır* - "molxona" , *dört ayak* - "qoramol" ma’nosida kelgan. *Bu parayı alnımın teriyle kazandım* jumlasida *alnının teri* (peshona teri) - "halol mehnat" ma’nosini bildirmoqda.

Shuningdek, *Meclise bütün köy gelmişti* jumlasidagi *köy* so‘zida "aholi" nazarda tutiladi*; Bana bıyığı çağır* jumlasidagi *bıyık* aslida "mo‘ylab", lekin bu jumlada esa "mo‘ylab qo‘ygan ma’lum bir shaxs"ni bildirmoqda.

Tilda ma’noning kengayishi va ma’noning torayish hodisalari ham amal qiladi. Masalan: *su* so‘zi "suv" bilan birga "daryo, irmoqlar"ni, *aş* so‘zi barcha ovqat turini, *ekmek* "non" bilan birga "barcha oziq-ovqat"ni, *sofra* so‘zi esa "dasturxon" bilan birga "unga tortiladigan barcha ne’matlar"ni bildiradi va b. Bu so‘zlarda ma’no kengayish hodisasi ro‘y beradi.

Kardeş so‘zi aslida "tug‘ishgan, qorindosh" ma’nolarini anglatgan. Lekin hozirgi turkchada esa u "uka" yoki "singil"ni bildiradi. Bunda ma’no toraygan.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Badiiy adabiyotdan metafora, metonimiya, sinekdoxa yo‘li bilan ma’no ko‘chishiga misollar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden anlam aktarılmasıyla yapılan cümlelerden örnekler bulunuz ve defterinize aktarınız.

2-mashq. Badiiy adabiyotdan ma’no kengayishi va torayishiga misollar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden kelime anlamının genişlemesi ve daralmasıyla meydana gelen cümlelerden örnekler bulunuz ve defterinize aktarınız.

Til bilimi - Dilbilgisi

SONLAR - SAYILAR

Turk tili grammatikalarida sonlar *sayılar* yoki *sayı sıfatları* deb nomlanadi. Sonlarni quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin:

Sanoq sonlar: 1 - *bir*, 2 - *iki*, 3 - *üç*, 4 - *dört*, 5 - *beş*, 6 - *altı*, 7 - *yedi*, 8 - *sekiz*, 9 - *dokuz*, 10 - *on*, 11 - *on bir*, 12 - *on iki*, 13 - *on üç*, 14 - *on dört*, 15 - *on beş*, 16 - *on altı*, 17 - *on yedi*, 18 - *on sekiz*, 19 - *on dokuz*, 20 - *yirmi*, 30 - *otuz*, 40 - *kırk*, 50 - *elli*, 60 - *altmış*, 70 - *yetmiş*, 80 - *seksen*, 90 - *doksan*, 100 - *yüz*, 500 - *beş yüz*, 1000 - *bin*, 1.000. 000 - *milyon*.

Tartib son turk tilida songa *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* qo‘shimchasini qo‘shib hosil qilinadi: *birinci* - birinchi, *ikinci* - ikkinchi, *üçüncü* - uchinchi, *dördüncü* - to‘rtinchi, *beşinci* - beshinchi, *altıncı* - oltinchi kabi.

Kasr sonlar: *yarı, yarım* - yarim, *ikide bir* - ikkidan bir, *dörtte bir* - to‘rtdan bir, *sekizde bir* - sakkizdan bir, *çeyrek* -chorak.

Turk tilida kasr sonlar, o‘rni bilan, *üç nokta iki (3,2), on beş nokta sekiz (15,8), yüz altı nokta beş (106,5)*shaklida ham aytiladi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Lutfan sonlarni o‘qing - Lütfen sayıları okuyunuz:

1, 4, 6, 9; 13, 17, 19, 22, 25, 28, 99; 114, 185, 333, 766, 970; 2002, 2456, 2853.

2-mashq. Berilgan sonlarga *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* qo‘shimcha variantlaridan mosini qo‘shib, tartib sonlar hosil qiling. - Lütfen aşağıdaki sayılara *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* ekini ekleyiniz.

Bir, üç, beş, altı, on, on sekiz, yirmi iki, seksen dört, doksan dokuz, iki yüz otuz altı, iki bin yedi, beş bin üç yüz.

3-mashq. Berilgan kasr sonlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdakı bölü sayılarıyla cümleler kurunuz.

Yarı, yarım, ikide bir, dörtte bir, sekizde bir, yüzde beş, binde bir, onda üç, sekizde dört, çeyrek.

Suhbat - Konuşma

Otelde

Orhan: İyi akşamlar.
Otelci: İyi akşamlar, efendim.
Orhan: Boş odanız var mı?
Otelci: Kaç kişilik?
Orhan: Bir kişilik.
Otelci: Var, efendim. İki odamız boş. Görmek istiyor musunuz?
Orhan: İyi olur.
Otelci: Buyurun, anahtarı alın. Görevli arkadaş size odaları göstersin. Asansör şurada, merdivenin yanında.
Orhan: Bu oda güzel. Fakat cadde tarafında gürültü çok oluyor.
Otelci: Arka tarafta bir oda daha var. Bir de oraya bakın.
Orhan: Bu oda güzel. Fiyatı ne kadar?
Otelci: Geceliği 750 lira.
Orhan: Bu odayı tutuyorum.
Otelci: Kaç gün kalacaksınız?
Orhan: Üç gün kalacağım.
Otelci: Şu fişi doldurmanız gerekiyor. Lütfen sorularıma cevap verin?
Orhan: Tabii, buyurun, sorun.
Otelci: Adınız?
Orhan: Orhan.
Otelci: Soyadınız?
Orhan: Samlı.
Otelci: Baba adı?
Orhan: Sadun.
Otelci: Doğum tarihiniz?
Orhan: 1977.
Otelci: Doğum yeriniz?
Orhan: İzmir.
Otelci: Evli misiniz?
Orhan: Hayır, bekarım.
Otelci: Teşekkür ederim.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

VAQT BIRLIKLARI – ZAMAN TERİMLERİ

Turk tilida vaqt birliklari shunday nomlanadi: *yüzyıl, asır* - asr, *yıl, sene* -yil, *ay* - oy, *hafta* - hafta, *gün* - kun, *saat* - soat, *dakika* - minut, *saniye* - sekund.

Turk tilida *yüzyıl* va *asr* so‘zlari o‘zaro sinonimlardir. Lekin, amalda *yüzyıl* ko‘proq ishlatiladi. *yıl* va *sene* so‘zlari ham o‘zaro sinonim. Shunday bo‘lsa-da, yil hisobi aytilayotganda *yıl* so‘zi ishlatiladi: *bin dokuz yüz doksan bir yılında, iki bin bir yılında* kabi. Yillar miqdori nazarda tutilganda esa ko‘proq *sene* so‘zidan foydalaniladi: *üç sene, beş sene, yüz sene* kabi. Shuningdek, yil hisobi aytilganda sanoqdan so‘ng tutuq (apostrof) qo‘yiluvi ham mumkin. Bunday vaziyatda birikmadagi *yıl* so‘zi tushib qoladi: *bin dokuz yüz doksan bir'de.*

Yil fasllari(*mevsimler*)ning atalishi quyidagi tartibda: *ilkbahar* - bahor, ko‘klam, *yaz* - yoz, *sonbahar* - kuz, *kış* - qish. Turkchada yuqoridagi ikki nomga sinonim sifatida *bahar, güz* so‘zlari ham bor. Lekin ular uslubiy jihatdan ancha cheklangan, nutqda juda oz ishlatiladi. Muhim xususiyati shundaki, payt munosabati ifodalanganda *ilkbahar, sonbahar* so‘zlariga *-da* qo‘shimchasi qo‘shiladi: *ilkbaharda, sonbaharda. Yaz* va *kış* so‘zlariga esa *-ın* qo‘shimchasi qo‘shiladi: *yazın, kışın.* Ularning bu shakli "yozda, qishda" degan ma’noni anglatadi.

Oy nomlari. Turkcha oy nomlari shulardan iborat: 1. *Ocak* - yanvar, 2. *Şubat* - fevral, 3. *Mart* - mart, 4. *Nisan* - aprel, 5. *Mayıs* - may, 6. *Hazıran* - iyun, 7. *Temmuz* - iyul, 8. *Ağustos* - avgust, 9. *Eylül* - sentabr, 10. *Ekim* - oktabr, 11. *Kasım* - noyabr, 12. *Aralık* - dekabr.

Hafta kunlari (*haftanın günleri*). Turk tilida hafta tartibi dushanbadan boshlanadi. Dushanba *Pazartesi* deyiladi. Chunki yakshanba - *Pazar*, buning ma’nisi "bozor" dir. *Pazartesi (<Pazar+ertesi)*, ya’ni "bozorning ertasi, keyingi kuni" degan ma’noni anglatadi. Xuddi shuning kabi "shanba" *Cumartesi* deyiladi, bu "jumadan keyingi kun" degan ma’noni anglatadi. Shulardan kelib chiqib, turkchada haftaning yetti kuni quyidagicha nomlanadi: 2.

Pazartesi, 2. *Salı*, 3. *Çarşamba*, 4. *Perşembe*, 5. *Cuma*, 6. *Cumartesi*. 7. *Pazar*.

Kun bo‘laklari: *sabah* - tong, sahar, *gündüz* - kunduz, - *öğle* - peshin, tush, *akşam* - oqshom, *gece* - tun, kecha.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

6-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Yüzyıl, yıl, sene, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye.

İlkbahar, yaz, sonbahar, kış.

7-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Hazıran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık.

Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar.

Sabah, gündüz, öğle, akşam, gece.

Muloqot madaniyati -Konuşma kültürü

MEHMONXONADA – OTELDE

Turk tilida mehmonxona *otel* deyiladi. Mehmonxonadagi muloqot tartibi shunday:

Mehmonxona ma’muriyati *resepsiyon,* ma’mur *resepsiyon memuru,* otel xizmatchisi *hizmetçi* deyiladi. Eshik og‘zidayoq sizni xizmatchi kutib oladi. Siz ichkari kirib ma’murga uchraysiz. Ma’mur *Merhaba, buyurun efendim, hoş geldiniz* deb qarshi oladi. Siz esa *Merhaba, hoş bulduk* deb alik olib, *Boş yeriniz var mı?* deb so‘raysiz. Joy bo‘lsa, u *Var, efendim* deydi. Shunda *Bana / Bize bir (iki) kişilik oda lazım. Fiyatlar ne kadar?* deb so‘rashingiz mumkin. U odalar narxini aytadi. Narxlar ma’qul kelsa, *Tamam* deya tasdiqlaysiz. Sizga ehtimol derazasi dengizga qaragan oda ma’qul tushar. U holda *Mümkünse denize bakan oda olsun* deb iltimos qilsangiz ham bo‘ladi. Ma’mur ilojini topsa, *Evet efendim, lütfen kimlik ya da pasaportunuz* deb hujjatingizni so‘raydi. Qo‘lingizga rasmiylashtirish qog‘ozini berib *Lütfen şu fişi doldurur musunuz?* deb hujjatlaringizni rasmiylashtira boshlaydi.

Sizga biror tashkilot yo muassasa shu oteldan oldindan joy buyurgan bo‘lsa, salom-alikdan so‘ng *Bize dün iki kişilik bir odaya*

rezervasyon yapılmıştı deya murojaat etasiz. Ma'mur *Adınız, soyadınız?* deb ismi-sharifingizni so'raydi va kompyuterdagi ro'yxatni qaraydi. Sizga buyurilgan o'rinni aniqlagach, suhbatingizni yuqoridagi tartibda davom etaveradi. Faqat narxini so'ramaganingiz ma'qul.

Hujjatlaringiz rasmiylashtirilgandan so'ng qo'lingizga oda kaliti tutqaziladi. Odaga qadar yukingizni xizmatchi olib boradi va odadagi sharoit bilan tanishtiradi. Sizga yaxshi dam olishni tilab xayrlashadi. Xayrlashayotganda xizmatchiga xizmat haqi bersangiz yomon bo'lmaydi.

Imlo qoidasi - İmla kuralları

Turk imlosida etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek, kılmak, kılınmak yordamchi fe'llari bilan yasalgan qo'shma fe'llar alohida yoziladi: dans etmek, ilan edilmek, deli olmak, arz olunmak, kabul eylemek, namaz kılmak, namaz kılınmak.

Qo'shma otlar tarkibidagi so'zlar qo'shilish asnosida ma'no o'zgarishiga uchramasa, u holda ular alohida yoziladi: yunus balığı, ton balığı, deve kuşu, yağmur kuşu, ateş böceği, hamam böceği, at sineği, meyve sineği, su yılanı, dağ keçisi, orman tavuğu.

Metinler

Matnlarni o'qing va o'zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

"Yılanı Öldürseler" Eserinden

Ceyhan suyu azalmış, gümüş pırıltısında akıyordu.Yarlarda gurruk kuşları ardındaydı Hasan, sabahlardan akşamlara, akşamlardan sabahlara kadar gurruk kuşlarının deliklerinin ağzında bekliyordu. İnce gözenekli ağlar bulmuştu, onları yılan deliği gibi yara oyulmuş deliklerin ağzına torba gibi asıyor, delikten çıkan kuşlar da bu ağın içine düşüyorlardı. Hasan su kabağından yaptığı kafeslere koyuyordu bu mavi, som mavi kuşları. Durmadan, karşısına alıyor bu som mavi kuşları seyreyliyordu. Böyle bir mavi görülmüş değildi. Hasan yağmurcukkuşu da dedikleri bu gurruk kuşlarını seyrederken mavi bir düş içine giriyor, maviler yayılarak, içi maviye keserek, bir esriklik içinde çoğalıyordu düşleriyle.

Kırlangıç hiç yakalanmaz, bu köy oldu olalı yalnız Hasan kırlangıç yakalamıştı. Hasan ne ediyor ediyor, her gün beş on tane kırlangıç yakalıyor, bir ipe geriyor, böyle uçuruyor, akşam olunca da kırlangıçları, her zaman değil, ipe bağlı olaraktan göğe salıveriyordu.

Hasan Anavarza'nın bir mağarasında kartal yavruları da büyütüyordu. Hasan her sabah evden çıkıyor, ancak gün kavuştuktan sonra, göz gözü görmez olduktan sonra, ortalıktan el ayak çekildikten sonra köye dönüyordu. Her zaman da sedefli tufeği elinde. Sedefli tufeğini hiç bırakmıyordu.

Hasan arıların da, yılanların da, Anavarza yamaçlarındaki tekmil kuşların börtü böceğin de baş belasıydı.

Bu köyden de çok çok kaçmak istiyordu. Haftaya bir iki güne bir karşıya geçiyor, öteki köylere kadar yürüyor, sonra nedense, belki korkudan, gerisin geri dönüyordu. Bir keresinde ta Kozan üstüne Farsağa kadar, bir çobana arkadaş olup gitmiş, sonra da geriye dönmüştü.

Ne yapacağını bilemiyordu. Bir şeyi biliyordu ki, bu köyde kalmamalıydı.Ya da anası gitmeli bir yere… Anası, anası gitmeli. Herkes anasına düşman. İnsan bu düşmanlık içinde boğuluyor. Anasına olan düşmanlık kendine de geçiyor, boğulacak gibi oluyordu bu köyde. Büyükanası, halaları, amcaları, amcalarının karıları, akrabaları, hiç kimse konuşmuyordu anasıyla. Öyleyse anası bu köyde ne duruyor. O kadar da güzel ki, o kadar da dünya güzeli ki… Anasının köyden salt kendisini bırakıp gitmemesi onun onurunu okşuyordu. Diyorlardı ki, anasını en genç amcası istiyormuş, ama, anası da diretiyor, onu istemiyormuş.

İnanılmaz bir tedirginlikteydi Hasan. Bu yüzden de kendisini kuşlara, böceklere vurmuştu. Şu dünyada sarılacak bir canlı, bir dal arıyordu Hasan. Başını taştan taşa vuruyor kuşatıldığı yerden, onu saran demir halkanın içinden bir türlü çıkamıyordu.

Her gün kaçmak, her gün mağaralar, kartallar, böcekler, yılanlar, her gün, her gün … Hiç bir çocuk arkadaşı da yoktu. Ya o çocuklardan kaçıyor, ya çocuklar ondan kaçıyorlardı. Bir Salih vardı, vardı ama, Salih de hiç konuşmayan birisiydi. Daha iyi ya, varsın konuşmasın. Hasan ona konuşuyor, konuşuyor başını şişiriyordu cocuğun. İnsanın böyle hiç konuşmayan bir arkadaşı olması, bıkmadan, usanmadan da onu dinlemesi ne iyi.

Hasan bir esriklikte, mavi yağmurcukkuşunda, havada dönen kartallarda, çıngıraklı yılanlarda, bir de Salih'te kendini unutmasa ölürdü.

Mimar Sinan

Sultan Süleyman, bir gün Mimar Sinan'ı huzuruna çağırdı. Atalarının camileriyle karşılaştırılamayacak derecede muhteşem bir cami yapmasını emretti. Mimar, binanın resmini padişaha sunduğu zaman memnuniyetle kabul edildi. Caminin yapımında kullanılan dört direk vardı ki, tarihi bakımdan büyük bir önem taşıyordu. Bu direklerden biri İskenderiye'den, biri Baalbek harabelerinden, biri Saray-i Amire cıvarından getirildi. Dördüncüsü de Kıztaşı mahallesinden alındı. Yerine konmak için pek çok acemi oğlanlar çalıştırıldı. Binada kullanılan ak mermerler Marmara Adasından, yeşil mermerler Arabistan'dan getirildi. Cami kapılarının çoğu abanozdandı. Mimar Sinan, muazzam abidesini vücuda getirmek için durmadan çalıştı. Nihayet caminin kubbesi kapandı. Duvarları zarif çinilerle kaplandı. Hattat Karahisari Hasan Efendi'nin sanatkar kalemi duvarlar üzerinde güzel eserler meydana getirdi.

Sultan Süleyman sabırsızlanıyordu. Bir gün camii ziyarete gitti. Mimar Sinan mihrabın ve minberin düzenlenmesi ile meşguldü. Padişahı görünce nezaketle selamladı. Fakat Sultan Süleyman hiddetliydi. Ca-minin bitirilmemesini birçokları bahane etmişler; "Kubbenin durmasında şüphe vardır" demişlerdi; bazıları da caminin tamamlayıcısıdır diye, Sinan'ı, bir de türbe yapımına başlatmışlardı.

Sultan Süleyman, Mimar Sinan'a:

Niçin benim camim ile ilgilenmeyip önemsiz şeylerle vakit geçirirsin? dedi.

Mimar Sinan şaşırdı: Bu hiddetin sebeplerini bir türlü anlayamıyordu. Nihayet cevap verdi:

- Saadetlı padişahimin yardımlarıyla inşallah iki ayda tamam olur.

Sultan Süleyman, Mimar Sinan'ın bu sözlerine inanmadı. Mimarın aleyhinde söylenen sözlerin doğruluğuna inanacak gibi oldu. Mimar Sinan sözünü tuttu. Caminin kalan kısımlarını iki ayda bitirdi. Anahtarlarını padişaha teslim etti.

Süleymaniye Camii sekiz yılda bitti. Caminin bütün masrafı 897.380 flori, yani 537 yük, 72.900 akçe idi.

Mimar Sinan, bu tarihten itibaren şan ve şerefin en yüksek noktasına ulaştı. İstanbul'un en muhteşem camileri Mimar Sinan'ındı. Halıç'ın üzerinde dört yüz bin altınla inşa edilen Sultan Selim Camii, su kemerleri, medreseler, türbeler ve en sonra Süleymaniye Camii, koca mimarın şeref ve gururunu arttıracak şaheserlerdendi. O zamanlar Mimar Sinan altmış dokuz yaşında idi. Uzun boyu, zayıf vücudu, uzun sakalı, kara gözleriyle Ebussuutlar ve Sokullular arasında seçkin bir kişilikle kendini gösteriyordu.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Çocuğun yediği - helal, giydiği - haram.
Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte.
Havlayan köpek ısırmaz.
Çok gezen tavuk ayağında pis getirir.
Çobansız koyunu kurt kapar.
Çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış.
Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak.
Cambaz ipte, balık dipte gerek.
Cami ne kadar büyük olsa imam gene bildiğini okur.

12- DARS - 12. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Sinonimlar (eş anlamlı kelimeler), sinonimik qator, dominanta.

Fe’lning buyruq shakli (emir kipi), istak shakli (istek kipi).

Til bilimi - Dilbilgisi

SINONIMLAR – EŞ ANLAMLI KELİMELER

Ma’nosi bir-biriga yaqin, lekin shakli turlicha bo‘lgan so‘zlar sinonimlar deb yuritiladi. Ular bir so‘z turkumiga oid bo‘lib, bir narsa yoki hodisani turli belgilariga ko‘ra yoki turli nuqtai nazardan ifodalaydi. Misollar: *gök - felek - sema - hava; fakirlik - yoksulluk - sefalet; gün -güneş; kalp - yürek - gönül.*

Shuni unutmaslik kerakki, sinonimlar bir narsa yoki hodisani ifodalasa-da, lekin ular orasida nozik ma’no farqlari mavjud. Masalan: *fakirlik - yoksulluk - sefalet* so‘zlaridan *fakirlik* moddiy

ta'minlanmaganlikni bildirsa, *sefalet* so'zi hech vaqosi yo'q, och-nochorlikni bildiradi, *yoksulluk* esa yo'qotadigan narsasi yo'q, kunini arang o'tkazuvchi kishiga nisbatan qo'llaniladi.

Sinonimlar yig'indisi sinonimik qator deyiladi. Masalan: *insan - kişi - adam - kimse - şahıs; dost - arkadaş - ortak; yemek - aş, yaşlı - koca - ihtiyar*. Sinonimik qatorda ma'nosi barcha uslublar uchun umumiy, betaraf so'z dominanta bo'ladi. Qolganlarining ma'nosi o'sha asos so'zga qiyosan olinadi. Chunonchi, berilgan sinonimik qatorlarda *insan, dost, yemek, yaşlı* so'zlari dominantadir.

Nutqda, badiiy adabiyotda fikrni ta'sirli, ixcham ifodalashda sinonimlarning ahamiyati beqiyos. Shuning uchun shoir va yozuvchilar ulardan ustalik bilan foydalanadilar. Turkiy tillarda, xususan, turk tilida sinonimlarning taraqqiy etganligi uning uslubiy jihatdan boy va imkoniyatlarining kengligidan dalolat beradi. Tilni sinonimlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Lutfan sinonimlarni o'qing. Ma'nolaridagi farqlarni aniqlab, daftaringizga ko'chirib oling. - Lütfen aşağıdaki eş anlamlı kelimeleri okuyunuz. Kelimelerin anlam özelliklerini açıklayarak defterinize aktarınız.

Kelime - sözcük - söz; sözlük - lügat; talih - kader; kafa - baş - kelle; tencere - kazan; kadın - bayan - hatun - hanım; ücret - ödeme; kıyafet - kılık; sembol - simge - timsal; duygu - his; bilgi - bilim; hisse - pay; yer - toprak; hudut - sınır; hak - hukuk; ışık - nur - ziya.

2-mashq. Lutfan sinonimlarni o'qing. Ma'nolaridagi farqlarni aniqlab, daftaringizga ko'chirib oling. - Lütfen aşağıdaki eş anlamlı kelimeleri okuyunuz. Kelimelerin anlam özelliklerini açıklayarak defterinize aktarınız.

Irak - uzak; önemli - mühim; özel - mahsus - hususi - mühim; iyi - hoş - hayırlı; sıcak - ısı.

Bükmek - eğmek; dyumak - işitmek; havlamak - ürmek; bakmak - görmek; seyretmek - izlemek; yaşamak - oturmak.

3- mashq. Lutfan, berilgan so'zlar qatoridan sinonimlarni aniqlang. - Lütfen eş anlamlı kelimeleri bulunuz.

Affetmek, özür dilemek, bağışlamak, hoş görmek.

Kaynaşma, anlaşma, sulh, barış.

Cumhurbaşkanı, vekil, başbakan, bakan.
Tebrik etmek, teşvik etmek, övmek, kutlamak.
Alim, filosof, bilgi, gezgin.
Doktor, hastabakıcı, hemşire, hekim.

4- mashq. Lutfan, berilgan so‘zlar qatoridan sinonimlarni aniqlang. - Lütfen eş anlamlı kelimeleri bulunuz.
Mağlup etmek, savaşmak, yenmek, perişan etmek.
Anlam, manevi, marka, mana.
Kitabevi, matbaa, yayınevi, basımevi.
Zorunlu, yetkili, görevli, mecburi,
Dil, konuşma, lisan, söz.
Muhit, mahalle, cadde, çevre.

5- mashq. Nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen boşlukları uygun eklerle tamamlayınız.
Romatizma hastalıkları, ınsanlığı korkut... en yaygın hastalıklardandır.
Mona Lisa’nın gülüşü gençliğe gülüm... bir gülüştür.
Bu onun yap... en güzel eseriydi. Ama kimin resmi ol... hala bilinmiyor.
Resme bak... adam, gör... resimden çok etkilenmişti.
Söylemek iste... şeyleri söyleyeme... için çok üzgündük.
Günde sekiz saat çalış... iyi bir işçi bulabilir misiniz ?
Sağlık çalışmalarına gönüllü ol... katıldım.
Çocuklarını sevme... söyleyen anne-baba tanıyor musunuz?

FE'LNING BUYRUQ VA ISTAK ShAKLLARI - EMİR KİPİ

Fe'lning buyruq va istak shakllari ish-harakatni bajarish yoki bajarmaslik haqida buyurish, istash, so'rash, iltimos, maslahat, undash-chaqirish kabi ma'nolarni ifodalaydi. Turk tilida buyruq shakli *emir kipi* deb ataladi.

Bu shaklda *ben*, *biz* olmoshlari qo'llanilmaydi. Qolgan shaxslarning tuslanishi quyidagicha:

Sen git, gel, al, otur, yüz, gör.

Sen gitme, gelme, alma, oturma, yüzme, görme.

O gitsin, gelsin, alsın, otursun, yüzsün, görsün.

O gitmesin, gelmesin, almasın, oturmasın, yüzmesin, görmesin.

Siz gidin(iz), gelin(iz), alın(ız), oturun(uz), yüzün(üz), görün(üz).

Siz gitmeyin(iz), gelmeyin(iz), almayın(ız), oturmayın(ız), yüzmeyin(iz), görmeyin(iz).

Onlar gitsinler, gelsinler, alsınlar, otursunlar, yüzsünler, görsünler.

Onlar gitmesinler, gelmesinler, almasınlar, oturmasınlar, yüzmesinler, görmesinler.

Istak shakli *istek kipi* deb ataladi. U fe'lning bosh shakliga *-a(-e)* qo'shimchasini qo'shish bilan yasaladi. Ta'kidlash kerakki, hozirgi turk tilida birlik va ko'plikning I shaxs shakli ko'p qo'llaniladi:

Ben sor-a-y-ım, gel-e-y-im, uyu-y-a-y-ım, söyle-y-e-y-im.

Ben sor-ma-y-a-y-ım, gel-me-y-e-y-im, uyu-ma-y-a-y-ım, söyle-me-y-e-y-im.

Biz sor-a-lım, gel-e-lim, uyu-y-a-lım, söyle-y-e-lim.

Biz sor-ma-ya-lım, gel-me-ye-lim, uyu-y-ma-ya-lım, söyle-y-me-ye-lim.

Istakning qolgan shaxslardagi shakllarni nutqda qo'llanilishi cheklangan.

Sen sor-a-sın, gel-e-sin, uyu-y-a-sın, söyle-y-e-sin.

Sen sor-ma-y-a-sın, gel-me-y-e-sin, uyu-ma-y-a-sın, söyle-me-y-e-sin.

O sor-a, gel-e, uyu-y-a, söyle-y-e.

O sor-ma-y-a, gel-me-y-e, uyu-ma-y-a, söyle-me-y-e.

Siz sor-a-sınız, gel-e-siniz, uyu-y-a-sınız, söyle-y-e-siniz.

Siz sor-ma-y-a-sınız, gel-me-y-e-siniz, uyu-ma-y-a-sınız, söyle-me-y-e-siniz.

Onlar sor-a-lar, gel-e-ler, uyu-y-a-lar, söyle-y-e-ler.

Onlar sor-ma-y-a-lar, gel-me-y-e-ler, söyle-me-y-e-ler.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

6-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga tushum kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen boşlukları belirtme hali ekiyle tamamlayınız.

O film... ben izledim. Kahvaltı... Kekova'da yaptık. Kaptan sualtı şehri... gördü. İnsanlar birbiri... sevmeliler. O tarih kitab... okuyor. Dostun... ziyaret ettik. Turistler tarihi yerler... ziyaret ederler. Emine Hanım deniz… seyretme... seviyor. Pencere... aç. Pencere... kapa.

7-mashq. Nuqtalar o‘rniga o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen boşlukları kalma hali ekiyle tamamlayınız.

Kaptan tekne... kalacak. Tatili Marmarıs'... geçirdik. Şeyda Hanım Kekova'... oturuyor. Ankara'... oturuyorum. Masa... çiçek var. Paket... börek var. Çanta... defter var. Sınıf... öğretmen yok. Bavul... ne var? Annen nere... çalışıyor?

8-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen boşlukları yönelme durumu ekiyle tamamlayınız.

Yat kıyı... yanaşacak. Arkadaşların... iyi davran. Öğretmen... cevap vermek istedim. Antalya'... gittim. Okul... gel. Barış Üniversite... gitti. Paketi masa... koyma. Valizi bura... getir. Paket ile tren... bin. Özgür taksi... biniyor.

9- mashq. Nuqtalar o‘rniga qaratqich kelishigi qo‘shimchasini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları ilgi hali ekiyle tamamlayınız.

Bir dakıka... altmışta biri saniyedir. Bura... yazlarını sever misiniz? Ali... çantasını görmediniz mi? Bu kim... defteri? Dolap... arkasında bir şey yok. Sen masa... üstünden hiç bir şey almadın mı? Bavulu karyola... altına koydular. Kapı... önü pek kalabalıktı. Seni sinema... önünde bekliyorum. Ev... içerisinde bekle.

10-mashq. Nuqtalar o‘rniga kelishik qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun ad durum ekleriyle tamamlayınız.

Kitap… san... vermiştim. Anahtar… masa... bıraktım. Emine Hanım Uludağ'… gitmiş. Rail Hanım gemi... deniz… seyretti. Geçen hafta sinema... gitmek istedim. Şeyda Hanım park... kitap okuma… seviyor. Gineş... doğuş... seyretmelisin. Keşke bu sene okul... bitirsem de ünivesite… kazansam.

11-mashq. Lutfan, quyidagi gaplarni o‘tgan zamonga aylantiring. - Lütfen aşağıdaki cümleleri -di'li geçmiş zamana çeviriniz.

Semiha ünivesiteye gidiyor. .....
Deniz kitap alıyor. .....
Barış bavulu yerleşitiriyor. .....
Özgür mektup yazıyor. .....
Öğrenciler sınıftan çıkıyorlar. .....
O evde temizlik yapıyor. .....
Dinçer bahçede oynuyor. .....
Sibel arabasını yıkıyor. .....
Ben çamaşır yıkıyorum. .....
İbrahim Bey arabasını tamir ediyor. .....

12- mashq. Nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘yib, gaplarni tugallang. - Lütfen boşlukları uygun eklerle tamamlayınız.

Antalya’da Bir Yaz Tatili

Geçen yaz Antalya’… git… . Orada çok güzel bir tatil geçir... . Eğer, Antalya’… gitme… çok üzül… . Çünkü, ora… daha önce hiç görme… . Duyduğuma göre ora… çok antik eserler varmış. Harika şeylermiş. Bu eserler insanlar… hayret… düşür… . Ben de çok merak et… . Ankara’… yolculuk yedi saat sür… . Tatil… Antalya’ya gittiğim için çok mutluydum. Orada yeni yeni arkadaşlar edin… . Her akşam birlikte deniz kenarı… git… . Sabahları da erkenden kalk... ve sessiz sessiz ev… çık... . Doğruca deniz kenarı… inip deniz… muhteşem manzarası… seyret… . Zaman zaman şarkılar söylüyor, eğlen... .

Bir gün çok enteresan bir olay ol… . Deniz… yüzmekte olan genç bir adam… imdat sesleriyle irkildik. Arkadaşım Cavit çok güzel yüz… . Hemen denize atlayıp yüzmeye başladı. Genç adamın yanı…

gelince kolları… boynuna dolayarak kıyı… gelince hemen suni tenefüs yapıp adamı hayata döndür… .

Bu olaydan sonra denizde fazla açılmama… çalış... artık. Çünkü, o genç adam… her iki ayağına birden kramp girmiş ve hareket edemez ol… . Artık deniz… yalnız başımıza gir… . Bu hepimiz için güzel bir ders ol… .

Suhbat - Konuşma

Lokantada

Garson: Buyurun efendim, ne arzu edersiniz?

Orhan: Önce bir yemek listesine bakalım. Sonra söyleriz.

Emine Hanım: Listeyi sesli okur musunuz?

Orhan: Elbette. Önce çorbaları söyleyeyim. Domates, yayla, mercimek ve sebze çorbası var.

Emine Hanım: Ben sebze çorbası istiyorum.

Deniz: Ben çorba içmeyeceğim.

Orhan: Balık ister misiniz?

Deniz: Balıklardan ne var?

Orhan: Kefal, mercan, hamsi.

Cengiz Bey: Ben kefal isterim.

Emine Hanım: Ben de kefal isterim.

Deniz: Et yemeklerini söyler misiniz?

Orhan: Şiş kebap, şiş köfte, biftek, pirzola ve döner var.

Deniz: Hah, döner yerim!

Garson: Ne içersiniz, efendim?

Cengiz Bey: Bana maden suyu, lütfen.

Emine Hanım: Bana bir pepsi.

Deniz: Bana da bir pepsi. Yok yok, meyve suyu olsun. Yahut ayran getirin, daha iyi.

Garson: Siz ne emredersiniz, Beyefendi?

Orhan: Bana bira getirin, lütfen.

Garson: Tatlı ister misiniz?

Cengiz Bey: Ben istemem.

Emine Hanım: Ben de.

Deniz: Ben isterim. Hangi tatlılar var?

Garson: Baklava, kadayıf, sütlaç, aşure...

Deniz: Aşure olsun.

Garson: Tamam, efendim. Hemen getiriyorum.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

SOAT - SAAT

Turk tilida *Saat kaç?* (*Soat necha bo‘ldi?*) so‘rog‘iga beriladigan javob aytish tartibi shunday:

Aniq vaqt nazarda tutilganda *tam* (roppa-rosa) so‘zi qo‘shib aytiladi: 10.00 - *tam on* (roppa-rosa o‘n), 12.00 - *tam on iki* (roppa-rosa o‘n ikki) kabi.

"Yarim soat" (30 minut) ma’nosida *buçuk* so‘zi qo‘llaniladi: 10.30 - *on buçuk* , 12.30 - *on iki buçuk*.

"Chorak soat" (15 minut) ma’nosi *çeyrek* so‘zi bilan beriladi: 01.15 - *biri çeyrek geçiyor* yoki 06.15 - *altıyı çeyrek geçiyor* kabi.

Coatdan muayyan minut o‘tganligi *geçiyor* so‘zini qo‘shib ifoda etiladi: 10.05 - *onu beş geçiyor* - o‘ndan besh minut o‘tdi, 02.20 - *ikiyi yirmi geçiyor* - ikkidan yigirma minut o‘tdi.

Tartibda o‘zbek tilidagi kabi ikki xil usul ham amal qiladi: 10.30 - on otuz yoki on buçuk, 11.45 - on bir kırk beş yoki on ikiye çeyrek var, 12. 07 - on iki sıfır yedi yoki on ikiyi yedi geçiyor.

O‘zbek tilidagi "..ta kam" o‘rnida *var* so‘zi qo‘llaniladi: *on ikiye on var* - o‘nta kam o‘n ikki.

Saat kaçta? Ne zaman? (*soat nechada?, qachon?*) so‘roqlariga esa shunday javob qaytariladi:

Aytilayotgan soatga *-da* qo‘shimchasi qo‘shiladi: 10.00 - *tam onda,* 10.30 - *on otuzda* yoki *on buçukta* kabi.

"Coatdan muayyan minut o‘tganda" tushunchasini ifodalash uchun songa *geçe* so‘zi qo‘shiladi: *on ikiyi yedi geçe* - o‘n ikkidan yetti (minut) o‘tganda.

O‘zbek tilidagi "...ta kamda" o‘rnida ... *kala* ishlatiladi: 10.50- *on bire on kala,* 9.45 - *ona çeyrek kala.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

13-mashq. Lutfan soatlarni namunadagi kabi ayting. - Lütfen vakti örnekteki gibi söyleyiniz.

9.15 - *Saat dokuz on beş*. 10.20, 12.15, 09.30, 12.00, 15.30, 10.04.

13.08 - *Saat on üç sıfır sekiz.* 14.30, 15.20, 16.30, 18.45. 19.50, 20.10.

13.45 - *Saat on üç kırk beş* ya da *ikiye çeyrek var*. 05.45, 10.45, 12.45. 18.45, 22.45.

- *Saat on bir sıfır beş* ya da *on biri beş geçiyor.* 01.12, 14.20, 15.15, 19.20, 22.10.

14- mashq. Lutfan savollarga javob bering. -Lütfen cevap veriniz.

Saat kaçta kalkıyorsunuz? 2. Saat kaçta banyo yapıyorsunuz? 3. Saat kaçta traş oluyorsunuz? 4. Saat kaçta kahvaltı yapıyorsunuz? 5. Saat kaçta okula gidiyorsunuz?

15-mashq. Lutfan berilgan so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

1. Değil, sen, öğrenci? 2. Üniversite, Türkçe, Arapça, öğrenmek. 3. Saat, üç, teneffüs, bitmek. 4. Saat, dokuz, film, güzel, başlamak. 5. Ders, Türkçe, konuşmak, sadece. 6. Saat, yedi, ev, dershane, gitmek. 7. Siz, kalem, var, yok? 8. Nezmiye Hanım, genç, ihtiyar?

Muloqot madaniyati -Konuşma kültürü

TARJIMONLIK – TERCÜMANLIK

Tarjimonlik o‘ta mas’uliyatli vazifa. Buning uchun siz ham o‘zbek tilini, ham turk tilini yuqori darajada bilmoqligingiz talab etiladi.

Turk tilida tarjimon tercüman yoki çevirmen, tarjima tercüme / çeviri, tarjima qilmoq esa tercüme etmek / çeviri yapmak / çevirmek deyiladi.

Tarjimonlikda tilni bilishingizgina emas, o‘zingizni tuta olishingiz, ikki xalqning odob me’yorlaridan yaxshi xabardor bo‘lishingiz, chet elliklar bilan bo‘ladigan muloqotingiz ham katta ahamiyatga ega.

Boshlab tashqi ko‘rinishingizga e’tibor bering. Xizmat vazifasidasiz: ortiqcha bashanglik yarashmaydi, hammaning e’tiborini faqat o‘zingizga tortmaganingiz ma’qul. O‘rniga siz bilim va madaniyatingizga zo‘r bering. Xushro‘ylik, jiddiylik ziynatingiz ekanligini unutmang.

Tarjimonlik turli vaziyatlarda olib boriladi. Ikki tomon o‘rtasida yuzma-yuz suhbatda, tomonlardan biri nutq so‘zlagan holatlarda va boshqalar. Turk tilida tomonlar uchrashuvi *görüşme,* rasmiy uchrashuv va muzokaralar *resmi iş görüşmesi,* do‘stona uchrashuv *sohbet,* muloqot esa *dıyalog* deyiladi. Minbardan aytilgan nutq *konuşma* dir. Bunday holatda nutq ko‘pchilikka tarjima qilinadi. Har

qanday holatda ham siz o‘z o‘rningizni belgilab olmog‘ingiz kerak. Vakil minbarda nutq so‘zlaganda, tarjimon qisman tisarilgan holatda turadi. Vakillar yuzma-yuz suhbatlashayotganda o‘rtada, lekin bir oz chetroq o‘rinni egallagan ma’qul.

Siz tomonlarni ilk bor tanishtirayotganda ularning ismi-sharifiga o‘zbek tilida "*Janob* „,", turk tilida esa *Sayın* ... ka-bi hurmatni ifodalovchi so‘zlarni qo‘shib tanitishingiz lozim.

Unutmasligingiz kerak, ikki mamlakat vakili bir-biri bilan tanishayotganda siz ularga o‘zingizni, zarurat bo‘lmasa, yoki ulardan birortasi ismingizni so‘ramagunicha tanishtirishingizga hojat yo‘q.

Tasavvur eting, siz ikki davlat vazirlariga tarjimonlik qilyapsiz. Eng asosiy vazifa: ularning so‘zlarini bir-birlariga aniq va xatosiz yetkazmog‘ingiz kerak. Muhimi, suhbat paytida tomonlar gapini o‘zgartirmay, ularning o‘z tilidan berishingiz kerak. Ular qancha gapirishidan qat’i nazar, ishora etmagunlaricha tarjimani boshlamasligingiz yoki ular gapini kesib qo‘ymasligingiz darkor.

Suhbat chog‘ida tomonlardan biri oraga iliqlik kiritish maqsadida xazil-mutoyiba ishlatishi, ibora yoki maqollar qo‘l-lashi mumkin. Siz buni ham ikkinchi tomonga yetkaza bilishingiz kerak. Chunonchi, turkcha maqollardan ba’zilarining o‘zbekcha yoki o‘zbek maqollarining turkcha muqobillari bo‘lmasligi mumkin. Shuningdek, o‘sha maqol xotirangizga kelmadi deylik. Bunday holatlarda siz "turklarda shunday maqol bor" deb ta’kidlab, maqol mazmunini lo‘nda sharhlab yetkizganingiz durust.

Suhbat yoki nutq yakunida notiq so‘zini yakunlab, samimiy tilak bildiradi. Shunda uning tilaklarini o‘z nomingizdan emas, o‘zlashtirma shaklda berishingiz kerak. Masalan, vakilning *Sayın bakan, degerli arkadaşlar! Size bizi sıcak karşıladığınız için samimi teşekkürlerimizi iletmek istiyorum. Hepinize Allah'tan sıhatlar, iyi günlerde görüşmek nasip olmasını dilerim* degan gapini siz "So‘z yakunida Muhtaram ..., O‘zbekiston tomoni ularni iliq kutib olgani uchun o‘zlarining samimiy minnatdorchiliklarini izhor etadilar. Sizlarga Allohdan sog‘lik-salomatlik tilab, yaxshi kunlarda uchrashishni istab qoladilar" shaklida o‘girsangiz bo‘ladi.

Imlo qoidasi - İmla kuralları

Imloga ko‘ra ev, ocak, yurt bilan yasalgan qo‘shma so‘zlar ajratib yoziladi: bakım evi, doğum evi, aş evi, düğün evi, ordu evi,

radyo evi, yayın evi; aş ocağı, sağlık ocağı; öğrenci yurdu, sağlık yurdu.

Forschadan o‘zlashgan *hane* so‘zi bilan yasalgan qo‘shma so‘zlar qo‘shib yoziladi: *çayhane, dershane, kahvehane, yemekhane, süthane.*

Kelishik qo‘shimchalari bilan kelgan takrorlar ajratib yoziladi: baş başa, el ele, iç içe, göz göze, omuz omuza, daldan dala, elden ele.

Qo‘shimcha olmagan takrorlar ham alohida yoziladi: adım adım, kucak kucak, karış karış, akın akın, takım takım, ağır ağır, yavaş yavaş, derin derin, diri diri, sarı sarı.

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Dünyamız

Uzun ve dümdüz bir yolda, hiç otomobile bindiniz mi? Yol, dümdüz görünür, dümdüz uzanır. Çok uzaklarda yer ile gök birleşmiş gibidir. Sanki yolunuzun sonunda göğe varacakmişsiniz gibi gelir.

Ama siz gökyüzüne bir türlü yaklaşmazsınız.

Ne kadar uzağa giderseniz gidiniz, ufka yanaşamazsınız. O, her zaman ilerinizde görünür.

Buna benzer bir örneği, bir deniz kıyısında da izleyebilirsiniz. Denizde gökyüzünün birleşir gibi olduğu ufukta, gelmekte olan bir geminin önce bacasını, direklerini görürsünüz. Gemi yaklaştıkça, yavaş yavaş gövdesini görmeye başlarsınız. Daha yakınlarda da, gemi tüm olarak görünür.

Bunun nedeni, dünyanın yuvarlak olmasıdır.

Dünya bir topa benzer. Yalnız üst ve alt tarafları biraz basıktır. Dünyanın her tarafını gök, yani hava sarmıştır.

Dünya yuvarlaktır.

Eskiden bilginler, dünyamızın yuvarlak olduğunu ispat edebilmek için çok uğraşmışlar. Şimdi, dünyamızın yuvarlak olduğunu, artık kesin olarak biliyoruz. Geçen yıllarda Ay'a çıkan astronotlar, aydan dünyamızın fotoğraflarını çektiler. Bu fotoğraflarda dünyamız bir portakal gibi yuvarlak görünuyordu. Yalnız kuzey ve güney yanları hafıf basıktır. Buralara kitap adı verilir.

Marangoz ve kedi
(Japon masalı)

Yaşlı, zavallı bir marangoz vardı. Çok sevgili kedisi ile birlikte yaşardı. Her sabah işe gitmeden önce yemeğini verir, akşam da ona balık getirirdi. Kedi de marangozu çok severdi. Böylece yaşayıp gidiyorlardı.

Bir gün marangozda bir hastalık meydana geldi. Gözleri hastalandı. Doktor hastalığı inceledi ve kötü bir hastalık olduğunu, zor iyileşeceğini söyledi. Artık marangoz çalışamıyordu. Parası da hiç kalmamıştı ki, kedisine nasıl balık alacaktı?

Sonunda kedisine dedi ki:

-Biz seninle dostça yaşadık. Artık ben kör oldum. Beni kimse iyileştiremez. Seni ne ile doyurayım! Bana kızma, öyle görünüyor ki, kendine başka bir sahip aramalısın...

Marangoz uykuya daldı. Kedi ise sanki sahibinin sözlerini anlamıştı. Ona doğru geldi, yastığına oturdu ve gözlerini yalamaya başladı. Önce sol sonra sağ, sol-sağ, sol-sağ...

Sabah oldu. Kedi sabaha kadar marangozun gözlerini yaladı. İşte mucize gerçekleşmişti!.. zavallı marangozun gözlerindeki ağrı hafifleşmişti.

Böylece on gün geçti. On birinci gün marangozun gözlerinde hastalık kalmamıştı ve tamamen iyileşmişti. Artık eskisi gibi iyi görüyordu. Ancak, kedinin gözleri ise günden güne zayıflamakta, kötüleşmekteydi...

Ve kedi bir gün, sahibi uyurken sessizce ortadan kayboldu... O günden sonra kediyi gören olmadı...

«*İyiliklerin bedelini bir gün mutlaka alırsınız*»

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Bulanık su - balıkçının yarı kazancıdır.

Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa düşmeyince.

Boş torba ile at tutulmaz.

El eli yıkar, iki el yüzü.

Abanın kadrı yağmurda bilinir.

Acele işe şeytan karışır.

Et kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır?

Acıkmış kudurmuştan beterdir.

13- DARS - 13. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Omonimlar (sesteşler), antonimlar (zıt anlamlı kelimeler).

Istak-shart shakli (Dilek-şart kipi).

Til bilimi - Dilbilgisi

OMONIM VA ANTONIMLAR – SESTEŞLER VE ZIT ANLAMLI KELİMELER

Omonimlar talaffuzi va yozilishi bir xil, ammo ma’nosi turlicha bo‘lgan so‘zlardir. Masalan: *aç* - och (qorin ochligi)*;* och (buyruq)*; kalıp* - qolip*;* fe’lning ravishdosh shakli*; kapama* - yopish (eshikka nisbatan)*;* yopma- (buyruq mayli)*; it* - hayvon*;* sur-, siljit- (buyruq)*; metin* - matn*;* metin, mustahkam*; saçma* - pala-partish. tartibsiz*;* sochma- (buyruq)*; gelme* - kelish (harakat nomi)*;* kelma- (buyruq)*; gitme* - ketish (harakat nomi)*;* ketma- (buyruq)*; dahi* - hatto*;* dohiy*; dahil* - birgalikda*;* ichki*; tat* - tot, maza, ta’m*;* totib ko‘r- (buyruq)*; dayatma* - majburlash, zo‘rlash*;* zo‘rlama- (buyruq mayli).

O‘zaro zid tushunchalarni ifodalaydigan so‘zlar antonimlardir. Bunda bir so‘z mazmunan ikkinchi so‘zga zid qo‘yiladi. Masalan: iyi - kötü, güzel - çirkin, hafif - ağır, kolay - zor, doğru - yanlış, gerçek - yalan, uzun - kısa, beyaz - siyah, gülmek - ağlamak.

Antonimlik faqat bir-birini inkor qilishdangina iborat emas. Antonimlar belgi-xususiyat, miqdor, o‘rin, payt, harakat-holatni ifodalovchi so‘zlarda ko‘p uchraydi.

Antonimlar nutqda juft holda kelib yangi bir tushunchani ifodalash xususiyatiga ega. Masalan: *Bu hayatta iyi kötü günleri yaşadım. Bu dağlardaki uzun kısa yolları iyi biliyorum.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan omonimlarning ma’nosini ayting va ulardan so‘z birikmalari tuzib, daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki sesteşlerin anlamlarını açıklayarak kelime öbekleri kurunuz ve defterinize aktarınız.

Yüz, at, al, bağ, kurt, toz, düz, yaz, yay, yayın, don.

2-mashq. Berilgan so‘zlarning antonimlarini toping va ularni birgalikda daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin zıt anlamlılarını bulunuz ve tamamını defterinize aktarınız.

İyi, küçük, genç, tatlı, aşağı, yer, beyaz, sıçak, gece, sabah.

3-mashq. Berilgan birikmalarning ma’nosini izohlang va ulardan gaplar tuzib, daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki kelime öbeklerinin anlamlarını açıklayınız, onlarla cümle kurarak tamamını defterinize aktarınız.

Aşağı yukarı miktar, acı tatlı günler, iyi kötü bilmek, akı karayı tanımak, doğru yanlış konuşabilmek.

4-mashq. Lutfan, berilgan so‘zlar qatoridan antonimlarni aniqlang. - Lütfen zıt anlamlı kelimeleri bulunuz.

1. Hızlı, sabırsız, yavaş, telaş.
2. Akıllı, bilgili, acemi, deli,
3. İstemek, almak, vermek, sormak.
4. Uygun, zor, anlaşılmaz, kolay.
5. Kirli, temiz, lekeli, iğrenç.
6. Konuşmak, tartışmak, sohbet etmek, susmak.

5-mashq. Lutfan, berilgan so‘zlar qatoridan antonimlarni aniqlang. - Lütfen zıt anlamlı kelimeleri bulunuz.

1. Artmak, büyümek, eksilmek, genişlemek.
2. Taze, bayat, solmuş, kurumuş.
3. Dost, kardeş, düşman, arkadaş.

4. Çürük, bozulmuş, eski, yeni.
5. Zararlı, zavallı, yararlı.
6. Zengin, tutumlu, fakir, cömert.

6-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarga antonimlar topib yozing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerin zıt anlamlarını yazınız.

Yatmak, uzun, yanlış, güzel, yaşlı, açık, büyük, beyaz, ak, uzak, var, eski, evli, alçak.

7-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

Örnek: Gazete okumak, gidip uyumak - Gazete okumadan gidip uyudu.

1. Ders çalışmak, gidip uyumak. 2. Onlar, beklemek, gitmek. 3. Düşünmek, siz, yazmak. 4. Biz, görmek, gitmek. 5. Bilmek, ben, söylemek. 6. Paket almak, trenden inmek.

8-mashq. Lutfan berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimeleri kullanarak cümleler kurunuz.

I. 1. Semiha, Mehmet, konuşmak. 2. Semiha, Mehmet, fakülte, konuşmak. 3. Semiha , Mehmet, fakülte, kayıt konusu, konuşmak.

II. 1. Semiha, Mehmet, görmek. 2. Semiha, Mehmet, görmek, ev, davet etmek. 3. Semiha, Mehmet, pazar günü, görmek, ev, davet etmek.

Til bilimi - Dilbilgisi

FE’LNING ShART MAYLI – DİLEK-ŞART KİPİ

Fe’lning shart mayli biror ish-harakatning yuzaga chiqishi uchun undan oldin bajarilishi shart bo‘lgan ish-harakatni ifodalaydi. Bunday fe’llar ish-harakatni bajarish yoki bajarmaslik haqida qat’iy bo‘lmagan istak, maslahat kabi ma’nolarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Shuning uchun turk tilshunosligida fe’lning bu shakldagi ko‘rinishi *dilek-şart kipi* deb birgalikda qo‘llanadi.

Turk tilida fe’lning bunday shakli *-sa, -se* qo‘shimchasi bilan yasaladi:

Kelasi zamon shakli:

Ben al-sa-m, ver-se-m, gör-se-m, oku-sa-m, gel-se-m.

Ben al-ma-sa-m, ver-me-se-m, gör-me-se-m, oku-ma-sa-m, gel-me-se-m.

Sen al-sa-n, ver-se-n, gör-se-n, oku-sa-n, gel-se-n.

Sen al-ma-sa-n, ver-me-se-n, gör-me-se-n, oku-ma-sa-n, gel-me-se-n.

O al-sa, ver-se, gör-se, oku-sa, gel-se.

O al-ma-sa, ver-me-se, gör-me-se, oku-ma-sa, gel-me-se.

Biz al-sa-k ,ver-se-k, gör-se-k oku-sa-k,gel-se-k.

Biz al-ma-sa-k, ver-me-se-k, gör-me-se-k ,oku-ma-sa-k, gel-me-se-k.

Siz al-sa-nız, ver-se-niz, gör-se-niz, oku-sa-nız, gel-se-niz.

Siz al-ma-sa-nız, ver-me-se-niz, oku-ma-sa-nız, gel-me-se-niz, gör-me-se-niz.

Onlar al-sa-lar, ver-se-ler, gör-se-ler, oku-sa-lar, gel-se-ler.

Onla al-ma-sa-lar, ver-me-se-ler , gör-me-se-ler, oku-ma-sa-lar gel-me-se-ler.

O‘tgan-kelasi zamon shakli fe’lning bosh shakliga *-sa-y-dı-m, -se-y-di-m* ni qo‘shish bilan hosil qilinadi. Masalan:

Ben al-sa-y-dı-m, ver-se-y-di-m, gör-se-y-di-m, oku-sa-y-di-m, gel-se-y-di-m.

Ben al-ma-sa-y-dı-m, ver-me-se-y-di-m, gör-me-se-y-di-m, oku-ma-sa-y-dı-m, gel-me-se-y-di-m.

Fe’lning o‘tgan zamon shakllari, hozirgi zamon, kelasi zamon va hozirgi-kelasi zamon, shuningdek, imkoniyat fe’lining zamon shakllariga qo‘shilib ham shart shakli hosil qilinadi. Masalan: *gelmişsem, geldiysem, geliyorsam, geleceksem, gelirsem; gelebilmişsem, gelebildiysem, gelebiliyorsam, gelebileceksem, gelebilirsem.*

Bo‘lishsiz shakllari shunday ko‘rinishda: *gelmemişsem, gelmediysem, gelmiyorsam, gelmeyeceksem, gelmezsem; gelememişsem, gelemediysem, gelemiyorsam, gelemeyeceksem, gelemezsem.*

Topshiriqlar - Alıştırmalar

9-mashq. Lutfan berilgan sodda gaplardan shart ergash gapli qo‘shma gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki cümlelerle birleşik şart cümleleri kurunuz.

Örnek: a. Yazın vaktim olur.
b. İki ayına tatile çıkarım.
c.Yazın vaktim olursa, iki ayına tatile çıkarım.

a. Sabahleyin erken kalkarız.
b. Ormana geziye çıkarız.
c. ----------

a. Bir kılavuz buluruz.
b. Sönmeyen ateşe gideriz.
c. ----------

a. Metan gazı bir gün biter.
b. Dağdaki ateş söner.
c. ----------

a. Cengiz Bey hızlı yürür.
b. Önde giden Emine Hanıma yetişir.
c. ----------

a. Rail Hanım güneşte fazla kalır.
b. Sağlığına zararlıdır.
c. ----------

a. Yarın hava güzel olur.
b. Sizlerle akşama kadar yüzeriz.
c. ----------

a. Güzel bir yat alırız.
b. Her yıl mavi yolculuğa birlikte çıkarız.
c. ----------

10- mashq. Berilgan jumlalar kesimini kelasi zamon shart mayllariga aylantiring. - Lütfen aşağıdaki cümlelerin yüklemlerini gelecek zamanın şartına çeviriniz.

Örnek: Hep böyle hızlı yürürsen, ben gelemeyeceğim.
Hep böyle hızlı yürüyeceksen, ben gelemeyeceğim.

a. Otobüs Marmaris'e gidiyorsa, bir bilet alalım.
b. ----------

a. Biraz erken gelirseniz, yemeğe bekleriz.
b. ----------

a. Yarın bana uğrarsan, kitabı sana veririm.
b. ----------

a. Balıkları buzdolabına koyarsak, bol miktarda alalım.
b. ----------

a. Tatile çıkıyorsanız, yanınıza iyi bir fotoğraf makinası alınız.
b. ----------

11- mashq. Berilgan so‘zlardan talab etilgan zamonga moslab gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle istenilen zamanlarda cümleler kurunuz.

Gitmek, eğer, film, beğenmek, ev, dönmek (Geniş Zamanın Şartı).

Çalışmak, öğrenciler, planlı, başarılı olmak (Gelecek Zamanın Şartı).

Görmek, yarın, Orhan, sen, bu, kitap, vermek (Gelecek Zamanın Şartı, Geniş Zaman Soru).

Gitmek, mutlaka, bugün da, vermek, sinema, bensiz (Geniş Zamanın Şartı, Emir Kipi).

Suhbat - Konuşma

Boğaziçi Vapuru

Kadir Bey: Az daha vapuru kaçıracaktık. Tam zamanında yetiştik.

Fatma Hanım: Boğaziçi vapuru her gün saat 9.30'da hareket ediyor.Saat 17.30'a kadar turistleri gezdiriyor. Çoğu zaman vapurda hiç yer olmuyor. Bugün hava biraz yağışlı ve sisli olduğundan pek kimse yok.

Kadir Bey: Yine de çok turist var. Ben bu havada vapurun bile kalkacağından şüpheliyim. Baksana, yağmur çiselemeye başladı bile. İnsan İstanbul'da dört mevsimi bir günde yaşıyor.

Fatma Hanım: Bak, Boğaz Köprüsüne yaklaştık. Bu köprünün uzunluğunun ne kadar olduğunu biliyor musun?

Kadir Bey: Hayır, bilmiyorum. Yalnız dünyanın ikinci büyük köprüsü olduğunu düşünüyorum.

Fatma Hanım: Dünyanın ikinci büyük köprüsü olduğu doğru. Köprünün uzunluğu 1500 metre, denizden yüksekliği 64 metre, iki ayağının uzunluğu 1074 metre, genişliği ise 33 metre.

Kadir Bey: Çok güzel, sen de yüz üzerinden tam puan aldın.

Fatma Hanım: Niçin?

Kadir Bey: Hepsini çok güzel öğrenmişsin.

Fatma Hanım: Şaka yapma, hepsini kitaptan okudum.

Kadir Bey: Pek iyi, kitapta şu güzel yalılar hakkında ne yazıyor?

Fatma Hanım: Bilmem, kitabı sana vereyim. Bir de sen oku.

Kadir Bey: Şimdi zamanım yok. Bak, bütün türistler fotoğraf ve film çekiyor. Bu güzellikleri kaçırmasak iyi olur. Biz de biraz fotoğraf çekelim.

Fatma Hanım: Haklısın, az sonra Rumeli Hisarı'na varacağız.

Kadir Bey: Vapur nereye kadar gidiyor?

Fatma Hanım: Rumeli Kavağı'na kadar gidiyor. Öğle vakti saat 12.30'da Rumeli Kavağında olacağız. Bir buçuk saat yemek molası verilecek. Saat 14'te Anadolu Kavağına hareket edeceğiz. Karşıki sahili izleyerek geri döneceğiz. Saat 17'de yine Galata Köprüsünün önünde olacağız.

Kadir Bey: Çok güzel, öyleyse Boğaziçindeki bütün tarihi eserleri ve doğal güzellikleri görebileceğiz. Şu martıların güzelliklerine bak.

Fatma Hanım: Martılar balıkçı teknelerinin çevresinde uçuşup duruyorlar. Balıkçıların attığı küçük balıkları yiyorlar.

Kadir Bey: Sağ tarafımız Asya Kıtası, sol tarafımız Avrupa kıyısı ve biz iki kıta arasında vapurla gezi yapıyoruz.

Fatma Hanım: İstanbul bu, Doğunun ve Batının birleştiği, iki kıtayı birbirine bağlayan güzel kenttir. Artık kışın bile İstanbul'a gelebiliriz. Bu kent gezmekle bitmez.

Kadir Bey: Bir de baharda gelelim. Bahar ne de olsa bahardır ve İstanbul, baharda daha bir başkadır.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

QURILISh USKUNALARI – İNŞAAT MALZEMELERİ

Turk tilida "qurilish" - *inşaat*, "qurish, barpo etish" - *inşa etmek* deyiladi. Shuningdek, *proje, plan* - loyiha, *mimari, mimarlık* - arxitektura, *temel* - poydevor.

Qurilish uskunalarining nomlari shunday: *balta* - bolta, *çekiç* - bolg‘a, *testere* - arra, *rende* - randa, *kerpeten* - ombur, *makas* - qaychi, *çivi* - mix, *tahta, ahşap* - taxta, *tuğla* - g‘isht, *çimento* - sement, *alçı* - ganch, alebastr, *beton* - beton, *boya* - bo‘yoq , *yağlı*

boya - emal, *plastik boya* - suvda eriydigan bo‘yoq, *fırça* - bo‘yoq cho‘tkasi.

Topshiriq - Ödev

Berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

İnşaat, inşa etmek, proje, mimari, temel.

Balta, çekiç, testere, rende, kerpeten, makas, çivi, tahta, tuğla, çimento, alçı, beton, boya, yağlı boya, plastik boya, fırça.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

AEROPORTDA – HAVAALANINDA

Tasavvur qiling, Siz Istanbuldan Toshkentga qaytmoqchisiz. Oteldan chiqib taksi to‘xtatasiz. Mashinaga o‘tirgach, haydovchiga *Lütfen Atatürk Havaalanı'na / Lütfen Uluslararası (A) Terminalı'na* deysiz. U belgilangan manzilga Sizni eltib qo‘yadi.

Mashinadan tushib, aeroport binosiga kirasiz. Binoda dastavval bojxona tekshiruvidan o‘tasiz. Turk tilida bojxona *Gümrük* deyiladi. Mabodo, uchish bo‘yicha biror ma’lumot olmoqni istasangiz *Danışma bürosu* ga murojaat etishingiz mumkin. *Danışma bürosu* dan *Lütfen söyler misiniz, İstanbul - Taşkent yolcu uçağına kayıtlar nerede yapılıyor?* deb so‘rashingiz mumkin. So‘ngra to‘g‘ri *Bilet kayıt masası (Registrasyon)* ga o‘tasiz. Bilet va pasportingizni xodim qo‘liga tutqazib, og‘ir yukingizni bagajga tapshirasiz. Turkchada bilet - *uçak bileti*, pasport - *pasaport*, bagaj esa *bagaj* deyiladi. Yo‘qlamadan keyin pasport nazoratidan o‘tishingiz kerak. Pasport nazorat bo‘lmasi *Pasaport Kontrolü* dir. Pasport bo‘lmasidan kutish zaliga o‘tasiz. Kutish zali *Bekleme salonu* bo‘ladi.

Uchoqqa chiqish vaqti yetganda mikrafondan *İstanbul-Taşkent yolcu uçağına çıkacak sayın yolcularımızın 103. yoldan uçağa geçmeleri rica olunur* degan e’lon beriladi. Shundan so‘ng Siz *uçak kartı* ni qo‘lingizda tutib uchoqqa o‘tirasiz.

Imlo qoidalari - İmla kuralları

Turklarda kishilarning ismi-sharifi ikki shaklda qo‘llanadi. Rasmiy doiralarda, nutqiy vaziyatda kishining ismi(*adı*), so‘ngra familiyasi (*soyadı*) aytiladi. Bunda ism bir yoki ikki otdan iborat bo‘lishi mumkin. Familiya esa doimiy ravishda bir otli bo‘ladi. Masalan: *Ziya Gökalp, Cemal Nadir, Ahmet Kahveci; Osman Fikri Sertkaya, Ömer Faruk Poyraz, Ali Riza Ersoy.*

Ism tarkibiga ba’zan taxallus, unvonlar ham qo‘shilishi mumkin: Kasım Mustafa Paşa, Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Tepedelenli Ali Paşa.

Rasmiy murojaat chog‘ida, rasmiy yozuvlarda, matbuotda kishilarni yuqoridagi shaklda atash qabul qilingan.

Hujjat to‘ldirish chog‘ida ismi, familiyasi, so‘ngra ota ismi ham qayd etiladi:

Adı: *Ahmet*; Soyadı: *Kahveci*; Baba adı: *Polat.*

Metinler

Matnlarni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Metinleri okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

İyimser Olmalı

Benim iyimser bir adam olduğumu söylerler.Ben iyimser olduğumu itiraf ediyorum. Bir gün hepimiz bu ölümlü dünyadan göçüp gideceğiz. Öyleyse, yaşadığımız sürece, niçin huzur ve mutluluk içinde vakit geçirmeyelim? Hayatta iyimserliğin en büyük faydası, insanlara hayatlarını düzene koymak ve her zaman iyiyi görmeyi vermesindedir.

Benim iyimserliğim insanlara olan inancımın bir sonucudur. İnsan ırkı, soyluluğunu hala koruyor. Ben, bir zorlukla karşılaştığım zaman, onun kötü yönlerinden çok, iyi yönlerini düşünürüm. Bazen kötü gibi gözüken şeyler, iyi sonuç verir. Mesela, benim hastalanıp bir ay süreyle odamdan çıkmayacağımı düşünün. Kötümserler bunu bir felaket sayarlar. Ben ise, 30 gün süreyle kitap okuyacağımı, sessiz bir hayat geçireceğimi ve bol bol düşünmek için vakit bulacağımı planlıyarak sevinirim.

Ben küçük yaştan beri iyimserim. İyimserliğimi, bana küçük yaşta merhamet, eşitlik ve sevgi duygularını aşılayan anne ve babama borçluyum. Bu yüzden insanlara karşı olan güvenim artmış

oldu. Fakat okul hayatımda kendimi toparlamamış olmasaydım, iyimserliğimi kaybedecektim. Allah'tan, o zaman karşıma çıkan hocam üzerimde derin bir etki yaptığı için, tehlikeyi atlattım.

Benim iyimserliğimin sebebi şudur: Şahsen iyimser insanların olayların akışına etki edebileceğini ve dünyanın huzura ve mutluluğa kavuşturabileceğine inanıyorum.

İyimserliğimin gayesi, çevremdeki insanları sevmek, yolunu şaşıranlara doğru yolu göstermek, iyi insanları teşvik etmek ve fenalıkları unutmaktır.

Baykuş ve Karga
(Moğol masalı)

Anlatılık ki, eski zamanlarda yaşayan Kuşlar Hanı'nın mirasçısı yoktu. O da bir yavru baykuşu evlat edinmeye karar verdi. Han'ın düşüncesine göre baykuşun gözleri gece zamanı öyle boşuna yanmıyordu.

Bir baykuş yavrusu, artık Han'ın oğlu olmuştu ki, bütün ömrünce hiç böyle üşümediğini söylüyordu.

-Sen ne diyorsun, baba? diye konuşmaya başladı. Ben bir gün öyle soğuk gördüm ki, insanın tükürüğü daha havada iken donuyordu, öküzlerin boynuzları ise soğuktan kırılmıştı. Ben ağaçların dallarının arasına gizlenerek, bu soğuktan canımı zor kurtardım.

-Ya, demek sen benden daha yaşlısın! diyerek kızmıştı Han. Kendini küçük gösterirsin ha! Defol buradan! diyerek yalancıyı evden kovdu.

O zamandan beri baykuşun kendi evi yoktur, gündüzleri ise ağaçların tepesinde saklanır.

Aradan biraz zaman geçer, Kuşlar Hanı ölür. Kuşlar, onun öğüdünü tutarak kimin han olacağını düşünmeye başladılar.

- Baykuş han olsun. O her şeyi biliyor, gözleri nasıl yanıyor ve parlıyor.

Gerçek han o olur, diye öneride bulundu leylek.

- Onu fazla övmeyin, diye öfkelendi karga. Onun pençeleri eğri, tüyleri ise güzel değil. Gözleri sarı! Ya sesi, uh-uh. Ondan daha iğrenci var mı? Onu han yapmak mümkün mü?!

Kuşlar, kargayı dinlediler, baykuşu han yapmadılar...

O zamandan sonra karga ve baykuş birbirlerine düşman oldular. Gündüz karga baykuşa rahat vermiyor, gece ise baykuş kargaya.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Aç doymam, tok acıkmam sanır.
Aç elini kora sokar.
Aç kurt arslana saldırır.
Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir atlastan olsa çulu.
Adam yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile.
Ağaca dayanma - kurur, insana dayanma - ölür.
Ağaç meyvesi olunca başını aşağı salar.
Ağılda oğlak doğsa, ovada otu biter.
Ağır kazan geç kaynar.
Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.

14- DARS - 14. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Iboralar (deyimler).
Bog‘lovchilar (bağlaçlar), yordamchi so‘zlar (edatlar).

Til bilimi - Dilbilgisi

IBORALAR – DEYİMLER

So‘z birikmalari ikki xil bo‘ladi: erkin birikmalar va turg‘un birikmalar. Erkin birikmalar nutq jarayonida tuziladi. Ular tarkibidagi so‘zlarning o‘rnini almashtirish, uslubiy talabdan kelib chiqib, boshqa so‘z bilan o‘zgartirish ham mumkin.

Turg‘un birikmalar esa muayyan qoliplidir. Ularning uzvlari barqaror bo‘lib, o‘zgarmas shaklga kelib qolgan bo‘ladi. Turg‘un birikmalar bir tushunchani ifodalovchi atama yoki obrazlilikka boy bo‘lgan iboralardir.

Biror qismi yoki yaxlit holida ko‘chma ma’noda, obrazlilikka boy bo‘lgan turg‘un birikmalar *iboralar (frazeologizmlar)* deyiladi. Ular ayni holida xotirada saqlanadi.

Turk tilida iboralar *deyimler* deyiladi. Turk tilshunosligida iboralar shakl va ma’no jihatdan o‘rganiladi. Iboralarning shakli deyilganda ularning qay turkumga oidligi, morfologik va sintaktik tizimi tushuniladi. Mazmuni deyilganda ularning ma’nosi, ko‘chma ma’no tashish xususiyati, semantik guruhlari nazarda tutiladi.

Masalan, *göze girmek* iborasining shakliy tomoni uning fe'l turkumiga oid ekanligi, masdar shaklida bo'lganligi, ma'no tomoni esa mehnati bilan hurmat qozonganlikni anglatishidadir.

Turk tilida iboralar birikma shaklida, ba'zan jumla shaklida bo'lishi mumkin. Hatto qo'shma gap bichimidagi iboralar ham bor. Misollar: *El kaldırmak* - qo'l ko'tarmoq, *kafa yormak* - bosh qotirmoq, *iştahı açılmak* - ishtahasi ochilmoq, *kulak kabartmak* - qulog'ini tik qilmoq, *boyun bükmek* - bo'ysunmoq, *kaş çatmak* - qosh chimirmoq, *sözüne bağlı* - so'zida turadigan, *çenesi düşük* - chakagi ochiq, *devede kulak* - dengizdan tomchi.

Başı göklere ulaşmak - boshi ko'kka yetmoq, *Saman altından su yürütmek* - zimdan ish qilmoq, *Dişe dokunacak bir şey yok* - pichoqqa ilingulik bir narsa yo'q, *İki sözü bir yere getirememek* -ikki so'zni qovushtira olmaslik, *Bir kulağından girip, öbür kulağından çıkmak* - bir qulog'idan kirib, ikkinchisidan chiqib ketmoq.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan iboralarning ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla cümleler kurunuz.

El etek öpmek - qo'l-etak o'pmoq, ele avuca sığmaz - qo'l-hovuchga sig'mas, evin içinde cinler top oynuyor - bo'm bo'sh, her eser rüzgara uymak - har esar shamolga moslashmoq, kokusunu almak - hidini olmoq, kolu kanadı kırılmak - qo'l-qanoti qayrilmoq, kuyruk kısmak - dumini qismoq, pabuçlarını eline vermek - jilovini birovning qo'liga bermoq, para akıtmak - pul sovurmoq, beş para etmemek - besh chaqaga arzimaslik.

2-mashq. Berilgan iboralarning ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla cümleler kurunuz.

Astarı yüzünü geçmek - astari avrasidan ham oshmoq (astari avrasidan ham qimmat), sakalı ele vermek - o'z ixtiyorini birovga bermoq, şeytana uymak - shaytonning gapiga kirmoq, ekmeğine yağ sürmek - birovning noniga yog' surmoq, göz altına almak - hibsga olmoq, hayal kırıklığına uğramak - xayoldagi narsa chil-parchin bo'lmoq, köşeye dönmek - omadi kelib, ishlari yurishib ketmoq, umutsuzluğa kapılmak - umidsizlikka tushmoq, tam üstüne basmak -

taxmindagi to‘ppa-to‘g‘ri chiqmoq, şaşkına çevirmek - lol qoldirmoq, üstünde durmak - qarorda qat’iy turmoq, yerine oturtmak - joyiga tushirmoq.

3-mashq. Berilgan iboralarning ma’nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla cümleler kurunuz.

Post elden gider korkusu - o‘z terisidan ajrash qutqusi, postu kurtarmak - o‘z terisini qutqarmoq, ortalığı karıştırmak - suvni loyqalatmoq, ön plana sürmek - ilgari surmoq, tıngır elek - tıngır taş - bo‘m-bo‘sh joy, hakkından gelmek - bas kela olmoq, rezil etmek - sharmisor qilmoq, çene çalmak - ko‘p gapirmoq, mehşeri gürültü yapmak - do‘zax janjalini ko‘tarmoq, kıl payı kurtulmak - qil bahona qutilmoq, kıyameti koparmak - qiyomatni qo‘pormoq, kara kara düşünmek - og‘ir o‘yga tolmoq, gözleri üzerine çekmek - birovlar nigohini o‘ziga tortmoq, gün ışığına çıkarmak - fosh qilmoq, dozu kaçırmak - me’yoridan oshirmoq.

4-mashq. Lutfan berilgan iboralarning ma’nosini bilib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını öğreniniz ve onlarla cümleler kurunuz.

ablukaya almak - etrafını çevirmek.

adet etmek - bir şeyi alışkanlık ve huy haline getirmek.

aklı başından gitmek - korkudan ne yapacağına şaşırmak.

aklı başından bir karış yukarda - sonucunun ne olacağını düşünmeden aklına geleni yapan kişi.

alnı açık - çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.

ardına düşmek - birini takip etmek.

ayak diremek - bir şeyi zorla kabul ettirmeye çalışmak.

ayaklarına kapanmak - çok yalvarmak.

baş üstünde taşımak - çok iyi ağırlamak.

başı bunalmak - sıkıntıya düşmek.

başı dumanlı - 1) sevdadan veya içkiden sarhoş; 2) doruğunu sis burumuş dağ.

başını belaya sokmak - birini kötü sonuçlar verecek bir duruma itmek.

baştan savma yapmak - bir işi el ucunda yapmak.

bir kulağından girip, öbür kulağından çıkmak - duyduğuna önem vermediği için aklında tutmamak.

burnu büyümek - zengin olunca veya yükselince kimseyi tanımaz olmak.

burnunu kanatmadan kurtarmak - tehlikeli bir durumdan hiç yara aldırmadan kurtarmak.

5-mashq. Lutfan berilgan iboralarning ma'nosini bilib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını öğreniniz ve onlarla cümleler kurunuz.

cana yakın - sevimli.

canını almak - öldürmek.

canını kurtarmak - ölüm veya tehlikeden kurtulmak.

çenesi oynamak - durmadan bir şeyler yemek veya konuşmak.

çile doldurmak - halen sürmekte olan sıkıntılı durumun sona ermesini beklemek.

damarına basmak - birini duyarlı olduğu bir konuda kızdırmak.

darağacına göndermek - idam ettirmek.

dizinin dibinden ayrılmamak - her zaman yanında olmak, bağımlı.

eli kalem tutmak - okuma yazmayı öğrenmeye başlamak.

eline geçmek - kazanmak, edinmek, elde etmek.

elinden tutmak - yardım etmek.

elini kana bulaştırmak - öldürmek.

elini kolunu bağlamak - bir kimseyi bir şey yapamayacak duruma getirmek.

elinin altında olmak - her zaman kolayca alınıp yararlanılabilecek yerde ve yakınlıkta olmak.

feryat koparmak - çığlık atmak.

Til bilimi - Dilbilgisi

BOG'LOVChILAR – BAĞLAÇLAR

Bog'lovchilar turk tilida *bağlaçlar* deyiladi. Tilshunoslikda bog'lovchilar *edatlar*, ya'ni yordamchi so'z turkumlari tarkibiga kiritiladi.

Turk tilida *ve, ile; ve ya, yahut, ve yahut* bog'lovchilari teng bo'laklarni o'zaro bog'lashga xizmat qiladi:

Sen ve ben, Ali ile Veli.

Gelecek ve ya gelmeyecek, gerçek (ve) yahut kader şakası.

Takrorlanuvchi *ya ...ya, hem…hem, ne…ne…, ya da…, hem de, ne de…, gerek…gerek…; bazı…bazı…; kah…kah…; ister… ister…,*

bazen…bazen… bog‘lovchilari gap bo‘laklarini yoki qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplarni o‘zaro ayirib bog‘lashga xizmat qiladi. Masalan:

*hem… hem…*bog‘lovchisi:

- Hangi elbiseyi alıyorsunuz? Bunu mu, onu mu?
- Hem bunu hem onu, ikisi de güzel.
- Arapça mı biliyor, Fransızca mı?
- Hem Arapça biliyor, hem Fransızca.

*Ne… ne…*bog‘lovchisi:

- Hangi elbiseyi alıyorsunuz? Bunu mu, onu mu?
- Ne bunu, ne onu, ikisi de güzel değil.
- Arapça mı biliyor, Fransızca mı?
- Ne Arapça biliyor, ne (de) Fransızca.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

6-mashq. Badiiy adabiyotdan *ve, ile; ve ya, yahut, ve yahut* bog‘lovchilari qatnashgan gaplar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden *ve, ile; ve ya, yahut, ve yahut* bağlaçları olan cümleler bulunuz ve defterinize yazınız.

7-mashq. Badiiy adabiyotdan takrorlanuvchi *ya …ya, hem…hem, ne…ne…, ya da…., hem de, ne de…* bog‘lovchilari qatnashgan gaplar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden *ya …ya, hem…hem, ne…ne…, ya da…, hem de, ne de…* bağlaçları olan cümleler bulunuz ve defterinize yazınız.

8-mashq. Badiiy adabiyotdan takrorlanuvchi *gerek…gerek…; bazı…bazı…; kah…kah…; ister… ister…, bazen… bazen…* bog‘lovchilari qatnashgan gaplar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden *gerek…gerek…; bazı…bazı…; kah…kah…; ister… ister…, bazen… bazen…*bağlaçları olan cümleler bulunuz ve defterinize yazınız.

9-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga zamon, mayl va nisbat qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib gaplarni tamomlang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun zaman ve ya kip ekleri ile tamamlayınız.

1. Arkadaşımla saat dokuzda buluş... ama, otobüsü kaçırdığım için yetişemedim.
2. Hergün okula gel... ama bugün gelmedi, galiba hasta.

3. Babam küçükken bana "Çok süt iç... uzun boylu olursun!" de... .
4. Bu kadar çok şeker ye... dişlerin çürü… .
5. Meteorolojiye göre yarın hava güzel ol... .
6. Haftasonunda tiyatroya gitmek iste… ama, bilet bulamadım.
7. Bu hafta pikniğe gidebil… çocuklar için çok iyi ol… .
8. Çalışmaya başlamadan önce saat ona kadar uyu... .
9. Üşü… hemen kalın birşeyler giymelisin.
10. Teneffüste çay içmek iste… ama, öğretmen teneffüs yapmadı.
11. Eve geldiğim zaman yemek çoktan hazırlan… .
12. Sen bana sık sık mektup yaz… ben de sana yazarım.
13. Eskiden şekerli çay iç… , şimdi şekersiz içiyorum .
14. Randevuma geç kalmamak için bir önceki otobüsle git… .
15. Sınav yap… önceden öğrencilerime haber veririm.
16. Emine Hanım "Kıyıya botla çık…"- dedi.
17. Cuma günü için doktordan randevu al… ama, unuttum.
18. Yedi yaşına gel… okula gidebilir.

10-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga zamon, mayl va nisbat qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib gaplarni tamomlang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun zaman ve ya kip ekleri ile tamamlayınız.

1. Çok ödevin olduğunu söyle… gelmezdim.
2. Eskiden dünyamızın tepsi gibi olduğuna inanıl… .
3. Evlenmeden önce bu kadar çok yorul… .
4. Bizimle dağa çık… , lastik ayakkabılarını giy… .
5. Saat 21.00 da hala seni bekle… .
6. Keşke, dün akşam bizimle tiyatroya gel… .
7. Ehliyet aldığım ilk gün arabayı çarp… .
8. Doktorların söylediğine göre dişlerimizi altı ayda bir kontrol ettir… .
9. Önceleri Türkçe’nin kolay olduğuna inan… ama, şimdi inanıyorum.
10. Küçükken iyi bir doktor olmak iste… .
11. Yarın hava yağmurlu ol… , pikniğe gideceğiz.
12. Gaziantep’te her zaman yağmur yağ… .
13. Bu sabah gazetede benzin fiyatlarına zam geleceği yaz… .
14. On yıl önce matematik öğretmenimiz "Bir gün her yerde bilgisayar kullanılacak !" de… .

15. Okuldayken Ayşe'yle hep tartış… .
16. Buraya daha önce de gel… ama, beğenmemiştim.
17. Bilgisayarı öğrenmeden önce yazılarımı elle yaz.....
18. Hiç unutmuyorum, sekiz yaşındayken yalan söylediğim için babam beni cezalan… .

11-mashq. Lutfan nuqtalar o'rniga qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun birleşik zaman zaman veya kip ekleriyle tamamlayınız.

1. Ben yokken bebek ağla..... süt ver.
2. Gözlerim bozulmadan önce elbiselerimi kendim dik.....
3. Arapça öğren..... , ama zor geldiği için vazgeçtim.
4. Mektupları müdür gelmeden önce mutlaka yazıp bitir.....
5. Lütfen, ocağa bak. Yemek piş..... altını söndür.
6. Bana da daha önce birkaç kere yalan söyle..... . Artık ona inanmıyorum.
7. Doktorun söylediğine göre kendime daha çok dikkat et.....
8. Ayşe ve ailesi yeni yılı Uludağ'da geçir…….
9. Saat yedi ol..... Ali'yi uyandır. Okula geç kalmasın.
10. Gazetede okudum, dil kursları sayesinde her gün okur-yazar sayısı art.....
11. Bugün geleceğini bil..... çayın yanına yiyecek bir şeyler yap.....
12. Bebeğin dişleri çık..... yavaş yavaş sert şeyler yiyebilir.
13. Bana "Saat on ikide geleceğim" - diye söz ver..... ama, gelmedi.
14. Mektup yaz..... ben de ona yazacağım.
15. Sen yaz..... ben de yazmayacağım.
16. Alış-verişten döndüğümde Ali hâlâ ders çalış.....
17. Keşke, ödevlerimi bitir..... sinemaya gidebilirdim.
18. Babam küçükken arabalarla hiç oyna.....
19. Tam sana telefon etmeyi düşün..... sen beni aradın.

20. Eskiden evde yalnız kal..... ama, şimdi kalabiliyorum.
21. İki yıldır onu gör..... ne kadar değişmiş.
22. Masayı hazırla..... babanı ve kardeşini çağır.
23. Bundan dört yıl önce İstanbul'a on gün boyunca kar yağ.....
24. Gazete ve dergileri dikkatle okuyup incele..... Türkçe'yi daha çabuk öğrenebilirsin.
25. "Saat ikiye kadar gel..... beni beklemeyin' - dedi.
26. Yıllar önce ona bu fotoğrafları gösterdiğim zaman uzun uzun bak.....
27. Senin için pasta pişir....., ama evde un kalmadığı için pişiremedim.

12-mashq. Lutfan quyidagi matnda yo'l qo'yilgan xatolarni topib, ustiga to'g'ri shakllarini yozing - Lütfen aşağıdaki paragrafta yapılan yanlışları bulun, çizerek, üstlerine doğru şeklini yazın.

İstatistikler, kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığı belirtmektedir. Bilim henüz bunun sebebini açıklayabilemiyor. Bilim adamlarını göre bu dengesizliğinin çeşitli sebeplerden vardır, ve bu sebepler bulunmazsa ülke nüfusunun büyük çoğunluğu kadınlardan oluşacakmıştır. Araştırmacılar genel olarak hepsi canlı türlerinde dişilerin erkeklere daha uzun yaşadığını ortaya koymuşlardır. Erkeklerin çeşitli hastalıklarla yakalanma olasılığı daha fazladır. Türkiye'de yapılan istatistiklerde ülkemizden kadınların erkeklerden daha fazla yaşadığını göstermektedir.

Suhbat - Konuşma

Bayramlar

Erol: Baba, ver elini öpeyim!
Lütfi Bey: Niçin?
Erol: Bugün bayram ya! …

Lütfi Bey: Oğlum, bugün 19 Mayıs Gençlik ve Spor bayramı. Bu bayramda el öpülmez.

Erol: Neden öpülmez, her bayram öpüyoruz ya!

Lütfi Bey: Resmi bayramlarda el öpülmez. Sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında el öpülür.

Erol: Ramazan ve Kurban bayramları resmi bayramlar değil mi?

Lütfi Bey: Hayır, onlar dini bayramlar.

Berna Hanım: Canım, çocuklar resmi bayramı, dini bayramı ne bilsinler, ver elini öpsünler! Elin aşınacak değil ya!

Lütfi Bey: Ama el öptükten sonra bayram harçlığı, diye para isteyecekler.

Berna Hanım: Ne olacak! Çocuklara üç beş kuruş harçlık ver! Bayram günü harcasınlar!

Lütfi Bey: Peki, sen niçin vermiyorsun?

Berna Hanım: Benden istemediler, senden istediler. Benim elimi öpsünler, ben hemen veririm.

Erdal: Yaşa anne! Zaten bizi hep sen düşünürsün. Ver elini öpeyim!

Lütfi Bey: Bak şimdi. Çocuklarla aramı açıyorsun. Doğruyu söylesene, resmi bayramlarda el öpülür mü?

Berna Hanım: Öpülmez, ben de biliyorum. Ama çocukların canı el öpmek istiyor. Niçin engel olalım! Gel, oğlum, öp annenin elini!

Lütfi Bey: Bugün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, resmi bir bayramdır. 23 Nisan Çocuk Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, resmi bayramlardır.

Berna Hanım: Resmi bayramlarda el öpülmez. Ama Ramazan ve Kurban Bayramları dini bayramlardır, el öpülür.Yine tartışmayalım, haydi çocuklar! Çabuk hazırlanın, yoksa bayrama geç kalacağız.

So‘z boyligi - Kelime çalışması

TABIAT – DOĞA

Tabiiy borliq: gök - osmon, ko‘k, Yer - Yer, Güneş - quyosh, Ay, hilal - oy, yıldız - yulduz, okyanus - okean, deniz - dengiz, göl - ko‘l, kara - quruqlik, derya, ırmak - daryo, kıyı, kenar, sahil - qirg‘oq, uçurum - jar, dere - dara, zirve - cho‘qqi, dağ - tog‘, kır - qir, şelale - sharshara, düz yer - tekislik, buzluk - muzlik, sehra, çöl - sahro, su - suv, buz - muz.

Tabiiy hodisalar: yel, rüzgar - shamol, bulut - bulut, yağmur - yomg‘ir, kar - qor, yıldırım, şimşek, çakın - chaqmoq, chaqin, momaqaldiroq, deprem, zelzele - zilzila, sel - sel, dolu - do‘l.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

11-mashq. Badiiy adabiyotdan quyidagi so‘zlar ishtirok etgan gaplardan axtaring va topgan misollaringizni daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden aşağıdaki kelimeler katılan cümleleri bulunuz ve onları defterinize aktarınız.

Gök, Yer, Güneş; Ay, hilal; yıldız, okyanus, deniz, göl, kara, derya, ırmak; kıyı, kenar, sahil; uçurum, dere, zirve, dağ, kır, şelale, düz yer, buzluk; sehra, çöl; su, buz.

12-mashq. Badiiy adabiyotdan quyidagi so‘zlar ishtirok etgan gaplardan axtaring va topgan misollaringizni daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden aşağıdaki kelimeler katılan cümleleri bulunuz ve onları defterinize aktarınız.

Yel, rüzgar, fırtına; bulut, yağmur, kar; yıldırım, şimşek, çakın; deprem, zelzele; sel, dolu.

Muloqot madaniyati - Konuşma kültürü

RASMIY XAT YoZISh TARTIBI – RESMİ DAVETİYE YAZISININ DÜZENLENMESİ

Vaqti kelib, yirik anjumanlar o‘tkazish tashkiliy qo‘mita-sida ham faoliyat ko‘rsatishga to‘g‘ri keladi. Tabiiyki, bunday anjumanlarga chet ellardan, jumladan, Turkiyadan ham shu soha mutaxassislari taklif etiladi. Bunday vaziyatda olimlarga yo‘llanajak xat qanday yozilmog‘i kerak? Quyida shu xususda ma’lumot beramiz.

Turkchada taklifnoma - *Davetiye*, odatdagi xat esa *yazı, resmi yazı, mektup* deyiladi. *Davetiye,* taxminan, shunday tuziladi.

Xatda olimning ismi-sharifi, albatta, hurmatni ifodalovchi *Sayın / Saygıdeğer / Değerli* so‘zlari bilan tilga olingani ma’qul. So‘ng o‘tkaziladigan anjuman xaqida xabar bildiri-ladi. Xabardan so‘ng u ham taklif etilib, undan anjumanda qatnasha olish istagi so‘raladi. Qatnashishga roziligi bo‘lgan taqdirda ma’ruza mavzui, qisqa tezisi faks yoki elektron pochta orqali yo‘llanajagi iltimos qilinadi.

Xat yakunida qo‘mita raisining ismi-sharifi qayd etiladi. Qaydda iltifot yuzasidan *Saygılarımla / Saygılarla* so‘zini qo‘llagan ma’qul.

Zarurat tug‘ilsa, xat so‘ngida kelib-ketishning shartlari ham ilova qilinuvi mumkin.

Endi ana shunday xatga o‘rnak keltiramiz:

Sayın Prof. Dr. ……. !

8 - 10 Şubat 2003'te Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü'nde ünlü mütefekkir Alişir Nevai'nin hayatı ve icadı konulu Uluslararası İlmi Konferans düzenlenmektedir. Nevai'nin zengin edebi ve ilmi mirasıyla ilgili Dilbilimi, Edebiyatşinaslık, Manbaşinaslık yönündeki bilimsel konuşmalar, araştırma sonuçları ve tezler Konferans'ın gündemini oluşturmaktadır.

Sizin iş bu Uluslararası İlmi Konferans'ta katılmanız bizi onurlandıracaktır. Konferans'ta katılmak isteğinde bulunursanız, yapacağınız konuşmanın başlığı, konusunu yazılı olarak tarafımıza göndermeniz önemle rica olunur.

Saygılarımla, Komite Başkanı,
Prof. Dr. ……

Adres: Özbekistan Cumhuriyatı, 700047, Taşkent ş. Şahrisabz cad. 25. Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü. Tel. 133-34-24. Fax. 120-65-65.

Not : Konferans'ta katılmak için Taşkent'e geliş-gidiş yol masrafları katılımcıların kendileri, Taşkent'te bulunma, otel masrafları ise komite tarafından karşılanacaktır.

Imlo qoidalari - İmla kuralları

Turk tilida yordamchi fe’llar bilan yasalgan so‘zlar tarkibida tovush orttirilishi yoki tushishi hodisalari ro‘y berishi mumkin.

Tovush orttirilishi: af - etmek > affetmek, hal - etmek > halletmek, his - etmek > hissetmek, zan - etmek > zannetmek.

Tovush tushishi: emir - etmek > emretmek, nakil - etmek > nakletmek, şükür - etmek > şükretmek, kayıp - olmak > kaybolmak.

Turk tilida kuchaytirma sifatlar pekiştirme sıfatları deyiladi. Ular qo‘shib yoziladi: bembeyaz, sapsarı, sipsivri, dümdüz, kapkara, simsiyah, yemyeşil.

Metinler

Reshat Nuri Guntekinning "Choliqushi" romanidan olingan uzindini o‘qing, o‘zbekchaga o‘girib, mazmunini turkchada so‘zlab bering. - Lütfen "Çalıkuşu" romanından alınan metni okuyunuz, Özbekçe'ye çeviriniz ve Türkçe sözlü olarak anlatınız.

"Çalıkuşu" Romanından

Bu son ayrılık saatinde niçin hakikati saklamalı? Bu okumayacağım defteri ben senin için yazdım Kamran. Evet, ne söyledim, ne yazdımsa hep senin içindi. Yanlış, çok yanlış bir iş tuttuğumu bugün artık itiraf edeceğim. Ben, her şeye rağmen seninle mesut olabilirdim. Evet, her şeye rağmen seviliyordum, sevildiğimi de bilmiyor değildim; fakat bu, bana kafi gelmedi. İstedim ki çok, pek çok sevileyim, kendi sevdiğim kadar değilse bile, çünkü buna imkan yok, ona yakın sevileyim. Bu kadar sevilmeye benim hakkım var mıydı? Zannetmem Kamran. Ben, küçük, cahil bir kızdım. Sevmenin, kendini sevdirmenin bir yolu var, değil mi Kamran? Halbuki ben bunları hiç, hiç bilmiyordum. Senin Sarı Çiçeğin - taş atmak için söylemiyorum, Kamran inan bana, mademki seni mesut etti, ben hayalimde onunla barışıyorum - kim bilir, ne kadar cazibeli bir kadındı? Kim bilir, sana ne güzel şeyler söylüyor, ne güzel mektuplar yazabiliyordu? Ben, belki senin çoçuklarına, çoçuklarımıza iyi bir anne olacaktım. Bu kadar.

Kamran, ben seni sevmesini senden ayrıldıktan sonra öğrendim. Hatta yaptığım tecrübelerle, başkalarını sevmekle sanma sakın. Gönlümün içndeki derin, hazin, ümitsiz hayalini sevmekle.

Zeyniler mezarlığının karanlığında rüzgarın sonbahara kadar haykırıp ağladığı uzun gecelerde, Çeçen arabalarının ince sesli, yanık çıngıraklarının titrediği bu ovalarda, Söğütlük bahçelerinin ılık iğde kokularıyla dolu yollarda, ben, hep seninle yüz yüze, senin hayalinin kollarında yaşadım. Yarın, karısı olacağım biçare adam, beni zambak gibi masum bir kız zannediyor, ne yanlış!

Sevdanın hiçbiri, bu dul kadın ruh ve vücudunu benim kadar hırpaladığını, yıprattığını zannetmiyorum.

Kamran, biz, asıl bugün birbirimizden ayrılıyoruz. Ben, asıl bugün dul kalıyorum … Bütün olan, geçen şeylere rağmen sen yine bir parça benimdir; ben bütün ruhumla senin …

(Feride'nin jurnalı burada bitiyordu.)

Matnni o‘qing va o‘zbekchaga tarjima qiling. - Lütfen metni okuyunuz ve Özbekçe'ye çeviriniz.

Hükümdar ve Sanatkar

Hayatta kimlerin başarılı olabileceği konusunda sayısız eser yazılmıştır. Buna rağmen birçoğumuzun kafasında şöyle bir düşünce vardır: "İnsan istediği kadar çalışkan olsun, bilgili olsun, yetenekli olsun, elinden tutan olmazsa ilerleyemez".

Bu düşünce yanlıştır.

Heykeltraş Kreton'u hatırlayacaksınız. Kendisi esirdi. Ve o devrin kanunlarına göre güzel sanatlarla uğraşmaya da esir bulunduğu müddetçe hakkı yoktu. Bu kanunun halka ilan edildiği sıralarda Kreton, tanrılardan meydana gelen bir grubun heykelini ortaya çıkarmağa uğraşıyordu. Öyle zannediyordu ki, hükümdarının iltifatını kazanacak ve mutluluğa kavuşacaktı. Bütün zekasını, hatta hayatını adadığı mermer yığını arasında şaşırıp kalmıştı. İşine devam etmese idealinden, etse hayatından olacaktı. Kreton'un vefakar kızkardeşi, tehlikeyi göze alarak onun ıstırabını dindirmek istedi ve evinin altındaki mahzene gizleyerek çalışmasına yardım etti. Kreton mahzene kapandı ve binbir üzüntü ve tehlike içinde büyük mermeri çelik kalemiyle gece gündüz yontarak abideyi meydana çıkardı.

O sene güzel sanatlar sergisi düzenlenmişti. Bu sergiye bizzat hükümdar başkanlık ediyordu. Devrin en büyük insanları da ona refaket etmekteydiler. Sanatkarlar eserlerini sergilediler. Fakat tören yerinin kapısına yakın bir yerde bir sanat eseri göze çarpıyordu. Tanrılardan meydana gelen bu abide, gözleri kamaştıracak kadar güzel ve ahenkli idi. Heykeltraşların hepsi bu muhteşem eserin karşısında hayran kaldılar. Fakat bu abideyi yapanı hiç kimse bilmiyordu. Çığırtkanların sesi bütün şehri doldurmuştu. Lakin hiçbir cevap veren çıkmamıştı. Bu adeta bir sırdı. O zaman hatıra şu geldi. Sakın bu eserin sahibi esirlerden biri olmasın. İşte o zaman Kreton'un kardeşini yakalamak zor olmadı. Onu hükümdarın huzuruna çıkardılar. Genç kadın tek bir kelime söylemiyordu. Kuvvetli israr karşısında da konuşmayınca nihayet onun zindana atılmasına karar verildi. Bu emrin yerine getirileceği sırada uzun saçlı, parlak siyah

gözlü, derbeder bir adam koşarak geldi ve hükümdarının ayaklarına kapanarak:

- Büyük hükümdar, dedi. Bu genç kadını affediniz. O benim kızkardeşimdir. Sorumlu benim. Bu abide benim eserimdir. Onu yaratan el bir esirin elidir.

Hükümdarın çevresindekiler kızıp köpürdüler ve Kreton'un derhal öldürülmesini istediler. Fakat hükümdarın tok sesiyle herkes birdenbire sustu. Şimdi hükümdar konuşuyordu:

- Ben sağ kaldığım müddetçe bu adam yaşayacaktır. Şu eserin güzelliğine bakınız. Bu abideyi yapana nasıl kıyılır. Eğer bu memleket, insanlığın hatırasında yüceltilerek yaşayacaksa, o hakkı ona ancak sanata karşı gösterdiği hürmet verecektir. Hayır. Ona kimse elini sürmeyecek. Bu adamı bana, benim yanıma getiriniz.

Hükümdar, bundan sonra zeytin dalından yapılmış övünç tacını Kreton'un başına koydu ve halkın alkışları arasında onu alnından öptü. Sonra, yanında duran genç kadını tebrik etti.

Yeryüzü tarihi bunun gibi sayısız örneklerle doludur. Talihim yok, param yok, zamanım yok, diyen insanlar yanlış düşünmüş olurlar.

Ümitsizlik, kötümserlik, korkak insanlar içindir. Çalışmanın elinden kurtulacak hiçbir şey düşünülemez. Hayatınızda gayretlerinizin neticesini görmeseniz bile, bir gün hayata veda ederken şunu söylemeğe hakkınız olacaktır:

- Ben insan gibi yaşadım, insan gibi çalıştım ve görevimi yaptım.

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Baca eğri de olsa duman doğru çıkar.
Bakan yemez, kapan yer.
Akar su pislik tutmaz.
Akar su çukurunu kendi kazar.
Akıl adama sermaye.
Akıllı olsa her sakallı kişi sakallılara danışırlardı her işi.
Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır.
Al ile arslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz.

15- DARS - 15. DERS

T a ya n ch t u sh u n ch a l a r: Frazeologik qo'shilma, frazeologik birlashma, frazeologik chatishma.

Bog'lovchilar (bağlaçlar).

Til bilimi - Dilbilgisi

IBORALAR – DEYİMLER

Iboralar tarkibidagi so'zlarning o'zaro birikish darajasi har xil. Shunga ko'ra iboralarni uch guruhga ajratish mumkin:

1. Frazeologik qo'shilma.
2. Frazeologik birlashma.
3. Frazeologik chatishma.

Tarkibidagi so'zlarning bosh yoki yasama ma'nolaridan iborat bo'lgan turg'un iboralar frazeologik qo'shilmadir. Masalan: *el kaldırmak* - qo'l ko'tarmoq, *iştahı açılmak* - ishtahasi ochilmoq.

Tarkibidagi so'zlarning asl ma'nosidan tashqari yaxlit shaklda ko'chma ma'noda qo'llanadigan turg'un iboralar frazeologik birlashma deyiladi. Misollar: *Başı göklere ulaştı* - boshi ko'kka yetdi, *ağzı kulağında* - og'zi qulog'ida.

Tarkibidagi so'zlarning ham o'zaro, ham umumiy jihatdan asl ma'nolari unutilgan turg'un iboralar frazeologik chatishma de-yiladi. Misollar: *kulak dikmek* - gap poylamoq, *başı dönmek* – bo-shi gir aylanmoq, *ensesinde boza pişirmek* - ishga xalaqit bermoq.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

1-mashq. Berilgan iboralar ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla cümleler kurunuz.

Gözden kaçırmak, iki ayağını bir pabuca sokmak, işi suya düşmek, kabına sığmamak, saçını süpürge etmek, kalbinin sesini dinlemek, hayala dalmak, içine kapanmak, kenara çekilmek, lanetler yağdırmak.

2-mashq. Berilgan iboralar ma'nosini izohlang va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını açıklayınız ve onlarla cümleler kurunuz.

Sessiz kalmak, su yüzüne çıkarmak, ağzı açılmak, dile düşmek, dili tutulmak, dilini sıkı tutmak, dili kesilmek, göz atmak, ileri

sürmek, itibar görmek, iğne atsa yere düşmemek, balığa yüzmeyi öğretmek, yüreği sızlamak.

3-mashq. Lutfan berilgan iboralarning ma'nosini bilib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını öğreniniz ve onlarla cümleler kurunuz.

gökte ararken yerde bulmak - çok güçlükle ele geçirebileceğini sandığı şeyi veya kimseyi birdenbire bulmak.

gönül devirmek - kalp kırmak, üzmek.

göz gezdirmek - seçmek için göz önünden veya aklından birçok şeyleri geçirmek.

göz yummak - kusurları görmezlikten gelmek.

göze almak - bir şeyi cesaretle yapmaya karar vermek.

gözü ilişmek - birdenbire veya istemeden görmek.

gözü tutmak - güvenmek, beğenmek.

gözünü korkutmak - yıldırmak.

gurbet ele düşmek - aile ocağından ayrılıp uzaklara gitmek.

günaha sokmak - birini kötü davranışta bulunma durumuna getirmek, ona dince suc sayılan bir iş yaptırmak.

günden güne erimek - her gün biraz daha zayiflamak.

4-mashq. Lutfan berilgan iboralarning ma'nosini bilib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını öğreniniz ve onlarla cümleler kurunuz.

haram etmek - bir şeyden umulan yararı ve rahatı tattırmamak.

hor görmek - değer vermemek.

iç cekmek - üzüntüyle göğüs germek.

içi yanmak - aşırı derecede acı duymak.

iki eli boynunda olmak - kıyamette de ondan kurtulamamak.

ipucu ele geçirmek - aradığı bir şeyin kanıtını bulmak.

burnunu sokmak - işe karışmak.

kapıyı bırakıp bacadan kaçmak - çok hızlı bir şekilde kaçmak.

kazası belası dokunmak - kötü duruma düşülmesine sebep olmak.

kılına zarar gelmemek - en ufak bir zarara bile uğramamak.

kırıp geçirmek - yıkıp yakarak, topluca yok etmek.

kulak asmamak - önem vermemek, dinlememek.

küfür söz söylemek - Tanrıya hoş gelmeyen söz söylemek.

5-mashq. Lutfan berilgan iboralarning ma'nosini bilib oling va ular ishtirokida gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki deyimlerin anlamlarını öğreniniz ve onlarla cümleler kurunuz.

sözünü tutmak - verdiği sözü yerine getirmek.

suratına çarpmak - 1) yüzüne bir şeyle vurmak; 2) söylenmemesi gereken bir sözü açıkça yüzüne karşı söylemek.

sürünecek duruma düşmek - çok yoksul duruma düşmek.

üstüne yatmak - hakkı yokken başkasının malını mal edinmek.

yaka silkmek - birinden bıkıp usanmak, bezmek.

yakasından yakalamak - hesap sormak için tutup bırakmamak.

yan gelip yatmak - hiçbir işle uğraşmamak.

yufka yürekli - acı durumlara hiç dayanamayan, çok acıyan.

yükte hafif, pahada ağır - taşınması kolay, değeri yüksek.

yüzünü seytan görmek - sevilmeyen bir kişiyi görmek istememek.

Til bilimi - Dilbilgisi

BOG'LOVChILAR -BAĞLAÇLAR

Turk tilida *fakat, ancak, yalnız, ama* bog'lovchilari gap boshida kelib mazmunan bu jumlaning o'zidan avvalgi gap mazmuniga bog'lanishini ko'rsatadi.

Eğer, şayet bog'lovchilari qo'shma gap tarkibidagi gaplarni shart va to'siqsizlik ma'nosi orqali bog'laydi:

Çünkü, zira bog'lovchilari qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni sabab yo maqsad ma'nosi orqali bog'laydi.

Mademki, madem bog'lovchilari jumla boshida kelib uni o'zidan avvalgi gapga bog'laydi.

Halbuki, üstelik, belki, hatta, ve hatta, zaten, demek ki, özellikle, yoksa, aksi halde (aksi taktirde) bog'lovchilari ham jumla boshida kelib gapni avvalgi jumlaga bog'lashga xizmat qiladi.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

6-mashq. Badiiy adabiyotdan fakat, ancak, yalnız, ama; eğer, şayet; çünkü, zira; mademki, madem bog'lovchilari qatnashgan gaplar toping va daftaringizga yozing.- - Lütfen edebi eserlerden fakat, ancak, yalnız, ama; eğer, şayet; çünkü, zira; mademki, madem bağlaçları olan cümleler bulunuz ve defterinize yazınız.

7-mashq. Badiiy adabiyotdan halbuki, üstelik, belki, hatta, zaten, demek ki, özellikle, yoksa, aksi halde (aksi taktirde) bog‘lovchilari qatnashgan gaplar toping va daftaringizga yozing. - Lütfen edebi eserlerden halbuki, üstelik, belki, hatta, zaten, demek ki, özellikle, yoksa, aksi halde (aksi taktirde) bağlaçları olan cümleler bulunuz ve defterinize yazınız.

8-mashq. Lutfan berilgan gap kesimlarini namunadagi fe’l shakliga keltiring va daftaringizga yozing. - Lütfen aşağıdaki cümlelerin yüklemlerini tezlik fiillerine çeviriniz ve defterinize aktarınız.

Örnek: Birden gözlerim karardı. - Birden gözlerim kararıverdi.

1. Birden başım döndü.
   1. Karşıma aniden bir araba cıktı.
   2. Telefon birden kapandı.
   3. Arabanın lastiği aniden patladı.
   4. Tren aniden durdu.
   5. Ali Bey evden çok acele çıktı.
   6. Eski arkadaşına caddede rastladı.
   7. Gazeteye hızlıca bir göz gezdirdi.
   8. Kitabı heyecanla bir gecede okudu.
   9. Bu akşam tiyatroya gitti.

9-mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga zamon qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib gaplarni tamomlang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun zaman ekleri ile tamamlayınız.

1. Ben yokken bebek ağla… süt ver.
2. Gözlerim bozulmadan önce elbiselerimi kendim dik… .
3. Arapça öğren… ama, zor geldiği için vazgeçtim.
4. Mektupları müdür gelmeden önce mutlaka yazıp bitir… .
5. Lütfen, ocağa bak. Yemek piş... altını söndür.
6. Bana da daha önce birkaç kere yalan söyle... . Artık ona inanmıyorum.
7. Doktorun söylediğine göre kendime daha çok dikkat et…
8. Ayşe ve ailesi yeni yılı Uludağ’da geçir… .
9. Saat yedi ol… . Ali’yi uyandır. Okula geç kalmasın.
10. Gazetede okudum. Okuma-yazma kursları sayesinde her gün okur-yazar sayısı art… .
11. Bugün geleceğini bil…, çayın yanına yiyecek bir şeyler al….

12. Bebeğin dişleri çık… , yavaş yavaş sert şeyler yiyebilir.
13. Bana "Saat on ikide geleceğim"- diye söz ver… ama, gelmedi.
14. Mektup yaz…, ben de ona yazacağım.

10- mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga zamon qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib gaplarni tamomlang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun zaman ekleri ile tamamlayınız.

1. Sen yaz… ben de yazmayacağım.
1. Alış verişten döndüğümde Ali hâlâ ders çalış….
2. Keşke, ödevlerimi bitir…, sinemaya gidebilirdim.
3. Dinçer küçükken arabalarla hiç oyna….
4. Tam sana telefon etmeyi düşün... sen beni aradın.
5. Eskiden evde yalnız kal... ama, şimdi kalabiliyorum.
6. İki yıldır onu gör... ne kadar değişmiş.
7. Masayı hazırla... babanı ve kardeşini çağır.
8. Bundan dört yıl önce İstanbul’a on gün boyunca kar yağ….
9. Gazete ve dergileri dikkatle okuyup incele... Türkçe'yi daha çabuk öğrenebilirsin.
10. Eskiden bir paket sigara iç…, şimdi iki paket içiyorum.
11. "Saat ikiye kadar gel… beni beklemeyin" - dedi.
12. Yıllar önce ona bu fotoğrafları gösterdiğim zaman uzun uzun bak....
13. Senin için pasta pişir... ama, evde un kalmadığı için pişiremedim.

11- mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘yib, matndagi gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun birleşik zaman veya kip ekleriyle tamamlayınız.

Antalya’da Bir Yaz Tatili

Geçen yaz Antalya’ya git..... Orada çok güzel bir tatil geçir..... Eğer, Antalya’ya gitme ..... çok üzül..... Çünkü, orayı hiç görme ..... Duyduğuma göre orada çok antik eserler varmış. Harika şeylermiş. Bu eserler insanları hayrete düşür..... Ben de çok merak et..... Ankara’ya yedi saat sür..... Tatilde Antalya’ya gittiğim için çok mutluydum. Orada yeni yeni arkadaşlar

edin..... Her akşam birlikte deniz kenarına git..... Sabahları da erkenden kalk..... ve sessiz sessiz evden çık..... Doğruca deniz kenarına inip denizin muhteşem manzarasını seyret..... Zaman zaman şarkılar söylüyor, eğlen.....

Bir gün çok enteresan bir olay ol..... Denizde yüzmekte olan genç bir adamın imdat sesleriyle irkildik. Arkadaşım Çağrı çok güzel yüz..... Hemen denize atlayıp yüzmeye başladı. Genç adamın yanına gelince kollarını boynuna dolayarak kıyıya gelince hemen suni teneffüs yapıp adamı hayata öndür.....

Bu olaydan sonra denizde fazla açılmamaya çalış..... artık. Çünkü, o genç adamın her iki ayağına birden kramp girmiş ve hareket edemez ol..... Artık denize yalnız başımıza gir..... Bu hepimiz için güzel bir ders ol.....

12- mashq. Lutfan nuqtalar o‘rniga qo‘shimchalardan mosini qo‘yib, matndagi gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun birleşik zaman veya kip ekleriyle tamamlayınız.

1. Romatizma hastalıkları, ınsanlığı korkut..... en yaygın hastalıklardandır.
1. Gazetenizin başlat..... bu kampanyaya teşekkür ederim.
2. Mona Lisa’nın gülüşü gençliğe gülüm..... bir gülüştür.
3. Bu onun yap..... en güzel eseriydi. Ama kimin resmi ol..... hâlâ bilinmiyor.
4. Şurada gör..... adam ödevleri okuyor.
5. Resme bak..... adam, gör..... resimden çok etkilenmişti.
6. Eve dön..... zaman bu paraları bana verirsiniz.
7. Üç ay sonra gel..... zaman devlete ol..... borcumu ödeyeceğim.
8. Söylemek iste..... şeyleri söyleyeme..... için çok üzgündük.
9. Bağdat’a git..... başbakan, gazetecilerin sorularına cevap verdi.

10. Belediye Galatasaray-Taksim arasındaki yolu trafiğe kapat..... açıkladı.

11. Son yağ..... yağmurlar barajlardaki suyu yükseltti.

12. Günde yarım saat çalış..... iyi bir işçi bulabilir misiniz ?

13. Türkiye'ye en kısa zamanda dön..... için sabırsızlanıyorlar.

14. Sağlık çalışmalarına gönüllü ol..... katıldım.

15. Sağlık bakanının gönder..... mektupta problemler anlatılıyor.

16. Çocuklarını sevme..... söyleyen anne-baba tanıyor musunuz ?

17. Yaşlıların hayvanlara ol…… aşırı sevgisi onları insanlardan uzaklaştırmaktadır.

18. Kimseye emir vereme..... yaşlı bir adam, köpeğine kolayca emir verebiliyor.

13- mashq. Lutfan nuqtalar o'rniga qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun kip ekleriyle tamamlayınız.

1. Spiker hiç ara verme..... konuşuyordu.
2. Fatih bütün soruları kolay ..... cevaplamıştı.
3. Genç adam hız..... hız..... yürüyordu.
4. Akşam ..... erkenden yatarsan sabah ..... erken kalkarsın.
5. Geveze adam hiç dur..... konuşuyor.

6.Zayıfla .... spor yaptı.

7.Akıl ..... hareket ederseniz her zaman kazanırsınız.

14- mashq. Lutfan nuqtalar o'rniga qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun kip ekleriyle tamamlayınız.

1. Ses..... kapıyı açtı.
2. Kapıya hafif..... vurdu.

3. Sabah..... erkenden yola çıkacaklar.
4. Sabah..... genellikle erken uyanırım.
5. Sorulara düşün..... cevap vermeyin !
6. Bugün sınav olduğunu dün gece yat..... biraz..... hatırladım.
7. Bütün gece evde otur..... seni bekledim.
8. Komşuya gidiyorum, bir şey sor..... hemen döneceğim.
9. Ali'nin gel..... gel..... bilmiyorum.

15- mashq. Lutfan nuqtalar o'rniga qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni tugallang. - Lütfen aşağıdaki boşlukları uygun kip ekleriyle tamamlayınız.

Murat'ın Kaderi

Murat küçük.....elleriyle parmakları tutmuş, şaşkın şaşkın etrafına bakın..... duruyordu. Doğrusu burada ne ara..... pek bilmiyordu. Babası öl..... beri anası ona hergün 'Büyü de babanın öcünü al' diyordu. 'Senin babanı İsmail öldürdü. Sen de onu öldürmelisin'. Yat....., yemek ye..... hep bu sözleri duymuş, bu sözlerle büyü.....

O gün de diğer günler gibi erkenden işe git..... Derken kapı çalındı. Koş..... açtı. Karşısında İsmail'i gör..... şaş..... İsmail hiç konuş..... öylece duruyor, ona gülümse..... bakıyordu. Birden anasının sesini duy..... ..... oldu. İsmail'i öldür..... gerekiyordu. Koşup duvar..... tüfeği kaptı, hiç düşün..... ateş etti.

Az sonra gürültüye gel..... komşular, Murat'ı İsmail'in yanında diz çökmüş, ... ağlar buldular.

Sorular

1. Murat şu anda nasıl bir yerde? Çevreyi ve oradaki insanları tanımlayın.

.....

2. Murat İsmail'i niçin öldürdü ? Bu tip bir olayla siz de karşılaştınız mı?

.....

3. İsmail sizce niçin gelmişti ? Amacı neydi ?

..... 4. Murat İsmail'i öldürünce neler hissetmiş olabilir ? Onu öldürmeye mecbur muydu ?

.....

So'z boyligi - Kelime çalışması

HAYVONOT DUNYoSI – HAYVANAT DÜNYASI

Turk tilida "uy hayvonlari" *evcil hayvanlar* "qoramol", "buzoq" *dana* deyiladi. Yovvoyi hayvonlar *yabani hayvanlar* bo'ladi.

Uy hayvonlari shunday nomlanadi: *inek* - sigir, *boğa* - buqa, *dana* - buzoq, *öküz* - ho'kiz, *at* - ot, *keçi* - echki, *ulak* - uloq, *kuzu* - qo'zi, *koyun* - qo'y, *deve* - tuya, *köşek* - bo'taloq, *eşek* - eshak, *köpek* - kuchuk, it, *tavşan* - quyon, *kedi* - mushuk.

Yovvoyi hayvonlar: *kurt* - bo'ri, *ayı* - ayiq, *tilki* - tulki, *maymun* - maymun, *geyik* - kiyik, *arslan* - sher, *kaplan* - qoplon, *fil* - fil.

Qush va parrandalar: *tavuk* - tovuq, *horoz* - xo'roz, *civciv* - jo'ja, *ördek* - o'rdak, *kaz* - g'oz, *güvercin* - kaptar, musicha, *papağan* - to'ti, *kırlangıç* - qaldirg'och, *serçe* - chumchuq, *karga* - qarg'a, *leylek* - laylak, *bıldırcın* - bedana, *bülbül* - bulbul, *kartal* - burgut.

Sudraluvchilar: *yılan* - ilon, *timsah* - timsoh,

Suv hayvonlari: *balık* - baliq, *balina* - kit, *köpek balığı* - akula, *yunus balığı* - delfin.

Hasharotlar: *sinek* - pashsha, *sivri sinek* - chivin, *çekirge* - chigirtka, *örümçek* - o'rgimchak, *karınca* - chumoli, *kelebek* kapalak, *arı* - ari.

Kemiruvchilar: *fare* - sichqon, kalamush.

Topshiriqlar - Alıştırmalar

15- mashq. Berilgan so'zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Evcil hayvanlar, dana.

İnek, boğa, öküz, at, keçi, ulak, kuzu, koyun, deve, köşek, eşek, köpek, tavşan, kedi.

Kurt, ayı, tilki, maymun, geyik, arslan, kaplan, ,fil.

Yılan, timsah.

16-mashq. Berilgan so‘zlarni qatnashtirib gaplar tuzing. - Lütfen aşağıdaki kelimelerle cümleler kurunuz.

Tavuk, horoz, civciv, ördek, kaz, güvercin, papağan, kırlangıç, serçe, karga, leylek, bıldırcın, bülbül, kartal.

Balık, balina, köpek balığı, yunus balığı.

Sinek, sivri sinek, çekirge, örümçek, karınca, kelebek, arı.

Fare.

Muloqot madaniyati -Konuşma kültürü

ILMIY ANJUMANDA – KONFERANSTA

Turk tilida yirik anjumanlar, majlislarda o‘zaro muloqot madaniyati yuqori darajada shakllangan. Turk tilida *Meclis* deyilganda, asosan, parlament tushuniladi. Parlament majlisi, sessiyalar *Büyük Meclis Toplantısı* deyiladi. Majlis va yig‘ilishlar turiga qarab *toplantı, Kongre, Konferans, Kurultay* deyiladi. Sammit turkchada *Zirve,* bir davlatning yuksak mavqedagi rahbarlari yig‘ilishi *Zirve toplantısı* , tantanali yig‘ilish va marosimlar *Tören* deyiladi. Ilmiy majlislar, asosan, *Konferans* ataladi.

Majlisning ochilishi (yalpi majlis) *açılış,* yopilishi *kapanış* deyiladi. Sho‘’ba yig‘ilishlari *grup toplantısı* bo‘ladi.

Majlisda so‘zni shu tartibda boshlagan ma’qul:

Sayın Bayanlar ve Baylar, ilmiy anjumanlarda Saygıdeğer Bilimadamları / Değerli arkadaşlar…

Shu o‘rinda majlis raisi va ishtirokchilarga *Sayın Başkanım ve saygıdeğer bilimadamları* deb ham murojaat etish mumkin. So‘ngra nutq boshlashdan avval *Hepinizi saygıyla selamlıyorum, çalışmalarınıza başarılar diliyorum* deb qo‘shib qo‘yilsa notiqning hurmati yanada ko‘tariladi.

Nutq, ma’ruza *konuşma / açıklama / söz* deyiladi. Shuning uchun notiq ma’ruzasini mavzuning nomini aytib *...konulu sözümü / konuşmamı dikkatinize sunmak istiyorum* deb boshlashi ham mumkin.

Ma’ruza yakunida Dikkatinize içten teşekkür ediyorum, hepinize tekrar saygılarımı sunuyorum, çalışmalarınıza başarılar diliyorum deya minnatdorchilik bildirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ma’ruza matni hay’at (*heyet*)ga taqdim etiladigan bo‘lsa, rais yoki kotibga *Arz ederim* deb topshiriladi.

Yozuv belgilari - İşaretler

Turk yozuvida tinish belgilaridan tashqari quyidagi ishoratlar ham keng qo‘llaniladi. Ular:

+ artı, toplama işareti
- eksi, çıkarma işareti
= eşitlik işareti
x çarpı, çarpma işareti
: bölü, bölme işareti
> küçük, gr. gelişme işareti
< büyük, gr. çıkma işareti
~ benzerlik, yaklaşıklık işareti
% yüzde, yüzde işareti
№ no, numara

Metinler

Reshat Nuri Guntekinning "Choliqushi" romanidan olingan uzindini o‘qing, o‘zbekchaga o‘girib, mazmunini turkchada so‘zlab bering. - "Lütfen "Çalıkuşu" romanından alınan metni okuyunuz, Özbekçe'ye çeviriniz ve Türkçe anlatınız.

"Çalıkuşu" Romanından

Ah! Kamran, Feride'nin kollarımda ne ümitsiz gözyaşlarıyla çırpınarak bunları söylediğini işitseydin! Hele şu son sözlerini dünyada unutamayacağım. Feride dedi ki: "Benim hangi perişan hislerle aile ocağından kaçtığımı, hayatımın ne elemlerle dolduğunu, hangi mecburiyetlerin sevkiyle evlendiğimi anlatmaya imkan yok. Yaşı yirmi beşe girmiş, beş senelik hayatının bir kısmını maceralar içinde sürüklemiş, bir kısmını kocasının evinde geçirmiş bir kadın; yüzüne, vücuduna bir erkek dudağı sürülmemiş bir genç kız olduğuna iddia ederse herkes güler. Herkes ona adi bir yalancı der, değil mi, Müjgan? Aksini ispata imkan yok. Daha ziyade söylemeyeceğim. Doktorun Kamran'a bıraktığı paketin ne olduğunu bilmiyorum. Fakat belki içinde olmayacak bir şey saklıdır. Son arzusunu bu kadar üzüntü, bu kadar ıstırapla yerine getirdim. Fakat, bunu yapmaya kuvvetim kalmadı. Onu, ben yarın vapura bindikten, her şey bittikten sonra, Kamran'a verirsin".

"Kamran Bey oğlum,

Size bu kağıdı yazan adam, ömrünün birazını kitaplarına, bir parçasını da hayat denilen bu kör döğüşün yaralılarına vakfetmiş münzevi, mürdümgiriz bir ihtiyardır ki, mektubunun elinize değmesinden epeyce zaman evvel dünyada "yuf borusunu" öttürmüş olacak. Pek sevgili bir biçareye son bir iyilik etmek ümidiyledir ki, son nefesinde size bu satırları yazmak zahmetini ona ihtiyar ettirdi. Dinleyiniz:

Bir gün ücra bir köyün, viran bir evinde aydınlık kadar temiz, hülya gibi güzel bir küçük İstanbul kızına tesadüf ettim. Karakış ortasında karın lapa lapa yağdığı bir gece, odamızın penceresini açsanız, size karanlıktan bir bülbül sesi gelse ne duyarsınız? İşte ben, o dakikada bunu duydum. Bu masum, nazik, kibar kız çocuğunu, kudretin bu güzel ve nadide süsünü hangi melun talih veya tesadüf, bu karanlık köyün mezbelesine atmıştı? Ruhu ağlarken hikayeleriyle aldatmaya çalışıyordu. Ah zavallı küçük kız! Ben, senin İstanbul'da bıraktığın gafil, aptal sevgilin miyim ki, bu ağızları yutayım? Uykuya doymadan uyanmış çocuklar gibi mahmur gözleri, nereye bastığı görünmeyen savruk halleri, bir hayali dudağın busesiyle titriyor gibi görünen dudakları, bir hayali kucağa sokuluyor hissini veren tavırları, hareketleri bana her şeyi anlattı.

Eski zaman masallarının Leyla'yı aramak için sahralara düşen Mecnun'unu ara sıra tatlı bir rikkatle hatırlardım. Bugünden sonra onu bıraktım. Yeni zamanların mezarlıklara dolu, karanlık köylerinde bir imkansız aşk rüyası arayan bu berrak ela gözlü, ipekli renkli masum, kibar küçük "Leyla" sını sık sık hatırlamaya başladım.

İki sene sonra ona, tekrar tesadüf ettim. Hastalık durmuyor, yavrucağı için için yiyip bitiriyordu. Ah, ilk gördüğüm gün onu neye atımın terkisine bindirmemiş, neye ite kaka, zorla İstanbıl'a, evine getirmemiştim?.. Gaflet!..

İkinci tesadüfümde iş işten geçmiş bulunuyordu. Siz, evlenmişsiniz. Çocuktur, gençtir, belki zamanla unutur diyordum. Bir hastalığı esnasında tesadüfen elime geçen bir defter, bu yararın ne kadar derin olduğunu bana gösterdi. Bu deftere bütün hayatını yazmıştı. O vakit, ümidimi kestim, onu kendi çocuğum gibi tedavi etmek istiyorum. İnsanların fesadı, fitnesi buna da imkan vermedi. Bu aralık iyice bir adam bulup onu evlendirmeyi düşündüm. Fakat, bu tehlikeliydi. Kocası ne kadar insan adam olursa olsun, ondan aşk isteyecekti. Gerçi kızcağımız bunun için doğmuştu, bunu için

ölüyordu, fakat bir yabancının aşkı onun için bir hazin angarya olacaktı. Birisini severken bir başkasının kollarına düşmek, belki onu öldürecekti. Bu tehlike karşısında çaresiz, onu nikahım altına aldım. Yaşadıkça müdafaa edecektim. Öldükten sonra da benim beş, on kuruş servetim; üç beş parça emlakim onu geçindirip gidecekti. Şüpheli kız olarak yaşamaktansa, emin bir dul olarak yaşamak onun için daha kolay olacaktı. Bunların hepsinden fazla olarak da bir gün asıl emeline nasıl olması ihtimali vardı. Hayatta imkansız ne var ki?

Nitekim, karınızın vefatı, benim bu ümidimi canlandırdı. İstanbul'dan, sizden daima haber alıyordum. Bu vefat, sizi çok yaralayıp müteessir etmiş olabilir. Fakat, ben de öyle oldum, dersem, riyakarlık olur. Münasip bir çare düşünüyordum. Feride'yi bir budalalıktan ibaret olan nikah kaydında boşayacak, doğrudan doğruya size iade edecektim. İnsanlar, bilmem bu hareketime ne der? Herhalde ben insanların hakkımda söyleyeceği, düşüneceği şeylerin üstüne çoktan tükürmüş bir adamım. İşte bu esnada hastalığım artmaya başladı. Nihayet üç, dört ay içinde meselenin kendi kendine halledileceğine aklım erdi. Fazla söylemeye bilmem hacet var mı? Bir bahane ile Feride'yi ayağınıza gönderiyorum. Mektubumu eliyle teslim edeceğinden şüphem yok. Tabiatını iyi öğrendim, tuhaf bir kızcağızdır. Belki titizlik filan etmeye kalkar, katiyen aldırma, öleceğini bilsen bırakma. İcap ederse zorla kadın kaçıran dağ erkekleri kadar vahşi, kaba ol ki, kollarında ölse zevkinden ölmüş olacak.

Şunu da tasrih edeyim ki, bu işte seni zerre kadar düşünmedim. Hani, gönlümün rızasıyla sana, Feride gibi nadide bir kız değil, evimin kedisini bile teslim etmezdim. Fakat, gel gör ki, bu deli kıza söz anlatmak kabil değil. Sizin gibi toy, kalpsiz adamların nesini severler bilmem ki?.."

Merhum Hayrullah

Not: Zarfın içinde Feride'nin defteri var. Geçen sene çiftliğe giderken onu, içinde bulunduğu sandıkla beraber yok etmiş, "arabacılar çalmış olacak" diye bir lakırdı çıkarmıştım. Buna çok üzüldüğünü hissettim. Fakat sesini çıkarmadı. Bu defterin bir gün olup işe yarayacağını düşünmekte ne kadar isabet etmişim!

Maqollar - Atasözleri

Maqollarni o‘qing va ma’nosini tushuntirib bering. -Lütfen atasözlerini okuyunuz ve anlamlarını açıklayınız.

Gelin altın taht getirmiş - çıkmış kendisi oturmuş.

Eşeği düğüne çağırmışlar: "Ya odun eksik, ya su",- demiş.

Ağaca balta vurmuşlar: "Sapı bedenimden",- demiş.

Buğday mısıra demiş ki: "Aş ol, keş ol, hamur işine karışma."

Boyuma göre boy buldum, huyuma göre huy bulamadım.

Abdala "kar yağıyor" demişler, "titremeye hazırım" demiş.

Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır.

Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.

TALABALARGA TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. *Dudina L.N.* Tureskiy yazik. 1-2. Uchebnoe posobie. Moskva-Baku, 1993.
2. *Ergin M.* Türk Dili. Üniversiteler için. -Istanbul, 2000.
3. *Banguoğlu T.* Türkçe'nin Grameri. -Ankara, 1998.
4. *Hengirmen M.* Türkçe Öğreniyoruz (Türkisch Aktiv). 1-3. -Ankara, 1997.
5. İmla Kılavuzu. -Ankara, 1988, 1993, 1996.
6. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. -Moskva, 1977; İstanbul, 1995.
7. Büyük Rusça-Türkçe Sözlük. -Moskva, 1977; İstanbul, 1995.
8. *Yusuf B.* Turkcha-o‘zbekcha va o‘zbekcha-turkcha lug‘at. -Toshkent, 1993.

MUNDARIJA - İÇİNDEKİLER

So‘z boshi – Önsöz 3
Kirish – Sunuş 5
Umumxalq tili va adabiy til 6
Turk tilining tarixiy bosqichlari 7
O‘zbek va turk tillarining o‘zaro farqli xususiyatlari 8
1-dars. 1. Ders 14
2-dars. 2. Ders 23
3-dars. 3. Ders 32
4-dars. 4. Ders 43
5-dars. 5. Ders 52
6-dars. 6. Ders 61
7-dars. 7. Ders 71
8-dars. 8. Ders 81
9-dars. 9. Ders 93
10-dars. 10. Ders 102
11-dars. 11. Ders 109
12-dars. 12. Ders 118
13-dars. 13. Ders 130
14-dars. 14. Ders 140
15-dars. 15. Ders 152
Talabalarga tavsiya etiladigan adabiyotlar 164